

✦ Biljana Kašić

MARKSIZAM—LENJINIZAM I KPJ 1945—1950.
(Između programatskog htijenja i ideologijske funkcije)

Marksizam—lenjinizam i KPJ 1945—1950. (Između programatskog htijenja i ideologijske funkcije)

BILJANA KASIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

UVODNE NAPOMENE

Ako je teorijski misliti o biti prijelaznih razdoblja uistinu problem,¹ činjenica je da su osnovni prijevori u razumijevanju revolucionarne pozicije političkog subjekta. Jer, nije riječ, dakako, samo o uspostavljanju poretka kao legitimacije političkog autoriteta i potkrepe revolucioniranja zbilje, već o osvještenju i osvještavanju vlastitih djelatnih i teorijskih pretpostavki nužnih za ostvarenje revolucionarnog programa.

Programatskim opredjeljenjem za socijalizam, za koji se Komunistička partija Jugoslavije u obzorju narodnooslobodilačkog pokreta i izborila, otvoren je put teorijskom ustanovljenju socijalizma, ali i ideologizaciji načelnog koncepta. Neposredno poratno razdoblje, što je istraživalački okvir ovog rada, na više razina historijske akcije — od simboličke do djelatne, pronosi ideologijsku konotaciju marksizma. Analitički uvidi ukazuju na različite moduse pojavljivanja ideologijskog, spregu prožimanja idejnog i ideologijskog, miješanje razina, uspostavu ideologijskog diskursa. Stoga, predmetno rasprostriranje analize ima neslućene mogućnosti poniranja u sfere ideologijskog, no pri tom ne smije previdjeti osnovni metodički nalog da je riječ o revolucionarnom programu koji je artikulirala i posredovala Komunistička partija kao politički subjekt, odjelovljujući time svoju preobražavalačku ulogu. Marksizam je bio u ideologijskoj funkciji povijesne provedivosti revolucije i njenih neposrednih uskopolitičkih zahtjeva. No, pri tom se čini mjerodavnim jedna načelna napomena: »Marxovo je polazište omogućeno shvaćanjem revolucije ne kao mogućnosti, nego kao povijesne nužnosti, tj. on se spram teorijske 'sfere' u klasnom društvu odnosi kao spram integralnog dijela jedinstvenog polja ideologijske svijesti danog društva. Konzekventno, revolucija taj odnos mijenja, no ne uspostavljanjem nove drukčije ideologije (kao što ne dovodi ni do trajnog uspostavljanja nove, drukčije vladajuće klase države ili primjerice

¹ Usp. E. Balibar, O temeljnim pojmovima historijskog materijalizma, u knjizi: L. Althusser, E. Balibar, Kako čitati Kapital, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine, Zagreb 1975, str. 305.

moralu), nego dokidanjem preduvjeta na osnovi kojih je bilo koja ideologija uopće i moguća.«²

Kontekst mogućih pitanja predmnijeva razumijevanje cjeline historijske situacije, sklopa pretpostavki unutar kojeg se marksizam mogao utjeloviti u svojoj ideologijskoj funkciji.

Uz niz znanstveno već fundiranih razloga koji se, na tragu dostignuća historiografije i politologije, kreću od strategijsko-taktičkih (zbog unutrašnje i međunarodne konstelacije snaga i dr.), privrednomobilizacijskih do odnosa spram iskustva prve zemlje socijalizma, kao referentni se okvir nadaju i razlozi druge prirode, izvedeni iz prvih ili imanentni »stanju« — dometima povijesne svijesti.

Ti razlozi postaju značajni posebice u kontekstu vremena za koji je pretpostavljen proces konstitucije povijesne svijesti³ kao unutarnje polazište i partijski nalog revolucionarne izmjene. Riječ je o procesu klasnog osvještenja nositelja revolucionarnog programa.⁴

Nerazvijena civilizacijska podloga, teorijska »praznina« (što je značilo odsutnost teorijske tradicije, nedostatnost teorijskog kadra i nizak nivo teorijske svijesti, istodobno) i balast misaonog provincijalizma bile su neumitne kvalifikacije koje valja uzeti u obzir. K tomu još valja dodati pitanje vlastitog marksističkog nasljeđa.⁵

Dominantna pozicija vladajuće sintagme »marksizam-lenjinizam«, preuzete iz arsenala ondašnje tzv. oficijalne marksističke literature, zbivala se na ideologijskoj razini, točnije, bila je u ideologijskoj funkciji cjelovitog programatskog koncepta. Čini se održivim postavka da je, s jedne strane, marksizam imao nužnu ideologijsku ulogu, a s druge, on je dijelom bio svodiv na nju. Iako su zbiljski preduvjeti izvirali iz autohtonosti revolucije u nas, mogućnost teorijskog oposebnjenja marksizma nije se postavljala kao pitanje. Uza sve metodičke ograde koje proistječu iz ograničenja svakog navođenja, moguće je naglasiti:

1. Uz već nagoviještene, čini se bitnim objektivna pozicija unutar koje se sovjetska koncepcija marksizma-lenjinizma prezentirala kao apriorna i jedina

² Ž. Puhovski, Horkheimerova verzija kritičke teorije (Pogovor), *Max Horkheimer*, Kritička teorija (II), Stvarnost, Zagreb 1982, str. 297.

³ Riječ je o osvještavanju proleterskoga klasnog stajališta s pozicije socijalizma — komunizma; samospoznaji vlastita društvenog položaja kao konstituensa djelovanja u pravcu revolucionarne izmjene svijeta.

Spoznaja povijesnog totaliteta, koja je u Marxa preduvjet revolucionarnog obrata, najzgnusnutije je teorijski elaborirana u djelu *György Lukácsa: Povijest i klasna svijest*. Inzistirajući na sprezi revolucionarne misli i revolucionarnog djelovanja, Lukács istodobno čini otklon od iluzionističke zasede o »svemoći« same spoznaje o promjeni riječima: »Provođenje klasnih ciljeva proletarijata znači istodobno svjesno ozbiljenje — objektivnih — razvojnih ciljeva društva, ali ovi bez njegova svjesnog sudjelovanja moraju ostati apstraktne mogućnosti, objektivne prepreke«. Usp. *G. Lukács, Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb 1977, str. 233.

⁴ U tom smislu uputne su riječi Ante Pažanina: »Promjena svijesti je dakako dugotrajan i težak posao; ona se ne postiže dogmama ni doktrinarnim deklariranjem novog principa u smislu one: 'Ovdje je istina, pred njom padaj ničice', nego, kako dalje kaže Marx, analizom 'svijesti koja je sama sebi nejasna'. Usp. *A. Pažanin, 'Intelektualci i politika'*, Sveučilište i revolucija (zbornik), Sveučilišni komitet SKH, Zagreb 1970, str. 160.

⁵ Neposredno poslije rata pitanje našega marksističkog nasljeđa nije se postavljalo ni kritički valoriziralo.

referenca. Otuda, nadalje, nemogućnost teorijskog suodnošenja spram marksizma uopće zbog jedinog, na razinu općeg principa podignutog marksizma-lenjinizma, sve dok staljinizam kao problem nije bio postavljen. Jer »Iz postulirana stajališta da jedno iskustvo može imati rang iskustva uopće i stanovišta da jedna — iz jednog iskustva poduzeta — interpretacija Marxa može biti mjerodavna za cjelinu marksizma, slijede i dva bitna ograničenja odatle izvedena teorijskog sustava: prvo, on je zapreka uvidu u druga i drugačija iskustva; drugo, on je prepreka uvidu u nova iskustva.«⁶

Isto tako, s obzirom na množinu prioriternih zadataka vezanih uz nov politički poredak⁷, gdje se privredna osposobljenost zemlje nadavala kao imperativ, kao i egzistenciju raznorodnih političkih orijentacija, koja su oslonište imala u ostacima pobijedenih snaga, svako kritičko primišljanje i propitivanje marksizma imalo bi sa strategijsko-taktičke strane, posve druge, političke prizvuke.

Neupitnost preuzete sintagme marksizam-lenjinizam, uvjetovana je bila ulogom Partije u procesu uspostavljanja revolucionarne vlasti s obzirom na cjelinu historijskog fakticiteta, dosegnuti teorijski nivo i tzv. nedodirljivošću sovjetske teorijske misli u tom sklopu.

Ideologizacija marksizma zbivala se na:

1. razini njegova teorijski-nemisaona opredmećenja — posredovnim i posredujućim pristupom, reduktivnim i parcijalnim iskazom, interpretativnom ograničenošću, nefundiranim učenjem segmenata (o državi, partiji, dijalektičkom i historijskom materijalizmu i dr.),
2. razini njegove povijesne uloge — uskopolitičkom recepcijom njegove povijesne zadaće, instrumentalizacijom njegovih teorijskih postulata i dr.,
3. razini diskursa — univerzalnim diskursom uobičajene tzv. narodnodemokratske frazeologije, politpragmatičkom i propagandno-mobilizacijskom usmjerenošću (svijet parola, pomaknutost značenja, unutarnja protuslovnost diskursa, prikriivenost utopičnog sadržaja),
4. razini vrijednosnog sustava — socijalna harmonija, jednakost, jedinstvo, beskonfliktnost, kolektivizam — i(li) tzv. egalitarni sindrom.⁸

Ideologijska funkcija marksizma realizirala se kao:

- transmisija zacrtanih programatskih zadataka Partije,
- proces ideologijskog osvještenja komunista i narodnih masa, a što je bio permanentni zadatak Partije,
- oblik marksističke izobrazbe komunista,
- realizacija ideologijske sfere nametanjem novog kulturologijskog modela (socrealistički obrazac) kategorijom partijnosti ili socijalističke idejnosti u kulturni život, posebice u umjetnosti.

⁶ Usp. I. Paić, *Proizvodnja ideologije*, Prosveta, Beograd 1984, str. 188.

⁷ Komunistička partija Jugoslavije usmjerila se na ozbiljenje neposrednog programa socijalističkog preobražaja vezanog uz učvršćenje političke vlasti, obnovu i izgradnju zemlje. Otuda potreba jedinstva, i na djelatnom, i na tzv. idejnom planu. Pri tom su pitanja nacionalnog jedinstva i jedinstva tzv. socijalno-integrativnih snaga (inzistiranje na savezu radnika, seljaka i poštene inteligencije) neposredni programatski ciljevi, ali i mobilizacijski i politički preduvjeti ispunjenja neposrednoga akcionog programa.

⁸ Usp. Z. Alinar, *Društvene vrednosti, razvoj i konflikti*, *Sociologija*, 1971, br. 3, str. 375—397.

Neosporno je da je marksizam kao revolucionarni nazor na svijet imao ideologijsku zadaću u klasnom osvještenju. Riječ je o njemu imanentnoj ideološnosti, koja je na razini njegove povijesne uloge, no ona se odvijala kroz mrežu različitih ideologijskih akcija (od prosvjetiteljsko-pedagoških do neposredno pragmatističkih), poprimajući različite obrise i značenja koja su često nadilazila ili izgubila osnovnu nakanu.

Zadaća je ovog rada da sagledavanjem historijskog konteksta neposrednoga poratnog razdoblja pokuša osvjetliti nagoviještenu tezu o ideologijskoj funkciji marksizma, a koja posredno ukazuje i na cijeli problematski sklop.

Koncepcija rada, koja se ogleda u različitim predjelima istraživanja ideologijske funkcije marksizma, pa prema tome i prijelazima analitičkih polazišta, u suglasju je s višeznačno izvedivim razumijevanjem njegove djelotvornosti. S obzirom na to da je način na koji se posredovala njegova uloga u cjelokupni život bio često odlučujući (time ponajprije imam u vidu Agitprop-aparat), razumljivo je metodičko nastojanje da historijski fakticitet ne bude tek predložak, već povijesno mjerodavan argument. Otuda je u pojedinim dijelovima rada potrebitost za historijskom rekonstrukcijom izraženija.

Provedeno istraživanje nastoji, isto tako, obznaniti prijelaz (i njemu supripadne unutarnje prepreke) ka osebičnosti jugoslavenskoga socijalističkoga modela što je imalo i nepobitne konzekvencije na do tada neupitni i dogmatski strukturirani marksizam-lenjinizam.

I. dio

»MARKSIZAM — LENJINIZAM« U OBZORU PROGRAMSKE KONCEPCIJE KPJ

Svako nastojanje da se primjeri smisao i bit »marksizma-lenjinizma« poratnom društveno-historijskom iskustvu u nas dovodi do niza nedoumica. Jer, s jedne strane osebičnost našega revolucionarnog obrata⁹ nije bila svodiva na recepturu tako strukturiranog i prezentiranog marksizma, već je djelatno nadilazi, a s druge, teorijski obzor za kritičko propitivanje vlastitog iskustva

⁹ Tako je, primjerice, specifičnost jugoslavenskoga revolucionarnog iskustva, najbolji primjer mimoilaženja i nadilaženja sovjetske teorijske recepture. Jer, upravo ono je dugo prisutno i pothranjivanu teoriju iluziju o nuždi dvoetapnosti revolucije učinilo irelevantnom. O tomu Josip Broz Tito eksplicitno govori na Prvom kongresu Komunističke partije Srbije: »Ima mnogo komunista koji misle na onu drugu etapu, koji misle da će sad, kad se svrši rat, doći ona druga etapa, a ne znaju da mi već tako lijepo idemo u drugu etapu da prosto i ne primećuješ. Mi ne treba da očekujemo neku snažnu prekretnicu, da se preko noći ostvari komunizam. Rekao sam već da mi idemo našem cilju novim putevima, drugim putem, koji nam je nametnula situacija ovog velikog oslobodilačkog rata, i nisu baš tako jasno oformljene etape buržoasko demokratske i proleterске revolucije. To malo drukčije ide. Bit će vrijeme kad će se to i teoretski objasniti.« Usp. Govor generalnog sekretara KPJ Josipa Broza Tita, Osnivački kongres KP Srbije, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972, str. 212.

biva nesituiran, nedostatan i skrovit. Bila je evidentna teorijska nepropitnost naše revolucionarne situacije.

U protuslovnom vremenu, koje u biti karakterizira demokratski život,¹⁰ što je svoj legalitet crpio iz općih tekovina i demokratskih vrijednosti narodno-oslobodilačkog pokreta (revolucionarni zanos, kategorije jedinstva i zajedništva, na širokoj osnovi postavljen industrijski razvoj, kampanja za masovni kulturni preporod) i direktivna uloga Komunističke partije kao suverenog hegemonu cjelokupnoga socijalnog pokreta istodobno, marksizam je imao funkciju podrazumijevajuće, pojmovne strategije. Ne samo što poslije 1945. godine »KPJ ne ulazi u novu fazu s teorijski i idejno raščišćenim i riješenim problemima daljeg toka revolucije, jer sovjetski put i način izgrađivanja socijalističkog društva nije bio dovoljna osnova za dugoročne socijalističke preobražaje društva...«¹¹, već joj je teorijska problematika bila posve izvan vidokruga neposrednoga djelatnog programa. Naime, teorijska pozicija Partije iskazana preuzetom sintagmom »marksizam-lenjinizam« ogleдалa se više kao programatsko uporište teorije no teorijski program. U pitanju su bile tek pretpostavke mogućeg ustanovljenja socijalističke teorije. Stoga je moguće govoriti o teorijskoj neosviještenosti cijeloga jednog kategorijskog sklopa koji se pod prizmom »marksizma-lenjinizma« obznanjivao više deklarativno, manifestno-ideologijski. Prvo, u izvjesnom smislu došlo je do neupitnog poopćenja vlastitog iskustva s iskustvom prve zemlje socijalizma,¹² a što se očitovalo u nizu shematiziranih konstrukcija, identičnih sklopova i ideologijskih obrazaca.

Otuda ili upravo stoga, na djelu je bio posredovani i posredujući marksizam, točnije podastirala se praksa posredovanog upoznavanja marksističkih djela — Lenjina putem Staljina, Marxa i Engelsa putem Lenjina i dr., te su ona ostala nepojamna u svojoj teorijskoj, povijesnoj i logičkoj cjelini.

No, posebno je pitanje način i razina interpretacije Marxove, Engelsove i Lenjinove nakane u formi zamašne poratne produkcije.¹³

Fundamentalna pozicija marksizma u smislu u kojem je revolucija njeno temeljno ishodište i program, proistječe iz njegove, historijsko-revolucionarnom preobražaju supripadne ideologijske zadaće i imanentne potrebitosti za znanstvenim problematiziranjem i kritičkim suodnošenjem.¹⁴

¹⁰ U tom kontekstu moguće je shvatiti i tezu P. Vranickog da se realizirao proces koji je u biti bio antistaljinjski. Usp. P. Vranicki, *Historija marksizma*, III dio, Naprijed, Zagreb 1978, str. 248.

¹¹ D. Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1918—1985*, Školska knjiga, Zagreb 1985, str. 143.

¹² Stoga je, prema mišljenju Ž. Puhovskog, do 1948. godine na djelu: »[...] autoritet socijalizma posredovan jugoslavenskom revolucijom«. Usp. Ž. Puhovski, *Autoritetsko odnošenje*, *Kulturni radnik*, 1985, br. 4, str. 20.

¹³ O tomu će posebno biti riječi u narednim odjeljcima ovog rada.

¹⁴ Kao metodičko polazište vezano uz kontekst jednakovremenosti nastanka i upotrebe teorije (ili tzv. samoodnosivost teorije) značajna je ova Habermasova teza: »Teorija navodi uslove pod kojima je objektivno mogućom postala samorefleksija rodne povesti; ona istodobno imenuje adresate koji se mogu prosvetiti uz pomoć ove teorije i u pogledu sebe samih i njihove potencijalno emancipatorske uloge u povesnom procesu. Sa refleksijom konteksta nastanka i anticipacijom njenog konteksta upotrebe, sama teorija se shvata kao nužan katalizatorski momenat istog društvenog života koji analizira, i to ga analizira kao integralni kontekst prinude, sa gledišta njegovog ukidanja.« Vidi: J. Habermas, *Zadaci kritičke teorije društva*, *Gledišta*, 1983, br. 3—6, str. 39.

Svako smještanje marksizma u kontekst samodostatnog i samorazumijevajućeg povijesnog apriorija vodi u doktrinu, što se zbilo s marksizmom etatističkog tipa socijalizma,¹⁵ gdje cijela ideosfera postaje supstitut marksizmu i legitimacija poretka.

Mehanička usporedba ili identifikacija našega poratnog iskustva (za koje se često izriče asocijativna sintagma »revolucionarni etatizam«) s poretkom prve socijalističke zemlje bila bi metodički upitna i povijesno neobrazloživa, no istodobno se nipošto ne smije previdjeti tzv. teorijska bliskost u predjelu marksizma posredovana množinom teorijskih i metateorijskih nanosa iz sovjetske marksističke baštine. Iako mnoge preuzete teorijske refleksije i intervencije nisu imale izvorni predložak u nas, tj. proizlazile su iz značajki sovjetskog modela i spram njega su se referirale, sovjetska marksistička misao imala je nezaobilazne implikacije u oblikovanju naše marksističke orijentacije i za nju konstitutivne pravce mišljenja.

Na primjeru sintagme »marksizam-lenjinizam«, koja je bila oznaka za revolucionarni nazor na svijet i cjelokupno marksističko učenje, najbolje se osvjeđuje i raspoznaje idejno-historijska situacija i sklop posredovanog misaonog nadovezivanja. Na razini programskog stajališta ona pronosi znanu aporiju marksizma: ideologija ili znanost, dok je ideologijska konotacija marksizma očevidna, i u svezi kategorijskih i tematskih sadržaja supsumiranih u marksizmu-lenjinizmu, i u načinu interpretacije. Na tragu pseudodileme: je li marksizam samo čista znanost u obliku tzv. znanstvenog socijalizma ili je pak ideologija — »nazor na svijet« — bistrila su se mnoga nastojanja oko načelnog definiranja marksizma. S obzirom na teorijsku konfuziju, koju je naročito u partijsku literaturu unio Staljin ustoličenjem tzv. znanstvene ideologije proletarijata definicijom dijalektičkog materijalizma u Historiji Svesavezne Komunističke partije (boljševika)¹⁶ (iako je ona, kao što je znano, imala posve druge, ideologijsko-pragmatičke intonacije i posljedice), dolazi do zbrkanog određenja marksizma. I dok se u nas poratnih godina naročito u programatskim tekstovima osjeća ta pojmovna nejasnoća oko definiranja marksizma na razini diskursa, 50-ih godina se prvi put teorijski raspravlja o marksizmu u smjeru problematskog postavljanja odnosa znanosti i ideologije.

¹⁵ Analizirajući marksizam etatističkog ustrojstva socijalizma u knjizi: *Proizvodnja ideologije* (Nacrt jedne ideosfere), I. Paić ustvrđuje da navedeni marksizam: 1. i nadalje promiče proces ideologijskog onesposobljavanja svijesti čime održava i dalje neupitan odnos; 2. vlastiti legitimitet pothranjuje nizom ideologijskih intervencija; 3. potire klasno protuslovlje u shemi teorija-praksa; 4. te osigurava suradnju marksizma kao totalizirajućeg mišljenja sa totaliziranom praksom ozbiljenoj po mjeri teorijskih načela i zakona. Usp. *I. Paić*, *Proizvodnja ideologije*, nav. djelo, str. 186.

¹⁶ »Dijalektički materijalizam je pogled na svijet marksističko-lenjinističke partije. On se zove dijalektički materijalizam zato što je njegovo prilaženje prirodnim pojavama, njegova metoda proučavanja prirodnih pojava, njegova metoda spoznaje tih pojava dijalektička, a njegovo tumačenje prirodnih pojava, njegovo shvaćanje prirodnih pojava, njegova teorija — materijalistička.« Usp. *Historija Svesavezne komunističke partije (boljševika)*, odjeljak: O dijalektičkom i historijskom materijalizmu, glava IV, *Kratki kurs, Kultura*, Beograd—Zagreb 1945, str. 111.

Referirajući se upravo na taj odjeljak M. Nikolić u raspravi: *Što je marksizam danas? Jedan ili više marksizama?*, ukazuje na taj prijedor oko naglaska na naučnu objektivnost i ideologizacije marksizma »[...] koja je konačno marksizam u jednoj stvarnoj funkciji većim delom svela na ideološku legitimaciju i indoktrinaciju«. Usp. *M. Nikolić*, *Što je marksizam danas? Jedan ili više marksizama?*, *Kumrovečki zapisi*, 1984, br. 1, str. 66—67.

Prve takve teorijski fundirane rasprave u obzoru recepcije i refilozofikacije Marxovih kategorija vode se u filozofijskim krugovima.¹⁷

Već u osvitlu narodnooslobodilačkog rata (u tridesetim godinama oblikuju se pretpostavke za proces idejne emancipacije Partije¹⁸), Komunistička partija Jugoslavije na Petoj zemaljskoj konferenciji u listopadu 1940. godine javno usvaja marksizam-lenjinizam kao svoj teorijski predznak i načelni program. U svjetlu akcijsko-mobilizacijske postavke da marksizam nije »mrtva dogma, već rukovodstvo za akciju«,¹⁹ eksplicitno su bila postavljena ili dodirnuti neka opća mjesta iz marksističkog opusa: jedinstvo teorije i prakse²⁰, značenje dijalektičkog materijalizma, internacionalizam, uloga marksizma u ideološkom osvješćivanju, te naznačen stav spram seljačkog i nacionalnog pitanja. U Referatu Borisa Kidriča o agitaciji i propagandi²¹, koji se bavi teorijskim pitanjima, marksizam je određen kao teorija revolucionarnog proletarijata, koja svojim povijesnim spoznajama podastire perspektivu cjelokupnom radničkom pokretu.

Dijalektički materijalizam, koji je u sklopu marksističko-lenjinističke produkcije »izvodio« svoju poziciju između znanosti i filozofije, te u svojstvu dileme: je li riječ o sastavku marksizma ili je to imenitelj filozofije marksizma, definirao se kao »naučna teorija koja je nastala iz duboke svestrane analize zakona razvitka ljudske historije, prirode i ljudskog mišljenja«.²²

Analiza teorijskih dosegâ i interpretativnih pokušaja da se marksizam-lenjinizam ustanovi kao revolucionarno stajalište Komunističke partije bila bi posve nedostatna ako se previdi djelatni kontekst koji je utjecao na formiranje prvih marksističkih postavki i misaonih obrisa njena utemeljenja (pitanje konsolidacije Partije, pozicija i utjecaj Kominterne, idejno-političko djelovanje inteligencije na jugoslavenskom prostoru²³ i dr.) ali i, na domaku rata, odlučna orijentacija Komunističke partije na izradu jedinstvene političke platforme i strategije revolucije.

No, jedna od bitnih značajki svakako je nemogućnost uvida u cjelinu teorijske preokupacije i promišljanja utemeljitelja marksizma s obzirom na oskudnost marksističke literature općenito, a prijevodne posebno, te probleme u vezi s tim. Uz Marxov Komunistički manifest, Kritiku političke ekonomije, Bijedu filozofije, Gradanski rat u Francuskoj, Osamnaesti Brumaire Louisa Bona-

¹⁷ Raspre o ideologiji imale su različite predznake, i konotacije na časopisnoj sceni (*Komunist, Filozofski pregled, Pogledi, Pregled, Naša sodobnost, Naše teme*), no to nalaže poseban osvrt.

Posebno je o tome pisao Bošković, M., D., u knjizi: Stanovišta u sporu (odjeljak Spor o ideologiji), Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, str. 141—177, Beograd 1981.

¹⁸ Usp. G. Vlačić, Osmâ konferencija Zagrebačkih komunista, Školska knjiga, Zagreb 1976, str. 182.

¹⁹ Usp. B. Kidrič, Referat o agitaciji i propagandi, Peta zemaljska konferencija KPJ, Komunist, Beograd 1980, str. 100.

²⁰ »Ispravna teorija i ispravna praksa jesu dva lica iste revolucionarne borbe proletarijata, predvođenog njegovom avangardom«. Usp. B. Kidrič, Referat o agitaciji i propagandi, nav. dj., str. 101.

²¹ Nav. dj., str. 99—112.

²² Nav. dj., str. 99.

²³ Vidi o tome: Z. Stipetić, Komunistički pokret i inteligencija, Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreba, Zagreb 1980.

partea²⁴, Engelsov: Ludwig Feuerbach i kraj njemačke klasične filozofije i Porijeklo porodice, privatne svojine i države, te Lenjinov rad: Imperijalizam kao najnovija etapa kapitalizma,²⁵ tridesetih godina se prvi put u prijevodu objavljuju Marxov Kapital²⁶ (prvi i drugi tom) i Engelsov Anti-Dühring. Izvan zemlje izdaju se: Osnovi Lenjinizma — Staljina i Izabrana djela — Lenjina. Istorija Svesavezne Komunističke partije (boljševika), koja je tiskana u Moskvi potkraj 1938. godine i ilegalno prebačena u Jugoslaviju u toku 1939. godinc,²⁷ zadobiva ulogu osnovnoga teorijskog teksta — udžbenika marksizma. To je u oblikovanju pred-teorijskog iskustva imalo neosporni utjecaj, posebno ako se ima u vidu činjenica o njegovom daljnjem desetogodišnjem posredovanju u tumačenju osnovnih marksističkih postavki.

No, ono što je u vezi s »marksizmom-lenjinizmom« i Petom zemaljskom konferencijom zamjetni pomak, nije u formulaciji ili teorijskoj razradi marksizma, već u programatski artikuliranoj spoznaji o nuždi teorijskog osvješćenja marksizma kao pretpostavnosti revolucionarne izmjene svijeta. U tom su smjeru zacrtane dvije osnovne intencije: teorijsko uopćavanje vlastitog iskustva²⁸ i jedinstvena platforma općeteorijskog uzdizanja.²⁹

Revolucionarni obrat koji se zbio u obzoru narodnooslobodilačkog rata od 1941. do 1945. godine, i u sprezi s njim, bio je u osnovi epohalno povijesno iskustvo na tragu Marxove nakane. Time se ujedno obznanjuje teza da je jugoslavenska socijalistička revolucija — teorija i praksa jugoslavenskih marksista³⁰, što je ujedno metodičko uporište svakoga daljnjeg istraživačkog zahtjeva. Za vrijeme narodnooslobodilačke borbe teorijsko proučavanje marksizma-lenjinizma bilo je u funkciji strategijske uloge Komunističke partije

²⁴ Prema Bibliografiji M. Sentić, K. Marx — jugoslavenska bibliografija, *Naše teme*, 1984, br. 1—2, str. 251—383. Vidljivo je da je »Komunistički manifest« u nekoliko različitih prijevoda i više puta tiskan na jugoslavenskom prostoru od 1871. godine, a u obliku brošura bili su tiskani i neki manji radovi, npr.: Nadnica, cijena i profit, 1926, godine (Biblioteka Progres, Zagreb, str. 69) i Najamni rad i Kapital 1927. godine (»Oslobodjenje«, Beograd, str. 32).

²⁵ Kod navedenih djela Engelsa i Lenjina postoji niz prijevodnih pogrešaka, što onemogućuje pravu znanstvenu komunikaciju. Usp. B. Kidrič, O agitaciji i propagandi, nav. dj., str. 101.

²⁶ Riječ je o djelu Kapital u prijevodu M. Pijade i R. Čolakovića (Tom I, Tom II), Kosmos, Beograd 1933; 1934. Usporedi veoma informativni iskaz o prvom objavljivanju Kapitala u nas: R. Davidović-Kepa: Moša Pijade i Marxov »Kapital« (str. 10—21) i Raspru na Okruglom stolu: »Prevođenje i objavljivanje Marxovih djela u Jugoslaviji«, objavljenu u knjizi: Aktualnost Marxovog »Kapitala«, izd. Moša Pijade, Zagreb 1982, str. 157—180.

²⁷ Usp. Josip Broz Tito: »Izvjestaj o organizacionom pitanju na V konferenciji KPJ 1940.«, Peta zemaljska..., str. 36, str. 477.

²⁸ B. Kidrič, O agitaciji i propagandi, Peta zemaljska..., str. 106.

²⁹ Nav. dj., str. 101.

Isto tako u Rezoluciji donijetoj na Petoj zemaljskoj konferenciji stoji: »Radi vaspitanja novih i sposobnih rukovodećih kadrova, radi podizanja teoretskog i političkog nivoa članova Partije na viši stepen, konferencija nalaže rukovodstvu:

a) da hitno organizuje partijske škole s jedinstvenim programom za čitavu zemlju;
b) da odabere i razmjesti po pokrajinama dovoljan broj predavača i instruktora;
c) da organizuje specijalne kurseve predavača;
d) da čim prije osigura organizacije dovoljnom količinom lenjinističke literature, a u prvom redu Historijom SKP(b);
e) osim škola i kurseva, potrebno je da svi članovi Partije izučavaju, bilo pojedinačno ili po grupama, partijske materijale i lenjinističku literaturu.« Usp. nav. dj., str. 242—243.

³⁰ Vidi: P. Vranicki, Historija marksizma, Knjiga III, str. 247.

Jugoslavije i, djelomice, u sjeni svih drugih neposrednih agitacijsko-propagandnih oblika rada. Dakle, u sklopu cjelovite agitacijsko-propagandne politike riječ je o »segmentu« koji nije bio u izravnoj funkciji oslobodilačkog rata, već u funkciji ishoda narodnooslobodilačkog pokreta — povijesnog ozbiljenja revolucije. Dakle, iako se u kontekstu revolucionarnih i ratnih previranja na posve drugoj razini — razini ideologijsko-političkog osposobljavanja komunističara, pojavljuje, priskrbljuje i proučava »marksizam-lenjinizam« u reduciranoj teorijskoj razradi i shemi³¹, provedena je revolucija ono što ga je — uistinu — djelatno omogućilo i uspostavilo.

Stoga je temeljni problem svakog istraživanja neposrednoga poratnog razdoblja spoznaja društveno-povijesnih zbivanja u odnosu na odjelovljenu revoluciju kao navlastitu pretpostavku. To se čini posebno značajnim s obzirom na naviještenu odsutnost teorijske elaboracije marksizma na jugoslavenskim prostorima i problem osnovnih teorijskih pretpostavki nakon osvajanja političke vlasti i konstituiranja socijalističke zajednice 1945. godine.

Prijelaz »marksizma-lenjinizma« iz osnovne teorijske pozicije Komunističke partije Jugoslavije u opću poziciju socijalistički ustrojenog poretka jest u mnogo čemu prijeloman. S obzirom da je bila riječ o povijesnoj provedivosti revolucije postaje značajnim pitanje teorijske relevancije; osvještavanje problema društvene uvjetovanosti i društvene djelatnosti marksističke teorije tj. njene imanentne ostvarivosti.

Čini se da neposredno poratno razdoblje: točnije razdoblje od 1945. do 1948. godine, nije bilo u znaku teorijske koncentualizacije toga problema, ni njegovih teorijskih postulata. Pitanje se ogledalo na drugoj razini.

Programatska artikulacija neposredne etape revolucije u množini postavljenih zadataka (političkih, međunarodnih, privrednih, socijalnih) i neposrednoj izvedbenoj operacionalizaciji — bila je osnovni imperativ.

Marksizam se kao ideologija — revolucionarna teorija proletarijata ne nadaje eksplicitno i uvjetno marksističkom terminologijom (tekstovi programatske naravi te propagandno-mobilizacijske poruke i parole bile su opterećene tzv. narodnodemokratskom frazeologijom), a osnovne, njemu supripadne kategorije: diktatura proletarijata, čin eksproprijacije privatnog vlasništva od radničke klase, revolucionarni subjekt u smislu Marxova proletarijata i imanentni pravci razvoja socijalizma kao cjelovitog projekta, nisu javno spominjani. No, u cijelom tom vremenu zbivao se proces naglašene ideologizacije marksizma ili »marksizma-lenjinizma«, i na razini diskursa (eksplicitnog i implicitnog), i u svim sferama privrednog, kulturnog i društvenog života, te ideologijskom posredovanošću u djelatnost društveno-političkih i društvenih organizacija (Narodne fronte, Saveza omladine, Antifašističke fronte žena, sindikalne organizacije i dr.).

Program naviještene orijentacije dan je na početku 1946. godine u brošuri direktivne naravi: »O današnjim zadacima Partije«,³² koja je ujedno tematski

³¹ Iako je proučavanje marksizma-lenjinizma po globalnim pokazateljima imalo izvjesne naznake masovnosti (niz viših partijskih kursova, srednjih partijskih kursova, nižih i kraćih partijskih kursova, tečajeva), osnovni tematski predložak bio je posve oskudan: »Historija SKP(b) predstavljala je osnovnu literaturu, a bitna pitanja marksizma prikazivala su se parcijalno i reducirano u nizu šapirografiranih brošura, predstavljajući u biti istrgnute dijelove iz narasle sovjetske marksističko-lenjinističke produkcije.«

³² M. Dilas, O današnjim zadacima Partije (brošura): I. O današnjim zadacima Partije, II. O perspektivama razvitka Jugoslavije, Mala politička biblioteka, izd. Naprijed, Zagreb 1946.

predložak za razumijevanje politike i načina djelovanja Komunističke partije Jugoslavije u tom razdoblju.

U brošuri je dana analiza konkretne situacije i posve ideologijski konotirane smjernice za rad komunista na globalnom programu.³³

Sa stajališta marksističke opservacije tadašnjega revolucionarnog stanja i pozicije Komunističke partije u njemu, važno je istaći:

1. U brošuri se eksplicitno govori o provedenom narodnooslobodilačkom pokretu i socijalnom preobražaju kao revoluciji, te s obzirom na povučene historijske paralele s drugim zemljama, posebice zemljama istočne i jugoistočne Evrope (primjer Bugarske i Poljske), ustvrđuje njezina samobitnost: »U tim zemljama narod, radne mase, iako su osvojile znatne pozicije, još se bore za osvajanje vlasti, za demokratizaciju vlasti, dok su radne mase, narod u Jugoslaviji stvorile, pa prema tome i osvojile vlast, i sada se radi o konsolidaciji, izgradnji, učvršćenju vlasti [...]. To nikako ne znači da u tim zemljama proces razvitka, proces borbe za vlast ne ide k istom cilju kao u Jugoslaviji. Samo je Jugoslavija, idući *drugim putem*, odmakla daleko ispred, upravo — ona je već ostvarila osnovni cilj koji se postavio u dosadašnjoj borbi (stvaranje zaista demokratske, zaista narodne vlasti...), koji danas već služi kao sredstvo za ostvarenje datih ciljeva — izgradnje zemlje i ostvarenje blagostanja za široke narodne mase.«³⁴ [...]

»I doista, u Jugoslaviji je u toku borbe protiv okupatora došlo do takvih promjena za koje je u mirno vrijeme potrebna revolucija. I doista, u *Jugoslaviji* se u toku borbe protiv okupatora i njihovih slugu u *naročitoj, originalnoj formi izvršila narodna demokratska revolucija.*«³⁵

2. Na djelu je samospoznaja socijalne uloge Komunističke partije jer sažimlje svijest o permanentnom revolucionarnom djelovanju, posebice nakon osvajanja političke vlasti (»...borba u stvari nije završena, nego je samo izmijenila svoje oblike«³⁶) s promišljanjem cjeline složene unutrašnje situacije u zemlji i njenih protuslovlja (i »unutrašnjeg neprijatelja«³⁷), i mogućih društvenih konzekvencija.

3. Primjetan je zahtjev i upozorenje da se iskustvo prve zemlje socijalizma — Sovjetskog Saveza uzima ne kao puka imitacija, već orijentacija i rukovodstvo za akciju u skladu s osobenostima, uvjetima i mogućnostima naše zemlje (dakle, apostrofirana je i uvažena kategorija različitosti³⁸).

Inače, način na koji je u toj brošuri prezentiran marksizam-lenjinizam kao teorijsko oslonište Partije — dijelom je mjerodavna oznaka njegove pozicije.

³³ Brošura se sastoji iz uvodnog dijela koji se odnosi na razdoblje od 1941. do 1945. godine, dijela koji tematizira unutrašnju situaciju u Jugoslaviji i njezine karakteristike vezane uz: Pitanje obnove i izgradnju nove ekonomske i socijalne strukture kao i poziciju »unutrašnjeg neprijatelja« te ova poglavlja: O ideološkom odgajanju, O mjerilu kvaliteta komunista, Još o pitanju perspektive, O nekim organizacionim i nekim drugim pitanjima.

³⁴ Nav. dj., str. 11—12.

³⁵ Nav. dj., str. 13.

³⁶ Nav. dj., str. 16.

³⁷ Među ostalim, riječ je o latentnoj napetosti i borbi između tzv. državnog i zadružnog sektora privrede spram svih akcija privatnog sektora privrede (prema nav. djelu, str. 19). Isto tako, unutrašnji se neprijatelj raspoznaje u nizu spekulantskih i crnobeziranskih poslova.

³⁸ Nav. dj., str. 27—29.

On je smješten u kontekst »O ideološkom odgajanju«; teorijski se ne izvodi ni formulira, već je naglasak na njegovoj ideologijskoj funkciji, na mogućnosti njegova neposrednog prenošenja i usvajanja, tj. ideologijskog odgoja. S obzirom na konkretne historijske okolnosti, čini se da je teorijska problematika marksizma (riječ je, dakako, o teorijskoj valorizaciji marksističkih postavki, problematizaciji kategorijskog sustava i sl.), bila u funkciji zahtjeva za jedinstveno teorijsko opredjeljenje i političku liniju, istodobno. Riječ je o ideosferi uopće. Stoga su oblici i načini ideologijskog rada u svim predjelima života i na svim razinama u biti bili pronositelji u programima često formuliranog zahtjeva za nužnu »teorijsku borbu« i »idejnu čistoću« Partije.³⁹ Posrijedi je, dakako, postavljanje ideologijskog programa na širokoj fronti i ideologijski odgoj u najširem smislu riječi u kojemu su podjednaku ulogu imale agitacijske parole, usmene poruke, marksistički kružoci ili partijski listovi poput »Borbe« i »Naprijeda«. S tog aspekta je moguće razumjeti zašto i direktivna upozorenja oko konfuznog korištenja marksizma-lenjinizma i njegovih pogrešnih tumačenja potpadaju pod platformu ideologijskog rada. Ilustrativan je primjer ovaj citat: »Veoma je česta pojava da se marksizam-lenjinizam zamijeni, 'popravi' i 'nadopuni' buržoaskim liberalizmom, dijalektički materijalizam Marxa i Lenjina — idealizmom raznih vrsta i nijansa. Kroz čitavu našu štampu vrve takve pogreške. I što najviše zabrinjava — nisu te griješke same po sebi ono što je najgore, nego se istovremeno ne vidi, težnja, napor — da se one suzbiju, da im se da otpor. Preko mnogih griješaka u štampi prelazi se kao da ništa nije bilo.«⁴⁰ Oglasila se, kao što je uočljivo, nužda ideologijske intervencije i kontrole uspostavljajućeg referentnog okvira.⁴¹

Od 1945. godine naviještaju se obrisi utemeljenja marksističke ideologije unutar kojih je borba za čistoću marksističke linije⁴² u neumitnoj sprezi s problematikom propagande marksizma-lenjinizma. Otuda posve ispravna konstatacija da se teorijsko-idejna djelatnost Partije u klasi u biti realizirala kao oblik propagande, a što je u osnovi bila konzekventna provedba stajališta Pete zemaljske konferencije.⁴³

³⁹ Nav. dj., str. 23.

⁴⁰ Nav. dj., str. 22.

⁴¹ U tom smislu ta je brošura bila u cjelini agitacijsko-mobilizacijska i direktivna, istodobno, zahtijevajući ideologijsku budnost i provedbu svih postavljenih zadataka. Kao što je vidljivo iz depeše CK Komunističke partije Jugoslavije od 13. siječnja 1946. godine: »Nju treba da prouče sva partijska rukovodstva. Na osnovi te brošure treba preorijentisati štampu i agitaciju posvećujući prvenstvenu pažnju ekonomskoj propagandi i po mogućnosti konkretno razgrađujući i na pitanja od općeg znanja a koja su postavljena u brošuri. Drugo, sastanci Okružnih Agitpropa i sreskih rukovodilaca agitacije i propagande koji se budu držali kod OK i CK treba da budu na bazi zadataka izraženih u brošuri.« Usp. Arhiv IHRPH (dalje: A), Fond CK SKH, Organizaciono-instruktorski 1—2, 1946, 1, Depeša br. 32.

⁴² Usp. M. Đilas, Izvještaj o agitaciono-propagandnom radu, Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21—28. jula 1948, stenografske beleške, Kultura, Beograd 1949, str. 226—227.

⁴³ Već na Petoj zemaljskoj konferenciji apostrofirana je uloga propagande protežući se posebno na parole kao osnovni medij posredovanja u idejnom osvještenju naroda. Otuda i poruka: »Ne samo program uopšte, već i parole svakodnevnih borbi nisu ništa drugo već primjena teorije marksizma-lenjinizma na datu stvarnost, na date društvene odnose, na datu političku situaciju. Te parole jesu samo raznovrsni oblici primjene, na raznovrsnu stvarnost, teorije Marxa, Engelsa, Lenjina, Staliina.« Usp. B. Kidrič, Referat o agitaciji i propagandi, Peta zemaljska konferencija KPJ, nav. dj., str. 100.

Iako je »borba za čistoću marksističke linije« bila prije svega političko pitanje, nužno se postavlja upit što se pod tim predmnijevalo:

— na teorijskoj razini inzistiranje na »čistoći marksističke linije« značilo je odklon⁴⁴ od mističizma, mračnjaštva, idealističkog poimanja svijeta, dakle, svega što je supripadno »buržoaskoj ideologiji« nekih znanosti,

— na širem kulturnom ili duhovnom planu vezano je uz poimanje vlastite zadaće. Kroz prizmu ideologijske borbe to je značilo usvajanje kategorije idejnosti⁴⁵ (socijalističke, iako tako nije javno spominjana) kao inherentnog pojma novoj kulturi i pandan uzmicanju navedenoj poteškoći ili krivosmjernosti,

— u striktno ideologijski-obrazovnom poslu — ispravno tumačenje i usvajanje marksističkog nauka na temelju jedinstvenog postavljenoga ideologijskog programa obrazovanja,

— u sferi izdavaštva — rukovodno je načelo što više izdavanje klasika marksizma-lenjinizma⁴⁶ i marksističke publicistike,

— u političkom smislu — kao apel za ispravnost političko-djelatne linije koja je bila strategijski i taktički fundirana a predstavljala je provedbu jedinstvene partijske ideologije i koncepcije.

Sve to upućuje na jasnije sagledavanje konteksta i načina na koji se oblikovala ideologijska funkcija marksizma.

Nužna idejno-akcijska usmjerenost Komunističke partije pri uspostavljanju socijalizma kao kvalitetno novoga društvenog poretka pomjerala je granice ideologijskih odnosa na društvo u cjelini kao referentni okvir.

Cjelokupni tisak: dnevna štampa i druga glasila, izdavaštvo, a posebice prijevodna literatura, kako je moguće raspoznati na osnovi tekstualnih analiza (unutarnje strukture, koncepcije, uvodnih naznaka) usmjereni su na konstituciju nove, Partiji supripadne ideosfere. Otuda je pretpostavno i razumljivo, zašto se u interpretaciji marksizma-lenjinizma implicitno ili eksplicitno apostrofiraju njegova ideologijsko-radikalizirajuća funkcija. Bitno je naglasiti da se marksizam-lenjinizam kao revolucionarna teorija Komunističke partije Jugoslavije u tisku stidljivo ističe, uključujući i partijska glasila »Borbu«, organ KPJ, i »Naprijed«, organ KPH, u toku 1946. i 1947. godine. No, isto-

⁴⁴ Uputno je vidjeti kako su na Petom kongresu identificirani i raspoznati neprijateljski utjecaji: »U idejno-političkoj borbi poslije rata, Partija je polazila — a i u narednom periodu treba da polazi — od toga da postoje tri izvora neprijateljskog ideološkog i političkog uticaja na radne mase naše zemlje. To su: uticaj ideološkog mračnjaštva imperijalista i njihove propagande; uticaj s vlasti oborenih kapitalističkih klika u gradu i na selu i, najzad, uticaj malograđanske stihije, koja svakodnevno prodire u redove našeg pokreta«, *M. Dilas*, Izvještaj o agitaciono-propagandnom radu, Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, nav. dj., str. 221.

⁴⁵ Dovoljno je, primjerice, pogledati profil *Republike*, mjesečnika za književnost, umjetnost i javni život (godište I, II, III, IV — ur. Miroslav Krleža, Vjekoslav Kaleb, Joža Horvat) dakle, prvih poratnih godina i vidjeti prisutnu tendenciju idejnosti u našim i prijevodnim priložima, ponaosob. Usp. *E. Šinko*, Maksim Gorki, borac proleterskog humanizma, 1946, br. 6, str. 460—466; *R. Zogovič*, Osvrt na naše književne prilike i zadatke, 1946, br. 11—12, str. 857—874; *V. Vermilov* (u prijevodu), Sovjetska književnost — najdemokratskija književnost svijeta, 1947, br. 2, str. 81—90; *M. Čarni* (prijevod), Sovjetska literatura uoči tridesetogodišnjice, 1947, br. 7—8, str. 472—498; *A. Fadjejev* (prijevod), Zadaci književne kritike »O partijnosti literature«, 1947, br. 11, str. 809—837 i dr.

⁴⁶ O tomu će biti više riječi u posljednjem odjeljku ovog rada.

dobno se u istim glasilima »vrši« permanentna indoktrinacija sukcesivnim objavljivanjem marksističko-lenjinističkih prijevodnih sastavaka. Dakle, teorijsko polazište naše Komunističke partije iznosi se na vidjelo posredovano. Primjera radi, »Naprijed«⁴⁷ samo u toku 1946. godine objavljuje ove prijevodne tekstove: V. Ilić Lenjin, »Tri izvora i tri sastavna dijela marksizma« (11. siječanj 1946), J. V. Staljin, »Lenjinizam — novi stepen u razvitku marksizma« (18. siječanj 1946), M. Selektor, »Materijalizam i idealizam« (13. travnja 1946), G. Aleksandrov, »Historijski pregled teorije o razvitku društva i historijski materijalizam« (20. travnja 1946), M. Selektor, »Stvaralački karakter marksizma« (10. svibnja 1946), S. Kovaljev, »Historijski razvoj inteligencije i teorija njene 'nadklasnosti'« (25. svibnja 1946), A. Maslin, »Boljševička partija i izdajstvo socijal-reformista« (1. lipanj 1946), M. I. Kalinjin, »O proučavanju marksističko-lenjinističke teorije« (8. lipnja 1946), A. Maslin, »Boljševička partija i izdajstva socijal-reformista« (1. lipnja 1946), prof. K. Konstantinov, »Materijalističko i idealističkog shvaćanje istorije« (10. kolovoza 1946), »Boljševik«, žurnal CK SKP(b), »Važnost ideološkog rada pod suvremenim uvjetima« (14. rujna 1946), A. Leontijev, »Materijalna proizvodnja — temelj života ljudskog društva« (16. studenog 1946), V. Kolbanovski, »O komunističkom moralu« (29. studeni i 7. prosinca 1946).

Marksizam-lenjinizam obznanjuje se kao ideologija radničke klase — pogled na svijet radničke klase i njene avangarde,⁴⁸ a da se pri tom njegov sadržaj ne tematizira. Interpretacije marksizma⁴⁹, uglavnom, su bile bez teorijske podloge, ispod razine elementarnih teorijskih i znanstvenih uvida, a tzv. konstitutivni pojmovi (diktatura proletarijata, dijalektički materijalizam i dr.) naprosto se predmnijevaju i emocionalno intoniraju dajući neosporni legitimitet marksizmu i njegovoj neupitnosti.

No, s obzirom da će o tomu više biti riječi pri sadržajnoj analizi marksističkih primjernih izložaka, pristupu i načinu njihove prezentacije u formi ideološkog rada, čine se zanimljivim daljnji programski nazori o marksizmu-lenjinizmu.

Na Petom kongresu Komunističke partije Jugoslavije, održanom od 21—28. srpnja 1948. godine, marksizam-lenjinizam eksplicitno formuliran i obznanjen — zadobiva javni legitimitet osnovne teorijske pozicije Komunističke

⁴⁷ Prvi broj *Naprijeda* izašao je 21. travnja 1943. godine na oslobođenom teritoriju u Lici. Potom permanentno izlazi sve do 1954. godine s napomenom da je od 1953. godine od početne uloge organa KPH postao tjednik za društvena i kulturna pitanja.

⁴⁸ Usp. *Mile Popović*, *Nauka marksizma-lenjinizma — najmodernije oružje u rukama narodnih boraca*, *Naprijed* od 8. prosinca 1945; str. 2; *D. Vučinić*, *Široko razviti rad na ideološko-političkom vaspitavanju naših kadrova*, *Borba* od 29. januara 1947; str. 2; *M. Selektor*, *O partijnosti ideologije*, *Borba* od 6. maja 1947; str. 7—8 (prijevodni tekst).

⁴⁹ Tako u *Naprijedu*, koji može biti mjerodavna oznaka za cijelu duhovnu situaciju, teorijskih tekstova o marksizmu u pravilu nije bilo do 1949. godine, tek nekoliko tekstova prigodničarske naravi: Na primjer, *Besmrtni Lenjin* (18. siječnja 1946), *Karl Marx — Povodom 63. godišnjice smrti* (16. ožujka 1946), *P. Vranicki*, *Materijalističko shvaćanje historije i Oktobarska revolucija* (6. studeni 1947), *S. Puhišelić*, *Karl Marx veliki borac za progres čovječanstva* (12. ožujka 1948).

Paradigmatičan je isto tako stil i način interpretacije. Tako u potonjem tekstu stoji: »Pod zastavom marksizma-lenjinizma ostvaruje se veliki historijski prijelaz iz carstva nužnosti u carstvo slobode, iz anarhije u područje potpuno svladane i planski dirigitirane prirodne i društvene stvarnosti, iz klasnog društva i kulture u besklasno, općečovječansko društvo i kulturu« (str. 2—3).

partije. Time se deklarirao do tada često posredovani i pounutren suodnos Partije spram vlastitoga teorijskog polazišta i sve što je to predmnijevalo (i socijalizam kao modus njegova ozbiljenja koji je u eksplicitnom diskursu bio prikriven).

Marksizam-lenjinizam se na Petom kongresu formuliše i kao vladajuća ideologija⁵⁰, te se pledira za čistoću marksističke ideologije, i kao vladajuća znanost⁵¹, te se u tom smjeru nadaje problem borbe za čistoću marksističko-lenjinističke teorije. Pod prizmom marksizma-lenjinizma isprepletala se čitava mreža idejnih, praktičkih i teorijskih zahtjeva i zadaća: od idejnog odgoja i političkog pridobivanja, osposobljavanja Partije u obavljanju neposrednih zadataka do idejnog profila štampe i socijalističke idejnosti u književnosti i umjetnosti uopće.

No, čini se da su budući teorijski obzor u bitnom označila tri polazišta:

— spoznaja o historijskoj neodrživosti marksizma kao modela jednomišljenja,⁵²

— orijentacija na vlastito teorijsko osmišljavanje marksističke koncepcije u suglasju s jugoslavenskom društvenom praksom, dakle »[...] razrada naše stvarnosti i tekovina naše revolucije i puteva izgradnje socijalizma kod nas na osnovi marksizma-lenjinizma«,⁵³

— zahtjev za idejno-političkim jedinstvom i u sprezi s njim i intenzifikacija propagande marksizma-lenjinizma, posebno marksističko-lenjinističkog učerija o izgradnji socijalističkog društva.⁵⁴

Marksizam-lenjinizam je u Programu KPJ⁵⁵ usvojenom na Petom kongresu postavljen u cjelovitoj programskoj koncepciji kao mjera povijesne provedivosti revolucije. Dakle, suodnosivost marksističke teorije podignuta je na razinu cjelokupnog programa borbe za socijalizam: snaženje socijalističkog sektora privrede, jačanje i razvijanje zemljoradničkog zadrugarstva, svestrana likvidacija kapitalističkih elemenata, učvršćenje i izgradnja narodne vlasti, socijalistički preobražaj poljoprivrede, uspostavljanje socijalističke kulture i dr. Marksizam-lenjinizam se u osnovi definirao kao rukovodno učenje Komu-

⁵⁰ M. Đilas, Izvještaj o agitaciono-propagandnom radu, Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije..., str. 222.

⁵¹ Nav. dj., str. 223.

⁵² Iako se na Petom kongresu Komunističke partije Jugoslavije u sklopu optužbi po Rezoluciji Informacionog biroa ističe pravovjernost nauci Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina te govori o istim marksističkim postavkama (»[...] između shvatanja naše Partije i onih opštih marksističko-lenjinističkih principa koji su izloženi u pismima CK SKP(b) i pomenutoj Rezoluciji Informacionog biroa — ne postoje nikakve razlike« — str. 226), istodobno se inzistira na stvaralačkoj primjeni tih principa na konkretne uvjete, dakle uzima konkretni povijesni realitet kao metodičko mjesto.

⁵³ Nav. dj., str. 223.

⁵⁴ Pri tom su kao značajni zadaci istaknuti: izgradnja teorijskih kadrova (socijalističke inteligencije) i razvoj znanosti, ideologijska budnost i borba protiv svih revizionističkih skretanja i raznorodnih pravaca u filozofiji (egzistencijalizam, personalizam, semantizam i dr.), likvidacija linije ideologijskih kompromisa i dr. Usp. nav. dj., str. 222—227.

⁵⁵ Usp. Program i Statut Komunističke partije Jugoslavije, *Borba*, Beograd 1948; M. Đilas, *Borba za socijalizam u Jugoslaviji*, i Peti kongres KPJ, izd. *Naprijed* (brošura br. 14), Zagreb 1948; B. Žihari, *Komunistička partija Jugoslavije — Avangarda jugoslavenskih trudbenika*, izd. *Naprijed* (brošura br. 12), Zagreb 1948.

⁵⁶ Program i Statut KPJ, nav. dj., str. 21.

nističke partije u ozbiljenju ciljeva revolucije⁵⁶, iako se određuje i u svojoj reducirano-prosvjetiteljskoj ulozi.⁵⁷

Potreba za osviještenim pristupom marksizmu-lenjinizmu i u sferi teorijske izobrazbe⁵⁸ (protiv apstraktnog proučavanja marksističko-lenjinističke teorije, a za teorijsko osvjetljenje konkretnih revolucionarnih procesa u nas) i na liniji ideologijske borbe⁵⁹ (protiv oportunističke pomirljivosti, malograđanstva, revizije marksističke teorije a za jedinstvenu političku liniju), nazire se i na Drugom kongresu Komunističke partije Hrvatske.⁶⁰

Istraživanje cijele lepeze programskih gledišta o marksizmu-lenjinizmu do Šestog kongresa Komunističke partije Jugoslavije upućuje na načelno slična ili identična mjesta unutar kojih »marksizam-lenjinizam« figurira kao vladajuća teorija i ideologija radničke klase i njezine avangarde. Potkrepa tome nalazi se u dokumentima Trećeg⁶¹ i Četvrtog plenuma CK KPJ⁶² kao i Druge zemaljske konferencije Komunističke partije Hrvatske.⁶³

Četvrti plenum CK KPJ, održan 3. i 4. lipnja 1951. godine, na tragu prethodnih plenuma definira ulogu i mjesto teorijskog rada Komunističke partije Jugoslavije. Na njemu je donijeta i Rezolucija o teorijskom radu u KPJ⁶⁴ koja je promovirala nove oblike djelovanja u teorijskoj sferi: veću mogućnost slobodne diskusije i borbe mišljenja kao preduvjeta teorijskog rada, jači teorijski angažman svih partijskih organa, postavljanje teorije u rang najvažnijih zadataka Partije, temeljito proučavanje marksizma (zamjetno je da se u Rezoluciji ne spominje sintagma marksizam-lenjinizam).

Na, Rezolucija je legitimirala mogućnost za teorijsku posebnost i bila svojevrsni manifest emancipacije od ideologijskog monopola sovjetske teorije. Tomu je prethodio jasan ideologijski rez koji je tim Plenumom postao do kraja očevidan.

⁵⁷ Marksizam se u prosvjetiteljskoj ulozi definira u sklopu »Podizanje prosvete i kulture« (posebice u borbi protiv mističizma i idealizma u školama, a za idejnost umjetnosti), te u svim onim dijelovima koji se odnose na sektor agitaciono-propagandnog rada. Usp. nav. dj., str. 36—37.

⁵⁸ Usp. A. Biber, Organizacioni izvještaj CK KPH, Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Ognjen Prica, Zagreb 1949, str. 149—155.

⁵⁹ Svi postavljeni zadaci posebno se utvrđuju Rezolucijom o narednim zadacima KP Hrvatske usvojenom na Drugom kongresu KPH; usp. Rezolucija o narednim zadacima KP Hrvatske, Drugi kongres KPH..., str. 246—248.

⁶⁰ Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske održan je od 21. do 25. studenog 1948. godine u Zagrebu.

⁶¹ Na Trećem plenumu CK Komunističke partije Jugoslavije (29. i 30. prosinca 1949) marksizam-lenjinizam zadobiva značajno mjesto u ideologijsko-političkom i kulturnom radu u sferi školstva, posebno u teorijskom proučavanju dijalektičkog i historijskog materijalizma, u području »slobodnog idejnog razvitka«, tako i »shvaćanja na liniji borbe za izgradnju socijalizma u našoj zemlji«. Usp. Rezolucija Trećeg plenuma CK KPJ o školstvu, *Komunist*, 1950, br. 1, str. 2.

⁶² Usp. Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948—1952, Četvrti plenum CK KPJ, *Komunist*, Beograd 1985, str. 507—641.

⁶³ Druga zemaljska konferencija KP Hrvatske održana je 24. i 25. prosinca 1950. godine u Zagrebu. Na njoj se marksizam-lenjinizam postavlja kao nepobitno teorijsko polazište ali u okviru traženja »vlastitih novih putova k općem napretku čovječanstva«, u razvoju socijalističkih društvenih odnosa, produbljivanju socijalističke demokracije i uzdignuću socijalističke svijesti. Usp. Z. Brkić, Neposredni politički i organizacioni zadaci partijskih organizacija u radu s masama, *Socijalistički front*, 1950, br. 5—6, str. 13.

⁶⁴ Usp. Rezolucija Četvrtog plenuma CK KPJ o teorijskom radu u KPJ, Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948—1952), nav. dj., str. 639—641.

Borba protiv ideologijskog monopola, što je implicitno uključivalo i borbu protiv kanoniziranog i jednolinijskog marksizma, orijentacija na vlastiti teorijski i kadrovski potencijal, borba mišljenja u izgrađivanju partijske linije, naglasak na znanstvenost marksizma naspram njegove ideologijske strane, osnovni su postulati Četvrtog plenuma.

No, ono što je za istraživanje ključne mogućnosti marksističke teorije u nas bilo značajno zbivalo se u predjelu sadržajnosti sintagme, a ne više na njezinoj formalnoj razini. Taj je prijelaz bio omogućen vlastitim teorijskim sabiranjem.

Naime, na Petom kongresu Komunističke partije Jugoslavije naviještaju se obrisi misaonog utemeljenja autohtone marksističke teorije koja je svoju izvornu potkrepu imala u samobitnosti jugoslavenske revolucije.

Koncepcija samoupravljanja, koja je u prvoj verziji oblikovana u toku 1949. godine, a uspostavljena 1950. godine, kao samosvojni put socijalizma bila je istodobno i pitanje izbora životno-djelatne pozicije i prava na izbor, što je u svjetlu sukoba sa staljinizmom 1948. godine značilo, prije svega, pitanje legitimiteta svake revolucije koja se usprotivljuje monolitnoj staljinskoj shemi. Time je omogućeno novo metodičko postavljanje marksizma-lenjinizma; ustanovljuje se teorijski status marksizma u osebičnosti jugoslavenskog modela te otklonom od danih ideologijskih zasada.⁶⁵

Otvorenost povijesne perspektive koja se činila neumitno bliskom bila je u znaku marksističke emancipacije od sovjetske teorijske koncepcije, intenzivnih teorijskih promišljanja vlastitih pretpostavki i osmišljavanja vlastite teorijske pozicije, ali i otklanjanja balasta duhovne neupitnosti za koji je bio određujući ideologijsko-direktivni pristup zbilji. Stoga, za »[...] marksistički ideološki razvoj u Jugoslaviji ostat će i dalje karakteristično izvjesno unutarnje protuslovlje, privremeno nesmetano simultano postojanje staroga i revolucionarno novoga jedno kraj drugoga [...]; to traje sve dotle, dok ne postane očito, da su staljinska ideologija sa slobodnom marksističkom misli i staljinski ceremonijal s ljudskim dostojanstvom inkompatibilni.«⁶⁶

II. dio

MJESTO I ULOGA AGITPROPA (PRIMJER AGITPROP CK KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE) U KONSTITUIRANJU IDEOSFERE (1945—1950)

Temeljna poteškoća u razumijevanju ideo-teorijskog sklopa proistekla bi previdom ili nedostatnim uvažavanjem mjesta i uloge Agitpropa (Agitprop-aparata) u osmišljavanju, rukovođenju i kontroli cjelokupne nadgradnje u neposrednom poratnom razdoblju.

⁶⁵ Riječ je bila o otklonu od zadatih premisa tzv. oficijelnog marksizma kao konačnih marksističkih domišljaja i istina i seriji nekritičkog prevodenja iz sovjetske literature i teorije. No, isto tako, i o ideologijskim prijeporima unutarnjih konstitutivnih pretpostavki za postavljanje marksizma na razinu teorijskog pitanja.

⁶⁶ E. Šinko, *Druga jugoslavenska revolucija, Republika*, 1953, br. 1, str. 70.

S obzirom na to da nije bila riječ samo o pukom funkcioniranju agitpropaparata s određenim direktivnim kompetencijama, već o pokušaju uspostave paradigmatičkog modela ideologijske posredovanosti »totaliteta«, sama historijska rekonstrukcija njegovo je najbolje osvjedočenje.

Tako je na primjeru Agitpropa CK KPH moguće obznaniti čitav tematski kompleks (organizacijska shema, modus djelovanja, djelatni krug), vezan ponajprije uz ovladavanje zbiljskim pretpostavkama za njegov neosporni legitimitet.

Osnovna pretpostavka suverene ideologijsko-djelatne pozicije bila je stvaranje čvrstoga organizacijskog ustrojstva cijelog agitaciono-propagandnog aparata, čemu se pristupilo odmah poslije oslobođenja.

Iako je jedinstveno i centralističko rukovođenje bila odlika partijskog rada, kao i sektora za agitaciono-propagandni rad i u narodnooslobodilačkom ratu,⁶⁷ potreba jedinstvenog rukovođenja privrednim, društvenim i kulturnim životom u cjelini bila je imperativne naravi nakon osvajanja vlasti.

Uoči oslobođenja, Direktivom CK KPJ o reorganizaciji agitacije i propagande⁶⁸ ozbiljuje se nakana da cjelokupni agitacioni, propagandni kulturno-prosvjetni i idejno-teorijski rad bude objedinjen pod rukovodstvom partijskih komiteta.

Orijentacija na organizacijski čvršću i strukturalno složeniju agitprop-shemu bila je uvjetovana ulogom Komunističke partije da na političkom, ideologijskom i socijalnom planu uopće, uspostavi integrativnu pretpostavnost za potpuni legitimitet i funkcioniranje nove, revolucionarne vlasti.

Osnovni naglasci bili su na:

- osiguranju provođenja partijske linije u život,
- pravilnom teorijskom i ideologijskom podizanju partijskog članstva te idejnom odgajanju širokih narodnih masa,
- idejnoj borbi protiv idejno štetnih i tuđih utjecaja.

Stoga je, prema Direktivnom uputstvu, trebalo uz sve partijske komitete, dakle, centralne, pokrajinske, oblasne, okružne, mjesne i rajonske, te u većim gradovima (Beograd, Split, Zagreb, Skopje i dr.), oformiti agitaciono-propagandne komisije u ćelijama i biroima. Kao osnovni sektori u sklopu agitaciono-propagandnih komisija uspostavljeni su: sektor za štampu i propagandu, teoretsko-predavački sektor, kulturni sektor, organizaciono-tehnički i pedagoški sektor. Iako je za svaki sektor bio predviđen posebni rukovoditelj, cjelokupnim radom komisije rukovodio je član partijskog komiteta. U cilju ostvarenja veće ideologijsko-mobilizacijske osnove, istom Direktivom predviđeni su aktivni agitatora i predavača kao posebna agitacijska novina pri svim partijskim forumima.

⁶⁷ Usp. *M. Dilas*, Izvještaj o agitaciono-propagandnom radu, Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije..., str. 206. Inače, cjelokupna agitacijska i propagandna aktivnost u ratu bila je usmjerena na razradu i popularizaciju jedinstvene patriotske platforme i demaskiranje propagande okupatora, te popularizaciju Sovjetskog Saveza i Crvene armije. Ona se, isto tako, ogledala u nizu specifičnih zadataka i posebnih oblika rada. Tako su se, primjerice, od 1942. do kraja 1944. godine pri štabovima brigada, a poslije i divizija, konstituirali polit-odjeli, a potom propagandna tijela. U toku cijelog rata provodila se marksistička edukacija partijskog kadra i idejno-prosvjetiteljska edukacija naroda uopće.

⁶⁸ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop — 2, 1945; O reorganizaciji agitacije i propagande.

U samom organizacijskom ustrojstvu zanimljiv je bio i način organizacijskih veza koji nije išao na direktno povezivanje nižih i viših agitprop-komisija, već posredovano, putem partijskih foruma na »terenu« (od mikro do makro-nivoa), omogućavajući time potpuno partijsko rukovođenje agitacijom i propagandom, a istodobno iscrpnu informativnu komunikaciju i kontrolu viših partijskih foruma nad nižim.

Već u tom Uputstvu očigledno je nastojanje za obuhvatnijim preuzimanjem i kontrolom cjeline nadgradnje, a s obzirom na to da je ovdje riječ posebice o sferi ideologijsko-teorijske problematike, u analizi su posebice mjerodavno naznačene kompetencije rukovoditelja teoretsko-predavačkog sektora. Iz Uputstva slijedi da se on brine »[...] o tome da u našoj štampi i propagandi budu pravilno tumačena, s gledišta opće partijske linije, sva pitanja, da u partiji i oko partije ne dolazi do unakažavanja teorije marksizma-lenjinizma; on treba, uz pomoć i kontrolu foruma, da organizira borbu i da je vodi protiv onih koji unakažuju teoriju i liniju; on treba planski da pristupi organiziranju pravilnog odgajanja masa u duhu učenja Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina. On istovremeno mora dati plan odgovornosti rada iz teorije marksizma i lenjinizma za pojedine partijske organizacije (prema njihovom nivou, aktualnosti pojedinih pitanja itd.). On istovremeno rukovodi aktivom predavača.«⁶⁹

Isto se tako daju jasna uputstva vezana uz provedbu agitacijske aktivnosti i smisao agitacije prilagodene novim uvjetima: agitacija i propaganda trebalo je da daju ocjenu trenutka, biti posve konkretne i primjerene razini i sferi na koju se odnose, te masovne. Potonji se zahtjev naročito odnosio na ulogu jedinstvenog Narodnog fronta kao posredujućeg provoditelja politički-aktualnih pitanja masovne agitacije i propagande, te na odjeljenja za agitaciju i propagandu unutar njega. Isto tako, u toku 1945. godine i dalje su djelovali agitaciono-propagandni odsjeci u sastavu armijskih, političkih odjeljenja.

Već na sastanku CK Komunističke partije Hrvatske od 1. lipnja 1945. godine⁷⁰ u kontekstu organizacijskih rješenja u agitprop CK KPH izabrani su: — za štampu — Ivo Senjanović, — za predavački sektor — Milo Popović, za kulturni — Joža Horvat i za prosvjetni — Marin Franičević.

Odlukom CK Komunističke partije Jugoslavije o organizacionim pitanjima⁷¹ od 3. srpnja 1945. godine organizacijski se posve strukturirao Centralni komitet, tako da se uz odjele za agitaciju i propagandu, odjeljenje za kadrove, sindikalnu i žensku komisiju formiraju Organizaciono-instruktorsko odjeljenje i komisije: Vojna komisija, Komisija za škole, Komisija za ekonomsku politiku, Komisija za socijalnu politiku, Komisija za izgradnju vlasti, Spoljnopolitička komisija i Centralna kontrolna komisija. Osim Spoljnopolitičke, jedino još Centralna kontrolna komisija nije osnovana na razini federalnih jedinica i njihovih CK, jer je imala direktivnu ulogu kontrole na razini Jugoslavije kao cjeline, te širok dijapazon kompetencija. S obzirom na djelokrug njezinih ovlaštenja, koja su se u bitnom ticala sfere agitacije i propagande u

⁶⁹ Nav. dokument, str. 2.

⁷⁰ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop — 1, Zapisnik sa sastanka CK KPH održanog 1. lipnja 1945. Valja napomenuti da na spomenutoj sjednici nije bio izabran rukovoditelj organizaciono-tehničkog sektora.

⁷¹ AIHRPH, Fond CK SKH, 1—2, Odluka Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (o organizacionim pitanjima).

najširem smislu riječi (jer joj je osnovna zadaća bila — briga za pravilno provođenje partijske linije i »čistoću« Partije), značajne su ove instrukcije za rad, koje je Centralna kontrolna komisija CK KPJ u Pismu uputila svim centralnim i okružnim komitetima: »1. — da budno paze da li se odluke i upute CK KPJ u svim vidovima pravilno i pravovremeno sprovode u život; 2. — da ustanovljuju ličnu odgovornost za nesprovođenje istih; 3. — da budno paze na svaku pojavu iskrivljavanja partijske linije u ideologiji marksizma-lenjinizma, bilo u teoretskim časopisima i štampi, u školskoj nastavi odgoja partijskih kadrova, bilo u svakodnevnom praktičnom radu i životu partijskih organizacija, kako sa strane komiteta tako i od pojedinih članova partije; 4. — da otkrivaju partiji tuđe elemente među aktivistima [...]«.⁷²

U toku 1945. godine Komunistička je partija Hrvatske putem Agitpropa postupno uspostavljala kontrolu i koordinaciju nad svim osnovnim punktovima i medijima integralnog polja sfere nadgradnje (pisana produkcija — izdavaštvo, novine, prijevodna literatura, radio-program, kino-produkcija, kazališni repertoar), te prenosila iskustva i akcije nižih agitprop komisija, nižih instanci i svoje izvještaje Agitpropu CK KPJ.

Iz niza primjera vidljiva je pozicija Agitpropa CK Hrvatske, s obzirom na to da je bio čvorište i okosnica između nižih i viših instanci. Agitprop CK KPH se o gotovo svim pitanjima iz kulture, novinarstva, izdavaštva i sl. konzultirao sa Agitpropom CK KPJ ili tražio njegovo odobrenje (primjerice, od upita može li se uz prijevod Engelsovog »Porijekla porodice« štampati životopis Engelsa iz »Borbe« do odobrenja cjelokupnog plana o izdavanju djela marksizma-lenjinizma⁷³ i načina na koji bi se tiskali govori sovjetskih rukovodilaca u glasilima). Ilustracije radi, direktivno su od Agitpropa CK KPJ bila određena obilježavanja godišnjica Oktobra, 27. marta, državnih praznika, načini popularizacije Ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj suradnji sa SSSR-om i sa drugim socijalističkim zemljama i dr.

Pri tom je Agitprop CK KPH Agitpropu CK KPJ redovito slao po 5 primjera svih novina, časopisa, knjiga i brošura koje su izlazile na teritoriju Hrvatske.⁷⁴ Istodobno, u sklopu redovitih izvještaja partijskih komiteta (oblasnih, okružnih, mjesnih) Agitprop CK KPH dobivao je uvid u stanje agitacije i propagande na nižim razinama.

Iz cjelokupnog djelokruga Agitpropa u 1945. godini izdvajaju se: pitanja budućih izbora⁷⁵ (u osnovi — pitanje revolucije), odnos spram urgentnih

⁷² Nav. dokument, str. 1—2; Valja napomenuti da su u sklopu direktivnih zadataka (od naznačenih devet) istaknuti samo oni koji se direktno tiču platforme rada agitprop aparata.

⁷³ AIHRPH, Fond CK SKH, 1—2, Organizaciono-instruktorsko odjeljenje (knjige, depeše). Usp. depešu od 16. IX 1945. godine koju je Agitprop CK KPJ slao Agitpropu CK KPH.

Isto tako, prema depeši br. 1623 od 30. prosinca 1945. godine ni jedna se sovjetska knjiga izuzev Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina, nije mogla štampati bez odobrenja Međunarodne knjige (posebice ne knjige koje su u SSSR-u bile zabranjene).

⁷⁴ AIHRPH, Fond CK SKH, organizaciono-instruktorsko odjeljenje, (knjige, depeše). Usp. depešu br. 961 od 8. VIII 1945. godine.

⁷⁵ 1. VIII 1945. godine u Zagrebu je održana konferencija svih članova agitpropa oblasnih, okružnih i gradskih komiteta na kojoj se posebno raspravljalo o agitaciji i propagandi u vezi s izborima. Značaj te agitacijsko-propagandne akcije bio je neosporno velik, a u njoj su kombinirane različite metode akcije: od medijske propagande (uloga *Naprijeda* i *Borbe*) do intenzivne mobilizacijsko-parolaške djelatnosti na svim razinama; AIHRPH, Fond CK SKH, Organizaciono-instruktorsko odjeljenje, 1—2, (knjige, depeša). Usp. depešu br. 1105, od 21. VIII 1945.

unutrašnjih pitanja i problema⁷⁶ i politički osjetljiva pitanja vezana uz osnovne smjernice vanjske agitacije i propagande.⁷⁷

Dakle, već od sredine 1945. godine naziru se obrisi modela koji na različitim razinama koncentriraju i rukovodi čitavom mrežom akcija (direktivni model), i istodobno po vertikali omogućuje unutarnju informativnu propulzivnost koja se očitovala u registraciji »glasa« naroda, apsorpciji ali i artikulaciji revolucionarnog raspoloženja odjelovljenog unutar revolucionarnog pokreta. Kao primjer moguće je navesti općenarodnu diskusiju o Nacrtu ustava⁷⁸ koja se posredstvom agitprop komisija (naročito okružnih komiteta), te Narodne fronte vodila potkraj godine. Ta protuslovnost unutarnje pozicije (čije će se konzekvencije naknadno očitovati) samog modela bila je u skladu s daljnjim društvenim uvjetima unutar kojih se imperativnom postavljanju posredovanog sovjetskog koncepta suprotstavila vlastita unutrašnja mogućnost — revolucionarni demokratski pokret.

S obzirom na niz početnih konstitucijskih problema i previda došlo je do određenih kadrovskih preinaka, te je na početku 1946. godine Agitprop CK KPH bio u sastavu: Dušan Brkić, odgovoran za rad Agitpropa u Sekretarijatu CK KPH, Ivo Sarajčić, sekretar Agitpropa, Stevo Tomić, odgovoran za rad za sektor dnevne agitacije i štampe (kao pomoćnici — Milan Despot i Nina Rupčić), Milo Popović — za teoretsko-predavački sektor (u sklopu sektora su i Gušte Šprljan kao upravitelj Partijske škole i Soka Krajačić), Marin Franičević — za kulturno-umjetnički sektor (zajedno s njim: Zlatko Munko, Vjekoslav Kaleb, Natko Devčić, Franjo Mraz i Ivan Dončević), za organizaciono-tehnički sektor: Hubert Kruljac (uz njega — Dencš Weiss, Viktor Kunštek i Mića Gledić).⁷⁹

Osnovna orijentacija bila je da se kadrovskim pojačanjem osposobi Agitprop za ozbiljenje zacrtanog programa — pokrivanje svih područja djelatnosti, a isto tako omogućiti kontinuirana agitacijsko-propagandna aktivnost. Umjesto kampanja koje su u agitacijsko-propagandnom smislu imale sporadičnu integrativno-mobilizacijsku ulogu (u toku 1945. godine vođene su kampanje za

⁷⁶ Prema depeši koja je poslana od Agitpropa CK KPJ potkraj 1945. godine moguće je uočiti glavne smjerove agitacijske akcije u štampi: 1. raskrinkavanje akcije reakcionarnog katoličkog klera, Pastirsko pismo, ukazivanjem na spregu domaće i inozemne reakcije protiv naše zemlje kao i njihov otpor spram sprovođenja agrarne reforme, 2. populariziranje takmičenja u jesenjoj sjetvi, 3. populariziranje zadrugarstva polazeći od organizacionih principa koje je izdao »Privredni savet«, 4. podržavanje stava Sovjetskog Saveza o pitanju Londonske konferencije. Usp. AIHRPH, Fond CK SKH, Organizaciono-instruktorsko odjeljenje, 1—2, (Knjiga depeša), depeša br. 1332.

⁷⁷ S obzirom na ozbiljnost i složenost vanjskopolitičke situacije Agitprop je formulirao opće polazište u tretiranju vanjskopolitičkih pitanja, posebno u odnosu spram savezničkih vanjskih i političkih predstavnika i spram vanjske reakcije, a osnovna linija u vanjskopolitičkim komentarima bila je u biti linija Tanjuga i lista *Borbe*. Usp. AIHRPH, Fond CK SKH, Organizaciono-instruktorsko odjeljenje, 1—2, (Knjiga depeša), depeša br. 109 od 2. III 1946.

⁷⁸ Ideja da se na širokoj osnovi vodi rasprava o Ustavu ostvarena je, mada ne s podjednakim uspjehom u svim krajevima Hrvatske (u Lici se u raspravu o Ustavu uključilo više od 90% cjelokupnog stanovništva, u Dalmaciji više od 50% i dr.). Usp. AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1946, Pismo Agitpropa CK KPH Centralnom komitetu KPJ (Za Agitprop) od 7. I 1946; str. 2.

⁷⁹ Nav. dokument, str. 1.

otkup žita, za suzbijanje nepismenosti, protiv klerofašista i drugih protunarodnih elemenata), prišlo se sustavnom praćenju niza segmenata koji su potpadali pod djelatnost agitpropa.

U kontekstu ekstenzivne orijentiranosti Agitpropa na prioriteta pitanja obnove i izgradnje zemlje te učvršćenje novog poretka, platforma uspostavljanja nove idejnosti (koja se fragmentirano i u reduciranom smislu često svodila na »idejno-politički odgoj radnih masa« i ideologijsko izgrađivanje partijskog članstva⁸⁰) bila je u sjeni ili izvan vidokruga neposrednoga akcionog programa.

Ili, točnije, ona se oblikovala ponajprije razrješavanjem tzv. tehničko-konstitutivnih i organizacijskih pretpostavki, mehanizmima potpune kontrole nad javnom riječju, kadrovskim rješenjima i posredovanim medijima (programom parola,⁸¹ dvostrukim diskursom, prijevodnim tekstovima i sl.) no samim djelatno-teorijskim nastojanjem. »Ideološku borbu protiv raznih stranih teoretskih postavki u našoj štampi ovaj sektor nije dosad vodio, jer se općenito držalo, da nema za to sposobnih ljudi. Uprkos toga, mi smo to pitanje pretresli, i odlučili da povedemo ideološko-teoretsku borbu s onim snagama, kakvima mi raspoložemo«, stoji u Pismu Agitpropa CK KPH Agitpropu CK KPJ, s početka 1946. godine.⁸²

Oznaka idejnog stanja toga vremena, prema programatskom tekstu CK KPJ od 21. rujna 1946. godine⁸³, bila je u ocrtavanju konkretnog realiteta problema s kojima se Komunistička partija suočavala u tom razdoblju.

Osnovni nedostaci u dotadašnjem radu bili su: 1. Nedovoljna borba za »ideološku čistoću« u liniji Partije, 2. nedovoljno razvijeni ideologijski, politički i kulturno-prosvjetni rad među radnicima, 3. zanemarenost permanentnog rada na selu, 4. neplanski rad s inteligencijom, i 5. šablonski rad s članovima Partije.

Iako je, zapravo, bila riječ o prevladavanju nedostataka u idejnoj obuhvatnosti (s obzirom na segmente i predjele utjecaja Komunističke partije i teorijske pretpostavke za njezin rad gdje posebnu ulogu ima inteligencija⁸⁴), čine se uputnim dva zadatka i način na koji se Partija spram njih suodnosila: 1. ideologijska budnost Komunističke partije u odnosu na sve oblike idejnog

⁸⁰ A. Biber, Organizacioni izvještaj CK KPH, Drugi kongres KPH, nav. dj., str. 151.

⁸¹ Parole su u biti bile zgusnuti simbolički diskurs kojim se u širokim narodnim masama posredovala svijest o novom revolucionarnom poretku. Dovoljno je, primjerice, izdvojiti neke iz kolaža prvomajskih parola za 1946. godinu i vidjeti smisao navedenih postavki: »Proleter i svih zemalja ujedinite se u borbi protiv ostataka fašizma i reakcije!«, »Za pravo naroda na nesmetani unutrašnji razvitak i izgradnju istinske demokratije!«, »Jedinstvo radnika, seljaka i narodne inteligencije — pobjeda u izgradnji zemlje!«. Prema: AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop 1946, IV, 21 (parole).

⁸² AIHRPH, Fond CK SKH, Centralnom komitetu KPJ (za Agitprop) od 7. I 1946, str. 3.

⁸³ Riječ je o direktivnom uputstvu programatske naravi: »O daljnjem radu na ideološkom i političkom podizanju komunista i ideološkom i političkom podizanju radnih masa«, AIHRPH Fond CK SKH, 1946.

⁸⁴ Uputa se ponajprije odnosi na stvaranje marksističke inteligencije i njenu ulogu u elaboriranju i domišljanju osnovnih pitanja iz marksizma-lenjinizma. Usp. nav. dokument str. 1.

i političkog iskrivljavanja njezine polit-teorijske pozicije,⁸⁵ i 2. djelatni utjecaj Komunističke partije među radnicima.

1. Uočljivo je da Komunistička partija u svojoj borbi protiv iskrivljavanja vlastite političke teorije i ideologije marksizma-lenjinizma ima dvije reference: da linijom ubjeđivanja što više naroda privuče k marksizmu-lenjinizmu, a istodobno se opre namjernim deformacijama osnovnih marksističkih postavki onih koji »[...] unose apolitičnost, zabavnost, bezidejnost, koji svojim neodgovornim prilaženjima pitanjima uspavljaju mase [...]«. ⁸⁶

2. Partija je u procesu osvješćivanja radnika posebno apostrofirala ulogu sindikalne organizacije oslonivši se na stajalište o sindikatima kao školi komunizma: »[...] agitaciono-propagandne ustanove Partije centralnih i pokrajinskih komiteta, treba da prenesu težište svog rada na masovne organizacije, naročito sindikate. To isto treba da učine sreski komiteti u industrijskim centrima. Sindikati treba da posluže kao transmisioni kaiš za razvijanje masovnog političkog i prosvjetnog rada među ostalim masama«. ⁸⁷

Radi proširenja rada i osnovne intencije da partijska uputstva što neposrednije prodru do naroda (posredstvom masovnih organizacija, posebice, Fronte i Sindikata), došlo je do novih organizacijskih promjena.

One su bile u duhu odluke Drugog plenuma CK KPJ o popunjavanju i daljnjem razvijanju partijskog aparata u svim partijskim rukovodstvima. Provedba dane odluke odnosila se, ponajprije, na konstituiranje ili popunjavanje »Organizaciono-instruktorskog odjeljenja — Odjeljenja kadrova, agitprop odjeljenja pri sreskim, gradskim, reonskim i drugim komitetima ranga sreskih [...]«. ⁸⁸

Predstojalo je daljnje učvršćivanje i razgranjavanje agitprop aparata, te jača komunikacijska sprega Agitpropa CK KPH s agitpropovima okružnih komiteta, koji su se postepeno konsolidirali. Isto je tako došlo do kadrovske popunjavanja svih agitprop-sektora u sklopu agitpropa, uvedena je institucija instruktora propagandista, koji bi redovito obilazili okružne propagandiste, držali predavanja i o svojim zapažanjima izvještavali Agitprop CK KPH.

Okružni su komiteti isto tako bili zaduženi da imaju jednog profesionalnog propagandista, a okružni odbori Fronte po jednog člana agitpropa koji bi ujedno bio i član agitprop komisija okružnih komiteta. ⁸⁹

⁸⁵ »Ovaj nedostatak se ispoljava u prvom redu u tome što partijske organizacije ne reagiraju na vrijeme ili čak ne reagiraju uopće na pojave ideološkog i političkog izopačavanja partijske linije. Ukoliko se na takve pojave reagira, obično se to čini u zatvorenom krugu, na apstraktan, kabinetski način, a baš se radi o tome da se na te pojave reagira javno i konkretno [...]«. Prema »O daljnjem radu na ideološkom i političkom podizanju komunista i ideološkom i političkom podizanju radnih masa«, nav. dokument, str. 1.

⁸⁶ Nav. dokument, str. 3.

⁸⁷ Nav. dokument, str. 3—4.

⁸⁸ AIHRPH, Fond CK SKH, Organizaciono-instruktorsko odjeljenje, Pismo CK KPJ Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske od 9. februara 1947, str. 1; U prilogu Pisma dana je i organizacijska shema agitprop odjeljenja kojom se određuje broj članova agit-prop odjeljenja u kotarskim, gradskim i njima ravnim partijskim organizacijama u odnosu na broj članova Partije. Tako, primjerice, navedene partijske organizacije koje su brojale do 1000 članova Partije morale su imati 4 člana agitprop odjeljenja, one više od 2000 — od 4 do 7 članova.

⁸⁹ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, Prijedlozi za rad Agitpropa koji su diskutovani s drugom Dilasom i na posljednjem sastanku našeg Agitpropa (bez god.), str. 1, 2, 3.

Zanimljivo je vidjeti kakva je na primjeru Oblasnog komiteta bila složena organizacijska agitprop shema.

Tabela 1.

ODJELJENJE AGITPROP*

Rukovodilac čl. Oblasni komitet			
Odsjek	Odsjek	Odsjek	Partijska škola
teoretsko - predavački	za štampu i agitaciju	za kult. masovni rad	
Ideološki rad u part. i oml. organizacijama	Agitacija	Kulturno-prosvjetni rad	
Ideološki rad u masovnim organizacijama	Štampa	Umjetnički sektor	

*AIHRPH, Fond CK SKH — Agitprop, Šema organizacione uprave.

Administracija

Odjeljenje Agitpropa sačinjavaju:

3 člana i to član odjeljenja, koji je rukovodilac teoretskog predavačkog odsjeka, član odjeljenja zadužen za agitaciju i štampu i član odjeljenja zadužen za kulturni masovni rad,

1 referent za ideološki rad u partijskim i omladinskim organizacijama,

1 referent za ideološki rad u masovnim organizacijama,

1 referent za agitaciju,

1 referent za štampu,

1 referent za kulturno-prosvjetni rad,

1 referent za umjetnički sektor,

1 činovnik,

1 bibliotekar.

Upravnik partijske škole

2 nastavnika,

2 asistenta.

Prema podacima iz 1947. godine⁹⁰ uočava se posve slojevit agitprop-model koji je u Hrvatskoj brojio stotinjak ljudi.

Agitprop odjeljenje u CK KPH imalo je osam članova:

— Jure Franičević, sekretar Agitprop odjeljenja,

— Tode Čuruvija, zamjenik sekretara,

— Rikardo Sutlović, teoretsko-predavački sektor,

— Stevo Tomić — kulturno-umjetnički sektor,

⁹⁰ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, popis članova agitprop odjeljenja Centralnog, oblasnog i okružnih komiteta KPH (odnosi se na stanje od 31. siječnja 1947. godine).

- Tonka Borić, agitacija i propaganda,
- Mate Dorčić, narodno prosvjećivanje,
- Josip Lukatelo, školstvo,
- Pjero Šegvić, kulturno-prosvjetni sektor u sindikatima.⁹¹

Uz to, po hijerarhijskoj piramidi najviše agitprop tijelo, čiji su članovi bili zaduženi za koordinaciju i kontrolu agitprop-aparata u cjelini, djelovala su još agitprop odjeljenja Centralnog, oblasnih i okružnih komiteta KPH.

Usporedbe radi, navode se podaci samo za Agitprop odjeljenje CK KPH (centralnog):

- Ivo Sarajčić, sekretar agitpropa,
- Stevo Tomić, agitacija i štampa,
- Milo Popović, teoretsko-predavački sektor,
- Marin Franičević, kulturno-umjetnički sektor,
- Tiho Cvrlje, narodno prosvjećivanje,
- Pjero Šegvić, rad sa sindikatima.

U CK je za agitaciju i propagandu bio zadužen Nikola Sekulić Bunko.⁹² Na nižim razinama, napomene radi, u sklopu agitprop odjeljenja mjesnih komiteta postojala su zaduženja i za rad s omladinom i sindikatom.

Potkraj 1946. godine Agitprop se mijenja ne samo formalno, strukturalno-organizacijski, već djelatno u skladu s jasnijom orijentacijom KP u oblikovanju idejno-teorijskog programa i ideosfere uopće. Razlozi su bili aktualno-pragmatičke naravi (vezani uz mobilizatorski »pogon« naroda i predstojeći Petogodišnji privredni plan),⁹³ ali i navlastita spoznaja da je učvršćenje idejno-teorijske pozicije Komunističke partije u narodu neumitni preduvjet masovne revolucionarne akcije:

»Uslovi, naše pozicije, i povjerenje masa u Partiju i njenu politiku su takvi, da je moguće, a stvarnost to traži neodložno, široko preodgajanje radnih masa, unošenje marksističke svijesti u široke mase [...]»

To još oštrije postavlja pitanje naoružavanja članova Partije i rukovodećeg kadra marksizma-lenjinizma [...].

Koliko je važno poznavanje marksizma-lenjinizma za pravilno sprovođenje partijske linije i pravilan stav prema raznim problemima vidi se iz čitavog niza političkih grešaka na terenu (pitanje saveznika HRSS-a, greške u otkupu žita gdje se lupalo po kulacima a udarac je padao po srednjacima, izazivala se i naduvavala klasna borba između kulaka i sirotinje — time smo skućavali masovnu bazu naše politike i potkopavali savez sa srednjacima i svim poštenim rodoljubima).

⁹¹ Nav. dok., str. 1.

⁹² Nav. dok., str. 1, 2.

⁹³ АИИРПИ, Fond CK SKH, Agitprop, referat o ideološkom odgoju komunista (bez autora) od 8. prosinca 1946. U navedenom je referatu kao prvi zadatak naglašena nužda sprege ideološkog rada i marksističke izobrazbe s partijskom rukovodnom ulogom u predstojećem privrednom razvoju: »1. a) Krupni i složeni zadaci na svim poljima rada, b) da bi naša Partija učvrstila i proširila svoju rukovodeću ulogu u obnovi i izgradnji zemlje (pitanje industrijalizacije i elektrifikacije na bazi predstojećeg privrednog plana). (Ovi zadaci postavljaju još ozbiljniju marksističku izgradnju rukovodećeg kadra i naše Partije kao cjeline.)« (str. 1).

Danas, kada postoje osnovni uslovi za širenje i usvajanje marksizma-lenjinizma među široke mase, kada u obnovi zemlje i riješavanju svih pitanja učestvuje masa dobronamjernih rodoljuba i intelektualaca koji su opterećeni mnogim buržoaskim natruhama — a spremni su prihvatiti našu ideologiju, zatim u uslovima kada je potrebno naročito voditi brigu o pravilnom sprovođenju naše linije po svim državnim i privrednim pitanjima — potrebno je više nego ikad čuvanje čistoće partijske linije u svim oblastima života. To zahtijeva visoku principijelnost u širenju i tumačenju marksizma.⁹⁴

Nakana da se cjelokupna problematika društvenog i privrednog ustrojstva postavi i objasni u duhu osnovnih marksističkih postavki, te da se marksističko preodgajanje ustanovi na najširoj osnovi upućuje na propitivanje i razumijevanje »specifičnog« položaja teorije unutar dotadašnjeg agitpropovskog koncepta.

Uz immanentnu protuslovnost marksističke pozicije koja se oblikovala na razini implicitnog-ekscipitnog diskursa, sve teorijsko ili ono u dodiru s teorijskim — razne uvodne naznake, referati, bilješke, prigodničarski tekstovi i sl., obitavalo je unutar djelatnog kruga agitprop aparata i tek posredovano njim moglo je biti objavljeno.

Unutar Agitpropa uspostavljala su se mjerila za planove izdavačke produkcije (to se naročito odnosilo na prijevodnu marksističku literaturu i publicistiku), difrencirala literatura namijenjena unutarpartijskoj izgradnji članstva od one za masovnu upotrebu,⁹⁵ direktivnim uputstvima posredovala tzv. osnovna agitpropovska načela vezana uz teorijska pitanja.⁹⁶

Agitpropu CK Komunističke partije Hrvatske dostavljani su na uvid svi znanstveni radovi s teorijskim predznakom. No, valja istaći da oni sami nisu bili predmet teorijskih rasprava ili predložak za teorijske domišljaje. Naime, više se putem njih ocjenjivao ili mjerio teorijski domet danog trenutka, određenog socijalnog sloja ili ideološki sukus teksta, njegov progresivni ili reakcionarni karakter s obzirom na povijesno-socijalne korelate.

Tako se u sklopu teorijske »baštine« Agitpropa CK KPH iz 1946. godine našao tekst Predraga Vranickoga, tada studenta filozofije: »O nekim problemima evolucionističke etike«.⁹⁷

Osvjetljujući na historijsko-interpretativnoj razini dijapazon stajališta o etici od Beckona, Spencera, Darwina, Duranta do Gumplovitza, Rosenberga, Bakunjina, Kropotkina, Vranicki u navedenom tekstu daje potkrepu za mark-

⁹⁴ Nav. dok., str. 1, 2.

⁹⁵ Prema dopisu Agitpropa CK KPH od 10. prosinca 1946. godine vidljivo je da Agitprop CK KPH selekcionira upotrebu dobivenih knjiga. Tako je, npr., »Biblioteka političke ekonomije« (prijevod s ruskog izd. »Kultura«) bila namijenjena širem auditoriju (sindikalnim i partijskim organizacijama), te služila za razne kružoke i večernje tečajeve, dok je brošura »Pitanje partijske izgradnje« — bila strogo za unutarpartijsku upotrebu. Isto tako, napomene radi, »Organizacioni principi boljševizma i Statut SKP(b)« od KOSOJ-a potkraj 1946. godine direktivno se povlači iz upotrebe. Prema: AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1—2, navedeni dopis.

⁹⁶ Takva je, već navedena, brošura: O današnjim zadacima Partije M. Đilasa, na temelju koje su sve partijske organizacije imale razraditi osnovna pitanja postavljena u njoj, a glasila profilirati svoju koncepciju, posebno s naglaskom na ekonomsku problematiku. Prema: AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1—2, Dopis O. K. u vezi proučavanja članka: *Đilas*, »O današnjim zadacima Partije«, od 21. I 1946.

⁹⁷ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, O nekim problemima evolucionističke etike, od 19. X 1946, str. 19.

sistički utemeljenu materijalističku teoriju. Apostrofirajući Marxa i Engelsa kao njene osnivače, uzima historijsko materijalističko objašnjavanje društvenog života na osnovi analize konkretnih materijalnih uvjeta života neke epohe kao »jedinu mogućnost ne samo tumačenja historije, nego i samih ideja, ideologije, dapače, i njihovog značaja u pojedinoj historijskoj epohi«. ⁹⁸ Vranicki inzistira na marksističkom rješavanju problema odnosa društvenog bića i mišljenja, ali ga teorijski ne osvještuje, te neposredno tematiziranje etičkog problema izvodi, prije svega, kritičkim razobličavanjem evolucionističke etike građanskih ideologa.

Analizom teorijskog sklopa u agitpropovskom »vlasništvu«, teorijsko utjecanje sovjetskog marksističkog nazora i produkcije pokazuje se kao neosporno i nezaobilazno izvorište marksističkih ideja. One su se često uzimale kao gotove marksističke recepture ili oslonište za ustanovljenje marksističke pozicije oko osnovnih teorijskih postavki. S obzirom na to da se o njima (u toku 1945; 1946; pa i 1948. godine) nisu unutar Agitpropa ni putem njega vodile teorijske raspre obznanjene u javnosti, takvi materijali (brošure, referati, i sl.) iz masovne sovjetske produkcije (raznog dometa, kvalitete i namjene) često su služili za instruiranje predavača za idejno izgrađivanje partijskog članstva, kao literatura za osnovnu teorijsku izobrazbu ili kao orijentacija u razumijevanju marksističko-lenjinističke teorije uopće.

Na tom tragu moguće je razumjeti značenje materijala Agitpropa CK KPH vezanih uz izdavanje sovjetskog časopisa »Voprosi Filozofii« 1947. godine: G. Gak i A. Makarovski: Časopis »Pitanja filozofije« ⁹⁹ i A. A. Ždanov: Govor u vezi diskusije o knjizi G. F. Aleksandrova »Historija zapadnoevropske filozofije« (24. juna 1947). ¹⁰⁰ Naime, u oba teksta ustanovljuju se obrasci marksističko-lenjinističke teorije, ponajprije filozofije: historijski i dijalektički materijalizam i »Lenjinov princip partijnosti u filozofiji«, ¹⁰¹ a marksističko-lenjinistička filozofija se određuje kao »način gledanja na svijet boljševičke partije i teoretska baza komunizma«. ¹⁰²

No čini se da je za razumijevanje značenja navedenih tekstova mnogo mjerodavniji diskurs i metodički postulat kojim se zahtijeva obrat na sovjetskom »ideološkom frontu«.

U maniri besprizivnog autoriteta i isključivosti sročena je kritika tadašnjeg sekretara CK SKP(b) A. A. Ždanova o knjizi »Historija zapadnoevropske filozofije«, kojom se potvrdio kurs jednomišljenja opredmećen u zahtjevu za visoko-idejnom, samo-dostatnom i samorazumijevajućom sovjetskom marksističkom filozofijom. ¹⁰³

⁹⁸ Nav. dj., str. 11.

⁹⁹ Puni naslov teksta glasi: G. Gak i A. Makarovski, Časopis »Pitanja filozofije« (Voprosi filozofii), br. 1, Akademija nauka SSSR Institut, Moskva, 1947. Glavni urednik B. M. Kedrov (prevela Tatjana Šeremet); prema: AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1947.

¹⁰⁰ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, A. A. Ždanov, Govor u vezi s diskusijom o knjizi G. F. Aleksandrova »Historija zapadnoevropske filozofije« (24. juna 1947).

¹⁰¹ G. Gak i A. Makarovski, Časopis »Pitanja filozofije«, nav. materijal, str. 15.

¹⁰² Nav. materijal, str. 1.

¹⁰³ Ulogu marksističko-lenjinske filozofije Ždanov je vezao uz razvoj sovjetskog društva koji je, po njegovim riječima, bez konflikta, jer se više ne odvija u protuslovlju između dviju antagonističkih klasa, već u novom obliku — kritike i samokritike, što autor naziva novim oblikom dijalektičke zakonitosti u socijalizmu. Usp. A. A. Ždanov, Govor u vezi s diskusijom o knjizi G. F. Aleksandrova »Historija zapadnoevropske filozofije«, nav. materijal, str. 23.

Kada je 1950. godine u »Republici« P. Vranicki, dao prvu meritornu teorijski fundiranu kritiku sovjetske filozofije, upravo zbiljskom analizom Ždanovljeve kritike Aleksandrova 1950. godine, u tekstu: O nekim pitanjima marksističke teorije u vezi sa Ždanovljevom kritikom Aleksandrova,¹⁰⁴ s pravom je ukazao na apsurdnost ali i opasne konzekvence tako sročenog polazišta: »Nas više ne interesira, kakve, se sve postavke kriju u spisu jednog od bivših najviših rukovodilaca, u spisu, koji time odmah ima karakter neprikosnovenog kanona; kako u suštini izgleda taj monopolizam kritike i ta pretenzija, da se iz jednog centra daju suverena rješenja, od najobičnijih pitanja crnila u školi pa do najsloženijih filozofskih problema.«¹⁰⁵

Iako je teorijski fundus Agitpropa selektivnim odabirom bio dostavljan na uvid partijskom članstvu, nerijetko je imao refleksije na propagiranje marksizma-lenjinizma u cijelosti, te korespondirao s njegovim osnovnim programskim načelima. To je naročito došlo do izražaja kad se počela ozbiljavati intencija sustavnijeg odjelovljenja teorijsko-predavačkog rada¹⁰⁶ i njegova sektora s početka 1947. godine. Učenje marksizma-lenjinizma proglašeno je temeljnim zadatkom¹⁰⁷ i u tom cilju došlo je do određenih organizacijskih promjena, naročito u vezi s oblicima ideologijsko-političkog rada (kružoci, konstituiranje Dopsne partijske škole)¹⁰⁸ te afirmacijom aktiva agitatora¹⁰⁹ i aktiva predavača.

Organizacijsko sređivanje Agitpropa predmijevalo je dijapazon zadataka od kojih su neki bili striktno organizacijske prirode, iako je osnovna pretpostavka bila subjektivno-spoznajna — naime, teorijska i ideologijska osposobljenost kadra za tumačenje i propagiranje marksizma-lenjinizma.

Postavljeni zadaci bili su: 1. kontinuirano stvaranje i odgajanje kadra predavača i aktivista; 2. proširenje agitpropa; 3. profesionalno rukovođenje teoretsko-predavačkim sektorom; 4. obavezno uvođenje teoretsko-predavačkog rada u sve kotarske i mjesne komitete; 5. pravilno rukovođenje agitpropom u vezi s idejom masovnog političkog rada; 6. propaganda marksizma-lenjinizma u partijskim ćelijama ili s više ćelija, po odjeljenjima, ustanovama, radionicama, selima; 7. pomoć sindikatima i ćelijama SKOJ-a u izgradnji njihovih kadrova pomoću kursova, tečajeva i sl.¹¹⁰

¹⁰⁴ Usp. P. Vranicki, O nekim pitanjima marksističke teorije u vezi sa Ždanovljevom kritikom Aleksandrova, *Republika*, 1950; br. 7, str. 401—424.

¹⁰⁵ Isto, str. 409.

¹⁰⁶ Napomene radi, već sjednicom Agitprop komisije od 29. srpnja 1946. godine, teoretsko-predavački sektor proglašen je najvažnijim sektorom Agitpropa u provođenju partijske politike (odgajajući partijsku organizaciju i narod u duhu marksizma-lenjinizma), dok ostali sektori djeluju i provode direktive preko odbora Narodne fronte. Prema: AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, pribilješke sa sastanka Agitprop komisije održane 29. VII 1946. godine, zaključak 2.

¹⁰⁷ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop usp. Izvještaj i prijedlozi za rad Agitpropa, koji su diskutovani sa drugom Dilasom i na posljednjem sastanku našeg agitpropa (bez datuma) str. 1, 2, 3. Usp. teoretsko-predavački sektor od 10. II 1947.

¹⁰⁸ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, teoretsko-predavački sektor, nav. dok., str. 2.

¹⁰⁹ Bio je to jedan od osnovnih zaključaka sastanka Agitprop komisije održanog 29. srpnja 1946. godine; prema: AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, pribilješke sa sastanka Agitprop komisije.

¹¹⁰ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, Referat o ideološkom radu komunista (bez autora), od 8. XII 1946.

U težnji da se uspostave jedinstveni kriteriji u pristupu, interpretaciji i učenju marksizma-lenjinizma pri CK KPH se na početku i u toku 1947. godine održavaju seminari za rukovodioce okružnih i mjesnih komiteta. Takvi su bili: seminar »Nauka o državi«¹¹¹, prezentiran u tri tematske cjeline: — Marksističko-lenjinističko učenje o državi; Sovjetska socijalistička država, i Naša država, te seminar Naša privredna politika¹¹² koji je sadržavao četiri dijela: 1. Karakteristike ekonomske strukture naše države; 2. Politika naše Partije i njena uloga u probrađivanju naše ekonomike; 3. Osnovi našeg planiranja i podizanja privrede; 4. Neposredni zadaci i problemi.

Prikaz principijelnih mogućnosti za razvoj agitpropovskog složaja ukazuje na unutarnju opreku samog sistema. Ona se ogledala ponajprije u neprestanom razgranjavanju i organizacijskom rastezanju s tendencijom osamostaljivanja i podvlašćivanja a da se početni nalog agitpropa nije teorijski propitivao, niti se artikulirala njegova uloga u svezi sa cjelokupnom materijalnom i duhovnom proizvodnjom. Na djelu je bila samo njegova funkcionalizacija i primjena koja je kao nadomjestak imala iznova funkcionalizaciju i primjenu. Očitavaju se obrisi sklopa koji bi se mogao podvesti pod ovu uputu: »To što se drži isprva je vanjski uzrok, a potom je uzrok koji je postao unutrašnjim. Od tog momenta idiosfera — kao posebna sfera govora jedne ideologije — funkcionira 'sama po sebi'.«¹¹³ Najznačajnije organizacijske promjene zbile su se na početku 1948. godine. Odluka CK KPJ od siječnja 1948. godine u pogledu daljnje izgradnje partijskog aparata kojom je provedena reorganizacija partijskih odjeljenja pri CK u uprave bila je jedna od ključnih, tako da od tada pri CK KPH nadalje djeluju: Organizaciono-instruktorska uprava, Uprava za kadrove i Uprava agitacije i propagande. Odjeljenja za agitaciju i propagandu, organizaciono-instruktorsko i kadrovsko odjeljenje postojali su pri Oblasnom komitetu za Dalmaciju, Gradskom komitetu za Zagreb i Gradskom komitetu za Rijeku.¹¹⁴

U duhu kritičkog diskursa Peti je kongres Komunističke partije Jugoslavije, imajući u vidu raznorodnu praksu agitaciono-propagandnog rada, a naročito tendenciju monopola koja se u sferi duhovne proizvodnje postupno uspostavljala kao agitpropov konstitutens i supstitut, ponovo pojasnio ulogu Agitpropa inzistirajući pri tom i na novim socijalno-povijesnim okolnostima: »Uloga agitpropa je u ovome: da pod rukovodstvom i kontrolom partijskih foruma daju inicijativu ili organizuju borbu protiv neprijateljskog idejnog i političkog uticanja na mase; da organizuju — štampane i usmene — diskusije, borbu mišljenja, kritiku i samokritiku, vodeći pri tome najstrože računa o čistoći teorije marksizma; da vode opštu političku kontrolu — u prvom redu u formi pomoći — nad partijskim i drugim publikacijama i planovima izdavačkih preduzeća i usmjeravaju njihov rad; da daju inicijativu za razmah idejne borbe oko rasvjetljavanja svih problema sa stanovišta marksizma-lenjinizma, za razmah kulturnog života, za osnivanje kulturnih i naučnih ustanova; da pomažu partijskim organizacijama da partijsko članstvo pravilno shvati liniju

¹¹¹ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, teoretsko-predavački sektor, str. 1—2.

¹¹² Nav. dokument.

¹¹³ Riječ je o Paićevoj parafrazi R. Barthesa o obilježjima ideosfere; Usp. *I. Paić*, Proizvodnja ideologije, Prosveta, Beograd 1984, str. 168.

¹¹⁴ *V. Bakarić*, Politički izvještaj CK KPH, Drugi kongres KPH, nav. dj. str. 135—136.

Partije i vaspitava se u duhu marksizma-lenjinizma i da pomognu Partiji i forumima Narodnog fronta u vaspitavanju masa učlanjenih u Narodnom frontu.¹¹⁵

Na Petom kongresu KPJ sfera agitacije i propagande nanovo se smješta u kontekst programatskih uporišta Partije (marksizma-lenjinizma, kao teorijskog izvora) tako da se njena uloga poopćuje (dakle, protivno i naspram sve vidljivijih tendencija osamostaljivanja 'natpartijskog' djelovanja), a istodobno se uspostavlja zahtjev za njenim osvješćenjem.

Peti kongres KPJ postavio je pred agitaciju i propagandu pitanje teorijskog proučavanja jugoslavenske zbilje u svjetlu marksizma, teorijsko-kadrovsku profiliranost i idejnu borbu kao posredovanje teorijskih mogućnosti (štampa, izdavaštvo, idejno izgrađivanje). Dakle, oslonište se nije ustanovljavalo novim sistemskim mjerama i hiperorganizacijskim modifikacijama, već načinom rada i metodički novim priklonima.

Stoga se i Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske pri problematiziranju uloge agitacije i propagande usmjeruje na ove zadatke: 1. jače ideologijsko osposobljavanje partijskog članstva i radničke klase u suglasju s postavkama marksizma-lenjinizma; 2. političko jedinstvo, podizanje socijalističke svijesti i jugoslavenskoga socijalističkog patriotizma; 3. permanentna borba protiv reakcije (posebice reakcionarnog dijela katoličkog klera) uz poziv za svakodnevnom radom na političkom, ideologijskom i kulturnom uzdizanju; 4. raskrinkavanje neprijatelja stranih agentura te jačanje jedinstva socijalističkog fronta sa SSSR-om na čelu (»usporedo s time objašnjavati ulogu i značenje naše zemlje u tom frontu«).¹¹⁶ Potonji zaključak legitimirao je novo stanje »duha« u obličju nagloga idejnog samoosvješćenja evidentnog po Rezoluciji Informbiroa i netom decidiranih zaključaka Petog kongresa KPJ, koji je u biti oformio platformu postavljanja spram prve zemlje socijalizma. No, s obzirom na politički i idejno posve osjetljivu problematiku čija je artikulacija, razabiranje i stvarna analiza tek predstojala, a konkretni povijesni realitet apostrofirao nalog jasnog opredjeljenja, agitacija i propaganda u svemu tomu zadobivaju novu dimenziju. Njih je izvjesno vrijeme odlikovala svojevrsna manifestacijska dvoznačnost¹¹⁷ ili tzv. podtekstualno ideologijsko taktiziranje nužno u funkciji opstanka, samosvojnog izbora i promicanja jugoslavenske revolucije.

Na Drugom plenarnom zasjedanju CK Komunističke partije Hrvatske, održanom 4. i 5. svibnja 1949. godine, posebno su naglašeni zadaci agitacije u

¹¹⁵ M. Dilas, Izvještaj o agitaciono-propagandnom radu, Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije..., nav. dj., str. 215.

¹¹⁶ A. Biber, Organizacioni izvještaj CK KPH, Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, nav. dj., str. 153—154.

¹¹⁷ S obzirom na to da nije dozvoljen uvid u materijale CK SKII (te i Fonda Agitpropa kao njegova konstitutivna dijela), s početkom 1948. godine, ostala je, na žalost, pounutrena i nepojamna sva množina izvornih — dokumentacijskih i dokumentiranih predložaka, tako da se dana objekcija odnosi samo na publicirane materijale, te u glasilima i časopisima obznanjene tekstove. Naime, primjetno je, posebice u novinskoj i časopisnoj građi, da se posve obazrivo postupa sa svim tekstovima i člancima iz sovjetske produkcije. Oni se i nadalje objavljuju (1948. i 1949. godine još bez eksplicitnih kritičkih opaski), a potom sve rjeđe da bi obrat nastao 1950—1951. godine paralelno s prvim teorijski fundiranim kritičkim analizama sovjetske teorijske misli. No, istodobno novinsku produkciju zapljuskuje naplavina kritizerskih tekstova često bez ikakve znanstvene razine.

vezi s nagoviještenom problematikom, naznačeni kao: Zadaci agitacije i propagande u vezi s kampanjom nekih rukovodilaca SSSR-a i zemalja narodne demokracije protiv naše zemlje.¹¹⁸

Osnovna orijentacija agitacije i propagande na borbu za izgradnju socijalizma u zemlji, uz autohtonu ideologijsku borbu za obranu marksizma,¹¹⁹ koja je imala težinu obvezujućeg apela, značila je istodobno nužno rješenje konkretnih i imanentnih poteškoća u sferi agitacije. Kao glavni nedostaci naglašeni su:

— zaostajanje široke političke inicijative među partijskim i vanpartijskim masama;

— nedostatan i šablonsko proučavanje jugoslavenske stvarnosti, posebice nepostojanje teorijske analize sukoba s Informbiroom (unutarnji i međunarodni aspekt) jer, kako je ispravno primijećeno: »Iz nedovoljnog ulaženja u suštinu ovog spora proizlazi u našoj agitaciji i propagandi pojava straha i malodušnosti pred napadajima informbirovsštine koja na istoj liniji s kapitalističkim neprijateljima socijalističke Jugoslavije širi defetizam — nevjericu u mogućnost naše socijalističke izgradnje, nevjericu u naše sposobnosti i stvaralačku snagu naših radnih masa.¹²⁰

— neshvaćanje biti kontrarevolucionarne kampanje i nedovoljna aktivnost agitacije i propagande što je za posljedicu imalo da »naša štampa uglavnom samo prešampava 'Borbu' — da nemamo svojih članaka, da nam lokalna štampa šuti, da nam se kursevi, škole, kružoci i uopće marksistička izgradnja na te stvari malo skreću, da se još uvijek ne vodi borba protiv informbirovsštine na širokom frontu.«¹²¹

U grubim obrisima formulirane su u cjelini smjernice daljnjeg rada agitacijsko-propagandnog u referatu Zvonka Brkića: O zadacima agitacije i propagande,¹²² nadahnute odlukama Petog kongresa KPJ, a naročito Drugog plenuma CK KPJ. One su se odnosile dijelom na kadrovsko-organizacijsko-strukturne promjene agitprop komisija u smislu otklona od oportunističkih, kolebljivih i neprijateljskih elemenata i popunjavanja njegovih sektora provjerenim i sposobnim kadrovima, a u osnovi na redefiniranje uloge agitpropa.

Dakako, nije bila riječ o načelnoj ili statusnoj preobrazbi, već o bitno-djelatnoj, u skladu sa spoznajom da uloga agitpropa nipošto nije tek segment ili reducirani oblik njene cjelokupne djelatnosti, već naprotiv da se upravo agitpropovska djelatnost u osnovi proteže i odnosi na partijsku djelatnost u cijelosti. Stoga je određeno da se partijska rukovodstva i partijski komiteti u cjelini, sustavno, sistematski i kolektivno kao i partijski komiteti bave svim

¹¹⁸ Riječ je o ulomku referata Z. Brkića: O zadacima agitacije i propagande, podnijetom na Drugom plenarnom zasjedanju CK KPH, koji se zbog značenja problematike i podastire pod navedenim naslovom. Usp. Zadaci agitacije i propagande u vezi s kampanjom nekih rukovodilaca SSSR-a i zemalja narodne demokracije protiv naše zemlje; Z. Brkić, O zadacima agitacije i propagande, *Socijalistički front*, 1949, br. 3, str. 76—80.

¹¹⁹ Nav. dj., str. 78.

¹²⁰ Nav. dj., str. 79.

¹²¹ Nav. dj., str. 79.

¹²² Nav. dj., str. 70—71.

aktualnim pitanjima na sektoru agitacije i propagande, a agitprop komisije da budu elastičnija okosnica u provođenju i razrađivanju partijske linije posredstvom masovnih organizacija s mogućnošću informacijsko-povratne sprege.¹²³

Već Drugi plenum CK Komunističke partije Jugoslavije, održan 28, 29. i 30. siječnja 1949. godine, eksplicitno je naznačio osnovne pravce agitacije i propagande (međunarodni i unutarnji aspekt) u svjetlu zauzetoga partijskog opredjeljenja o biti tzv. posebnosti jugoslavenskog socijalističkog razvitka.¹²⁴

Prema plenarnim zaključcima vanjskopropagandni nazor je u osnovnom pristupu imao oslonište ne toliko u obrani prava na nacionalni integritet i nezavisnost, već u tezi da je autohtonost vlastitog socijalističkog puta i razvoja u biti potkrepa i obrana proleterskog, marksističko-lenjinističkog internacionalizma.¹²⁵

Pretpostavke oblikovanja propagande marksizam-lenjinizma u zemlji zahtijevno su postavljene u spregu s teorijskim pregnućem i uzletom vlastitih marksističkih domišljaja i odlučnim stavom o nadilaženju mehaničkog prenošenja prakse i organizacijskih formi, posebice iz SSSR-a.¹²⁶ No, isto se tako unutar poimanja zajedničkoga marksističkog koncepta pokušao diferencirati stav o preuzimanju tuđih recepata od nužde jedinstvenih, marksizmu immanentnih postavki i njihovih društveno-proizvodnih implikacija. U tom smislu čini se uputnim ovo objašnjenje: »Ali borba protiv šablonskog prenošenja tuđih iskustava ima svoje granice i svoje okvire. Mi se borimo ne protiv svakog, nego samo protiv šablonskog prenošenja iskustava. Istovremeno, mi se borimo i protiv toga da se ne koristimo onim iskustvima koja odgovaraju našoj revolucionarnoj praksi i našoj revolucionarnoj perspektivi. Mi se, takođe, borimo i protiv onih koji misle da su naša iskustva i naše forme zauvijek date i jedino važeće. Mi mislimo da one u tom smislu ne važe ne samo za druge, nego ni za našu zemlju. Te forme su možda važeće za nas sada, u ovoj situaciji, ali to ne znači da će biti u drugoj. A neću ni da govorim o tome da teoretska iskustva Sovjetskog Saveza, u ovom konkretnom slučaju — osnovni principi socijalističke izgradnje, u cjelini važe i za našu zemlju, kao i za sve druge. Ali to nisu iskustva samo SSSR-a, to su teoretska iskustva međunarodnog proletarijata u borbi protiv kapitalizma, koja je prvi ostvario ruski proletarijat, a teoretski razradio Lenjin i kasnije, u uslovima socijalističke izgradnje, dopunio Staljin. Ne radi se, dakle, o usvajanju teoretskih iskustava drugih zemalja, u prvom redu SSSR-a, nego o metodu rada, o

¹²³ Primjetno je da se inzistira na novoj metodi rada koja ne bi bila samo direktivna odozgo, već bi se interakcijom posredovala iskustva masovnih organizacija. Prema nav. dj., str. 71.

¹²⁴ Na Drugom se plenumu posebno inzistiralo na obzirivom pristupu pitanju posebnosti i specifičnosti jugoslavenskoga socijalističkog puta. U kontekstu zlonamjernih interpretacija u kojima se time sugeriralo ili imputiralo skretanje od pravca socijalizma ili skretanje od proletarskog internacionalizma u nacionalizam, uloga vanjske propagande, ne previđajući strategijsko-taktičke obrasce, bila je usmjerena na objašnjavanje smisla jugoslavenske posebnosti. Prema *M. Dilas*, Aktuelna pitanja agitacije i propagande, *Partiska izgradnja*, 1949, br. 1, str. 21.

¹²⁵ U dijelu koji se odnosi na taj stav, obrana marksističko-lenjinističkog internacionalizma apostrofirana je u smislu otklona od iskrivljenih i lažnih interpretacija zbivanja u Jugoslaviji. Usp. *M. Dilas*, Aktuelna pitanja agitacije i propagande..., nav. dj., str. 21.

¹²⁶ Nav. dj., str. 22—23. * *Pravac socijalizma i revolucija u Jugoslaviji*, Beograd, 1950, str. 10.

metodu rukovođenja, o metodu borbe za socijalističku izgradnju kod nas. U tim pitanjima pravilno je ne smatrati ničija iskustva konačnim i apsolutnim. Svako kruto držanje šablona može samo da oteža i uspori borbu naše radničke klase za socijalizam.«¹²⁷

Ukratko: pitanje vlastitoga teorijskog iskustva koje bi, umjesto shematskog i shematiziranoga posredovanog pristupa iskustvu, imalo implicitni referentni okvir kao predmet valorizacije, postavilo je nove zahtjevne konture agitaciji i propagandi. To se ponajprije odnosilo na pravilno promišljanje i tumačenje jugoslavenskog iskustva i njegovih dometa. Tako, 9. veljače 1949. godine na Savjetovanju pri Upravi za propagandu i agitaciju CK KPJ, a kojemu su prisustvovali i načelnici uprava za agitaciju i propagandu centralnih komiteta republika, formulirana je ofenzivna agitacijska orijentacija u smjeru socijalističkog preobražaja sela, ukazivanje na važnost razvitka svih oblika zadrugarstva, te proučavanje marksizma-lenjinizma u skladu s konkretnom problematikom.¹²⁸ Osim toga, i nadalje se u sferi agitpropovske djelatnosti ističe važnost političkog rada u masama, nadilaženje kampanjskog rada i kvaliteta agitacijsko-propagandnog kadra¹²⁹ kao načini odjelovljenja uloge agitacije i propagande postavljeni Drugim plenumom.

U skladu s uvođenjem samoupravljanja, reorganizacijom čitavoga privrednog života u zemlji, te s obzirom na reorganizaciju rada partijskih rukovodstava i partijskih organizacija od 22. lipnja 1950. godine,¹³⁰ prišlo se modifikaciji i unapređenju agitacijsko-propagandnog rada. Osnovna intencija promjena u maniri oslobađajućeg i demokratskog, decentralističkog i antidirektivnog nazora, bila je u nadilaženju prakse administrativnog prenošenja direktiva i njihova pukog prakticističkoga primjenjivanja od nižih instanci.¹³¹ Riječ je, dakle, o realizaciji onih načelnih opredjeljenja koja su u biti započela s Drugim plenumom te se u parcijalnom i reduciranom smislu postupno ozbiljavala.

Direktivnim pismom CK KPJ svim centralnim komitetima KP republika u vezi s reorganizacijom Agitprop odjeljenja¹³² od 14. listopada 1950. godine precizirane su organizacijske izmjene, izmjene u oblicima ali i u stilu partijskog aparata. Najviše organizacijskih promjena u kompleksu predviđenih

¹²⁷ Usp. nav. dj., str. 23.

¹²⁸ Usp. Pojačati propagandno-agitacioni rad na selu (bez autora), *Partiska izgradnja*, 1949, br. 3.

Usmjerenje agitacije na socijalistički preobražaj sela bilo je u kontekstu pretpostavnih teškoća — unutrašnjih i vanjskih, a posebno spram Sovjetskog Saveza i njegove politike na selu što je bilo ne samo društveno-ekonomsko već značajno političko pitanje. Na to upućuje i ova postavka iz navedenog teksta koji je očigledno bio direktivan: «[...] potrebno je uočiti da je pogrešno shvatanje da postoje dve faze u socijalističkom razvitku naše zemlje: 'kad svršimo industrijalizaciju, započet ćemo kolektivizaciju'. Takvih etapa nema i ne može biti» (str. 38).

¹²⁹ V. Vlahović, u tekstu: «O radu odjeljenja za agitaciju i propagandu», *Partiska izgradnja*, 1951, br. 5, str. 14.

¹³⁰ Riječ je o pismu CK KPJ od 22. lipnja 1950. godine kojim je započeta temeljita reorganizacija partijskih organizacijskih formi i načina rukovođenja primjerenih novoj ulozi KPJ u sklopu nove etape u izgradnji socijalizma.

¹³¹ Usp. B. Drenovac, O reorganizaciji Agitpropa, *Partiska izgradnja*, 1951, br. 1, str. 43.

¹³² Usp. Pismo CK KPJ svim centralnim komitetima KP republika u vezi s reorganizacijom agitprop odeljenja, *Partiska izgradnja*, 1950, br. 8, str. 50—54.

mjera zbivalo se na razini sreskih (kotarskih) komiteta i osnovnih partijskih organizacija, u smjeru njihovog osamostaljivanja, deprofesionalizacije i veće samoinicijative.

Prvo, agitaciono-propagandna odjeljenja sreskih komiteta se prema Pismu reorganiziraju u šira, neprofesionalna tijela — komisije za agitaciju i propagandu¹³³ koje bi kao pomoćna tijela komiteta bila zadužena za provedbu partijske linije na principu kolektivnosti (bez posebnih sektorskih zaduženja, zajedničkog rada), a istodobno bi bila svojevrsna okupljališta — stjecišta aktivizacije i angažmana šireg kruga aktivista (u sprezi s komisijama za agitaciju i propagandu pri kotarskim (sreskim), odborima Narodnog fronta te saveza kulturno-prosvjetnih društava).

Drugo, sekretari (kotarskih, sreskih) komiteta i osnovnih organizacija osobno rukovode komisijama za agitaciju i propagandu.

Treće, ukida se posebni agitacijsko-propagandni sektor u osnovnim organizacijama, a agitacijsko-propagandni rad inkorporira se u cjelinu partijske djelatnosti uopće.

Četvrto, ukidaju se stalni aktivni agitatora pri sreskim (kotarskim) komitetima u težnji da se cijelo partijsko članstvo mobilizira na pitanjima agitacije.

Isto tako, pri oblasnim komitetima konstituiraju se komisije za agitaciju i propagandu koje bi imale više instruktivni no direktivni ili transmisioni karakter u odnosu na niže partijske razine.¹³⁴

Na razini CK republika i CK KPJ i nadalje su ostale Uprave za agitaciju i propagandu što uz četiri do pet profesionalnih radnika koji rukovode pojedinim sektorima imaju (to važi samo za CK republike) nekoliko instruktora.¹³⁵

Iako u samim CK republika i pokrajina nije došlo do većih organizacijskih izmjena, predviđene su bitne promjene u načinu rada (kolektivnost, konzultiranje i okupljanje šireg kruga ljudi, elastičnost) posebice s obzirom na ustanovljenje idejne borbe kao novoga, partiji supripadnog poligona i medija za propitivanje dosega i protuslovlja vlastitih mogućnosti.

Drukčije određena agitacija i propaganda koja bi se temeljila na akcijsko-mobilizacijskom jedinstvu naroda u rješavanju privrednih teškoća, samoinicijativi i osamostaljenju osnovnih organizacija, te depriviligiranom ili nesektaškom statusu agitprop-aparata kao tijela s posebnim nadležnostima, bila je i osnovni nalog Druge zemaljske konferencije Komunističke partije Hrvatske potkraj 1950. godine.¹³⁶

No, s obzirom na mnoge uhodane obrasce, programatski zahtjevi su se odjeljivali najčešće tek na organizacijsko-konstitucijskoj razini, dok su mnogi tek ponikli čvorovi vezani uz stil rada, hijerarhijsko-direktivno odnošenje i dr. bili poticaji za svakovrsne redukcije, otvorena i prikrivena podvlašćivanja, mada ne na javnoj sceni.

¹³³ Isto, str. 50.

¹³⁴ Isto, str. 53.

¹³⁵ Isto, str. 53—54.

¹³⁶ Usp. Z. Brkić, organizacioni sekretar CK KPH, Neposredni političko-organizacioni zadaci partijskih organizacija u radu s masama, II. zemaljska konferencija Komunističke partije Hrvatske, *Socijalistički front*, 1950, br. 5—6, str. 10, 13, 58—63.

Naime, upravo se na javnoj sceni pedesetih godina zbivao proces proboja određenih nazora i sudova koji su bili u posjedu agitpropovskog modela. Stoga su se tek ustanovljene granice obuhvatnosti cjeline duhovne proizvodnje (obrisa ideosfere) rastvorile na onim prijepornim točkama eksplicitnog diskursa.

Komunistička partija Jugoslavije programskim je izbojem¹³⁷ osigurala taj djelatni prolaz stvaralačkom mišljenju.

III. dio

MARKSIZAM-LENJINIZAM U SKLOPU IDEOLOGIJSKOG RADA

Prilog historijskoj rekonstrukciji ideologijskog rada pri Komunističkoj partiji Hrvatske 1945—1950.

Postavljanje ideologijskog uzdizanja partijskog članstva kao navlastitog programskog zadatka bilo je neosporno pitanje permanentnog djelovanja Komunističke partije Jugoslavije. Stoga je moguće govoriti o liniji kontinuiteta koja se pod prizmom idejnog i akcionog jedinstva (ili, na drugoj razini — sprege revolucionarne teorije i revolucionarne prakse) proteže još od predratnih dana,¹³⁸ razdoblja revolucionarno-ratnih previranja¹³⁹ do intencije cjelovitijeg sistema ideologijskog odgajanja članstva u poratnom razdoblju.

To djelatno nastojanje Partije da rad na ideologijskoj izgradnji partijskih članova i kadra bude konstitutivni segment i ujedno opći okvir njenog djelovanja, imalo je višeslojne reference: i razloge imanentne povijesnom biću revolucionarne avangarde (gdje se idejno-teorijska osviještenost klase nadaje kao osnovni imperativ),¹⁴⁰ i niz neposrednih, polit-pragmatičkih razloga koji su

¹³⁷ Ž. Puhovski, Autoritetsko odnošenje, *Kulturni radnik*, 1985, br. 4, str. 20.

¹³⁸ Najznačajniju ulogu u tom pogledu imali su partijski kursovi i škole koji su po direktivi centralnih i pokrajinskih komiteta otvarani diljem zemlje, u Dalmaciji, Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji. Osnovno teorijsko štivo bila je »Historija SKP(b)« a tekstovi s teorijskim i ideologijskim napucima u kojima se obznanjivao stav Partije tiskani su u *Kommunistu*, *Srpu i čekiću*, *Proleteru*.

¹³⁹ Za vrijeme rata Partija je ideologijsko odgajanje provodila putem raznih formi: partijskih, srednjih i nižih kursova organiziranih pri pokrajinskim i oblasnim komitetima, pri štabovima divizija, korpusa i brigada. Prema Organizacionom izvještaju CK KPH Antuna Bibera podnijetom na Drugom kongresu Komunističke partije Hrvatske vidljivo je da se usprkos ratnim uvjetima odvijao intenzivan rad na ideologijskoj izgradnji. Tako je pri CK KPH od 1942. godine do oslobođenja održano 15 viših partijskih kursova s oko 400 polaznika, 10 srednjih partijskih kursova s oko 200 polaznika, te više nižih partijskih kursova pri okružnim komitetima Brod, Nova Gradiška, Karlovac, Split, Zagreb i dr. Usp. A. Biber, Organizacioni izvještaj CK KPH, II kongres KPH, nav. dj., str. 119—120.

¹⁴⁰ Josip Broz Tito je pitanje ideologijskog osposobljavanja i teorijske izgradnje (partijsko školovanje kadrova) apostrofirao kao jedan od bitnih i najhitnijih zadataka još na Petoj zemaljskoj konferenciji 1940. godine zahtijevajući da se »drugovi ne odnose prema tome pitanju sektaški, da smatraju to kao svoju najvažniju zadaću. Treba udesetorostručiti svoje napore na školovanju kadrova [...]. Događaji koji se približavaju nalažu nam da tako po-

izvirali iz konkretnog historijskog realiteta, partijske nakane i poteškoća s kojima se suočavala.

Vrijeme oskudice, nizak idejni nivo partijskog članstva i naroda napose, teorijska neosposobljenost predavačkog kadra, zbrka idejne svijesti, posebice ako se ima u vidu da je u Partiju pristiglo mnogo ljudi po principu revolucionarnog sudjelovanja — djelatnog opredjeljenja u ratu, a ne idejnog osvještenja ili teorijskih spoznaja,¹⁴¹ problemi organizacijske prirode, nedostatnost teorijskog štiva (prijevodnog, a naročito izvornog), sve su to bili implicitni parametri spram kojih se Partija nužno suođnosila.

Legitimacija marksizma-lenjinizma kao načelne pozicije, iako se, kao što je već navedeno, kretala u obzoru implicitno-eksplicitnog diskursa sve do 1948. godine, zbivala se na više polja ideologijske akcije, sačinjavajući u osnovi dijelove istog djelatnog kruga.

1. Propaganda marksizma-lenjinizma, koja je u liku prihvaćenog apriorizma vladala svim poljima ideologijske akcije, bila je ponajprije usmjerena na proces intenzifikacije i revolucioniranja svijesti narodnih masa. U tom smjeru ona se ideologijski pronosila najviše pomoću masovnih organizacija (Narodne fronte, Sindikata, AFŽ-a i dr.), koje su bile imenitelji mobilizacijske idejno-političke akcije u učvršćenju poretka — izgradnji i obnovi zemlje i provedbi partijske linije.

2. Ideologijsko osposobljavanje partijskog članstva na svim partijskim instancama bilo je u funkciji ideologijsko-prosvjetiteljskih motiva odgoja i preodgajanja članova Partije. Riječ je, dakle, o svojevrsnom obliku indoktrinacije marksizmom-lenjinizmom.

3. Teorijsko uzdizanje partijskog kadra (koje se često prikazivalo sintagmom »idejno-teoretsko« ili »ideološko-teoretsko«) inspirirano je orijentacijom na teorijsko promicanje marksizma-lenjinizma, iako je evidentno teorijsko osvještenje polazne pozicije u povijesnom procesu od 1948. godine.

U historijskom procesu naglašene (otvorene i prikrivene) i na više razina provedene ideologizacije, kojom se odlikovao neposredni poratni period, dolazilo je do miješanja razina, idejnog s kulturno-prosvjetnim radom u masama, ideologijske socijalizacije s teorijsko-prosvjetiteljskim uzdizanjem kadrova. To je vidljivo i u dvojnim ili sličnim programima za čitavu mrežu, po intenciji različitih akcija, neizdiferenciranim pristupima i djelokrugu rada.

Od 1945. do 1950. godine cjelokupnim ideologijskim uzdizanjem članstva rukovođilo se direktivno iz Centralnog komiteta — pomoću agitprop-aparata,

stupamo«. Usp. *Josip Broz Tito*, Izvješćaj o organizacionom pitanju na Petoj konferenciji KPJ 1940; Peta zemaljska konferencija KPJ, nav. dj., str. 37.

¹⁴¹ U brošuri O današnjim zadacima Partije *M. Đilasa* u odjeljku: O ideološkom odgajanju, ideološko se odgajanje smješta u povijesno-socijalne korelate i danu idejnu sferu što postaje nepobitni argument. Tako se, primjerice, u tom ulomku ističe: »Prije svega treba imati na umu da je u Partiju ušlo mnogo novih ljudi koji su donijeli sobom masu shvaćanja tuđih partiji, masu iluzija i predrasuda«, ili »Veoma je česta pojava da se marksizam-lenjinizam zamijeni, 'popravi' i 'nadopuni' buržoaskim liberalizmom, dijalektički materijalizam Marxa i Engelsa — idealizmom raznih vrsta i nijansa«. »Mi smo pretežno sitnoburžoaska zemlja. To znači da je utjecaj nazadne, tzv. sitnoburžoaske ideologije ogroman. Posao preodgajanja čitavog naroda nije nimalo prost i lak i zahtijeva pažljiv, strpljiv, dugotrajan rad i solidnu opremu«. Usp. *M. Đilas*, O današnjim zadacima Partije, navedena brošura, str. 20—24.

odnosno Odjeljenja za agitaciju i propagandu CK do 1948. godine, a potom Uprave za agitaciju i propagandu do 1950. godine.

Striktna direktivnost u sferi ideologijskog odgajanja članstva bila je u suglasju s direktivnim profiliranjem i kontrolom cjelokupne nadgradnje općenito, što se ozakonilo nizom organizacijskih i strukturnih rješenja. Direktivnost je proistjecala iz potrebe jedinstvenog programa rada i sistemski jedinstvenog modela ideologijskog izgrađivanja na razini cijele Jugoslavije.

Već je na sredini 1945. godine, s obzirom na to da partijske organizacije nisu imale »nikakvog ozbiljnijeg plana za ideološko podizanje partijskog članstva i za pravilno ideološko i političko odgajanje širokih narodnih masa«,¹⁴² taj je zadatak u duhu Uputstva »O reorganizaciji agitacije i propagande«¹⁴³ povjeren agitaciono-propagandnim komisijama, točnije teoretsko-predavačkom sektoru, premda se u osnovi cjelokupni agitacioni-propagandni i kulturno-prosvjetni rad organizirao pod rukovodstvom partijskih komiteta. Prema danom Uputstvu rukovoditelj teoretsko-predavačkog sektora (»rukovodilac« je metafora za subjekt, odgovornost i djelatnost cjelokupnog sektora — nap. B. Kašić) »treba planski da pristupi organiziranju pravilnog odgajanja masa u duhu učenja Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina. On istovremeno mora dati plan odgovornog rada iz teorije marksizma i lenjinizma za pojedine partijske organizacije (prema njihovom nivou, aktuelnosti pojedinih pitanja itd.)«.¹⁴⁴ Kako je rukovodilac toga sektora ujedno vodio i aktiv predavača, očigledna je bila širina i suverenost njegovih kompetencija.

Aktivni predavača, iako su kao i aktivni agitatora u formalnom smislu bili pri partijskim forumima, po svojoj funkciji potpadali su pod teoretsko-predavački sektor. U navedenom Uputstvu striktno se određuje sastav i nadležnost aktiva predavača. Na njima se utvrđuju planovi predavanja, drže referati o konkretnim temama, teorijski razrađuju pojedina pitanja. Čini se bitnim stav o diferenciranom pristupu¹⁴⁵ predavanjima namijenjenim partijskim članovima od onih za široku publiku, te za realizaciju načina suradnje s tek tekstualno predloženim još neosnovanim aktivom predavača JNOF-a.

U cilju što organiziranijeg pristupa ideologijskom radu, Centralni komitet KPJ u srpnju 1945. godine donosi Odluku o partijskim školama.¹⁴⁶ Njome

¹⁴² AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1956, O reorganizaciji agitacije i propagande, str. 1.

¹⁴³ Uputstvo o reorganizaciji i agitaciji propagande bilo je direktivne naravi namijenjeno od CK KPJ svim CK-ima i PK-ima čime je započeo u biti nov odnos prema Agitpropu i njegovoj ulozi u neposrednom poratnom razdoblju.

¹⁴⁴ Usp. nav. dokument, str. 2.

¹⁴⁵ »Prema tome važno je razlikovati: a) da predavanja mogu biti namijenjena samo partijskim članovima, tj. moraju se održati u zatvorenim prostorijama u kojima nepartijci nemaju pristupa, b) predavanja namijenjena širokoj publici mogu biti održana i od nečlanova partije. Iz toga izlazi da se pored partijskog aktiva predavača kao i aktiva agitatora, moraju organizirati i odgovarajući aktivni JNOF-a, — drugim riječima partijski aktivni mogu se proširiti i na nečlanove partije u onom slučaju kada se radi o političkim temama već razrađenim u partiji [...], tj. kada se ne radi o razjašnjavanju partijske linije i o pitanjima koja partijcima treba razjasniti, da bi mogli pravilno da istupaju u JNOF-u i pred masama«. Usp. AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1945, nav. dokument, str. 3.

¹⁴⁶ Odluka CK KPJ o partijskim školama, jula 1945, Usp. Jugoslavija 1918—1984, zbirka dokumenata, B. Petranović — M. Zečević, Rad, Beograd 1985, str. 639.

se reorganizira Viša partijska škola, koja već od prosinca 1944. godine djeluje pri CK KPJ,¹⁴⁷ i konstituiraju niže partijske škole pri nacionalnim, pokrajinskim i oblasnim komitetima. Dok je zadaća Više partijske škole »Đuro Đaković« bila da odgaja srednji i viši partijski kadar (na primjeru KPH po hijerarhijskoj partijskoj strukturi znači: sekretare gradskih i kotarskih komiteta, članove odjeljenja Oblasnog komiteta za Dalmaciju i gradskih komiteta¹⁴⁸), uloga je nižih partijskih škola odgoj srednjeg i nižega partijskog kadra (članova okružnih i kotarskih komiteta, komesara bataljona i četa i dr.). Razlika u postavljenom programu za navedene škole odnosi se na nosivi teorijski predložak koji je u slučaju nižih partijskih škola bio zamjetno reodcuran. Dek su u Višoj partijskoj školi četiri predmeta predstavljala teorijsku osnovu: Kratki kurs istorije SKP(b), Dijalektički i istorijski materijalizam, Politička ekonomija, Učenje o državi, u nižim partijskim školama teorijsko je svedeno tek na uvid odjelovljen u Kratkom kursu istorije SKP(b).

Već potkraj 1945. godine očevidna je orijentacija na posve razgranati sistem školovanja partijskog kadra,¹⁴⁹ koji je imao unutarnju hijerarhijsku strukturu primjerenu stupnju kompetencija i dužnosti partijskog učeničkog kadra. Uz Višu partijsku školu, na osnovi navedene odluke, prišlo se osnivanju nižih partijskih škola. Napomene radi, riječ je o školama koje negdje potkraj 1946. i u 1947. godini mijenjaju naziv u srednje koje su djelovale pri nacionalnim i pokrajinskim CK.

Tako je u Hrvatskoj, 12. prosinca 1945. godine, počela s radom Niža partijska škola¹⁵⁰ s vrlo oskudnim predavačkim kadrom (tri nastavnika i dva asistenta¹⁵¹), 62 učenika, te upravnikom Guštom Šprljanom. Učenička jezgra bila je tzv. srednji kadar, mahom sekretari kotarskih komiteta, a rad se odvijao na bazi direktiva CK KPJ. Tri su osnovna predmeta bila: Historija SKP(b), Partijska izgradnja i NOB, i izgradnja države, koja su se obrađivala u više tematskih cjelina i često različitim metodičkim obrascima: od popularno-propagandističkih (u slučaju analize narodnooslobodilačkog pokreta) do teorijskih (više pseudoteorijskih) i tzv. ozbiljnih (kad su u vidokrugu bila pitanja o dijalektičkom i historijskom materijalizmu, imperijalizmu, diktaturi proletarijata i sl.). Ideja da se teorijska izobrazba što više konkretizira raznim neposrednim primjerima često je imala negativne efekte u nastavi, unizujući ionako nedostatan teorijski nivo. Već na primjeru prve klase Niže partijske škole, koja je u prvom godištu završila s radom 11. travnja 1946. godine, oče-

¹⁴⁷ Viša partijska škola otvorena je poslije oslobođenja Beograda s ambicijom da, obavljajući osnovnu funkciju u odgoju i teorijskom podizanju višega rukovodećeg kadra, preraste u znanstvenu ustanovu za teorijsko proučavanje marksizma-lenjinizma. Od dvomjesečne i tromjesečne škole, ona u toku tri godine postaje Dvogodišnja partijska škola s jasno profiliranim programom, 10 predmetnih katedri i velikim brojem učenika.

¹⁴⁸ Usp. A. Biber, Organizacioni izvještaj CK KPH, Drugi kongres KPH..., str. 145.

¹⁴⁹ Usp. Veljko Zečević, Marksističko-lenjinističko vaspitanje kadrova, *Borba* od 8. jula 1948, str. 2.

¹⁵⁰ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1946, 2, Pismo Centralnom komitetu CK KPJ »Za Agitprop«, str. 3.

¹⁵¹ Nastavnici Niže partijske škole bili su: Ivan Laće »Partijska izgradnja«, Niko Babarević »Historija SKP(b)« i Gabriel Santo »NOB i izgradnja države«, a asistenti: Stojan Cmelić i Marijan Kos. Usp. AIHRPH, Fond CK SKH, 1946 Izvještaj o radu Niže partijske škole pri CK KPH, CK KPJ; str. 1.

vidne su bile raznolike prepreke sustavnijeg oblika izobrazbe, uključujući i slab obrazovni nivo njenih polaznika.¹⁵²

No, značenje škole nije zanemarljivo, s obzirom na to da se nakon oslobođenja teorijski rad na odgoju partijskog članstva svodio uglavnom na partijske kurseve koji su se održavali samo pri OK Lika, OK Banija, Oblasnim komitetima za Dalmaciju i Istru, te kotarskim komitetima u Lici, dakle nesustavno i parcijalno, te predavanja s političkom tematikom u okruzima Bjelovar, Brod, Osijek, Zagreb, Split.¹⁵³

Početni prijepori¹⁵⁴ oko teorijskog i ideologijskog odgoja članstva bili su materijalne i organizacijske prirode, zbog nerazumijevanja direktivnih uputstava, no velikim dijelom proistjecali su iz neosmišljene predmetno-sadržajne koncepcije¹⁵⁵ i nedostatka nastavnčkog kadra.

Adekvatniju sliku problema zbiljskog stanja vezanog uz načelnu opredijeljenost za program teorijskog uzdizanja moguće je spoznati i dodatnim argumentom: socijalnom-profesionalnom strukturiranošću partijskog članstva na temelju ondašnjih pokazatelja. Tako, primjerice, u studenom 1945. godine od 42.466 članova Partije u Hrvatskoj (izuzimaju se članovi Partije u vojsci) radnika je bilo 25,3 posto, seljaka 58,3 posto, obrtnika 2,5 posto, namještenika 8,0 posto i intelektualaca 5,9 posto.¹⁵⁶

Poimanje vlastite zadaće u ideologijskom odgajanju članstva Partija u prvj polovici 1946. godine postavlja se djelomice samokritičkim uvidom u dotadašnju praksu (posebno u odnosu na šablonski pristup, jednoobraznost, nedomišljenost koncepta i dr.), ali i priređivanjem nacrtu za budući program.¹⁵⁷

Novi kurs u pogledu individualne teorijske izgradnje i samoizgradnje postaju osnovna polazišta Nacrta,¹⁵⁸ koja ujedno iniciraju i nove oblike rada — konzultacije, dopisne škole, kurseve za pojedince i sl. Sistematsko i plansko proučavanje marksizma-lenjinizma načelno se stavlja u funkciju prakse, ili kako je naglašeno u Nacrtu »Na osnovu najaktualnijih zadaća treba postaviti

¹⁵² Od 62 polaznika prve klase Niže partijske škole 30 je bilo radnika, 22 seljaka, 5 đaka, 3 činovnika i 1 obrtnik i 1 učitelj. Usp. navedeni dokument.

¹⁵³ AIHRPH, Fond CK SKH, 1945, X mjesec, Organizacioni problemi, Odjeljak Odgoj članstva, str. 3.

¹⁵⁴ Za ilustraciju stanja zanimljiv je dio iz Izvještaja o radu partijske škole s početka 1946. godine: »Teoretski odgoj članstva još uvijek je pitanje koje nije ni organizaciono, ni praktički u potpunosti riješeno. Zastoj u tome unekoliko smo i mi usloveli, jer organizacije od nas očekuju gotov obećani plan. Sami okružni komiteti nisu se dovoljno pobrinuli da prema općoj liniji razrađe konkretno jedan plan i da se založe za sistematsko ideološko podizanje članstva. U nekim organizacijama (O. K. Osijek, Lika, neki okruzi Dalmacije) radi se određenim planom. [...] Praktikuje se držanje teoretskih predavanja uporedo pred nekoliko čelija, a kasnije partiji uče individualno te se nakon određenog vremena drži diskusija iz tog materijala [...]«, AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1946, III, 1, Izvještaj o radu partijske škole, str. 7.

¹⁵⁵ Od samog početka ozbiljavale su se pretpostavke za teorijske (organizacijske i druge), dok je predmetna koncepcija bila neupitna i neosmišljena! Time, prije svega, mislim ne samo na lingvističko-semantičku zbrku oko ideologijskog i teorijskog odgoja članstva, jer se iz materijala često ne razabire je li riječ o jednom ili drugom ili pak jedno predmetnija drugo, već o miješanju razina kad su u pitanju programi rada, o tzv. težem ili lakšem teorijskom štivu (to su pojmovi s kojima se operira) i dr.

¹⁵⁶ AIHRPH, Fond CK SKH, 1945, X, Organizacioni problemi, str. 5.

¹⁵⁷ Osnovni orijentiri za Nacrt programa dani su u brošuri direktivnog karaktera *M. Dilasa*: »O današnjim zadacima Partije«.

¹⁵⁸ AIHRPH, Fond CK SKH, 1946, 2; Nacrt plana izgradnje partijskog članstva.

program i plan po kojima će se prvenstveno obradivati onakva pitanja iz marksizma-lenjinizma, koja će našem članstvu osvijetliti svakidašnje probleme i osposobiti ih za njihovo rješavanje. Prema tome će se ideološko vaspitanje kretati u tri pravca: 1/ u smislu partijske izgradnje; 2/ u smislu upoznavanja naše ekonomske i državne politike i izgradnje narodne vlasti; i 3/ u smislu podizanja stručnosti i opće kulture.¹⁵⁹ Ono čim se odlikuje navedeni Nacrt jest naglasak na različitosti pristupa radu (za seoske jedinice, za partijske ćelije u gradovima i tvornicama, za okružne i mjesne komitete te partijske jedinice »s višom teoretskom sviješću«) i raznolikim te mnogo elastičnijim formama rada — od kursova, kružoka, savjetovanja i dr. u smjeru otvaranja šansi za individualnu teorijsku izgradnju. Tako je u Nacrtu naznačena mogućnost da se u partijskim jedinicama, umjesto posebnog održavanja teorijskih sastanaka, vode teorijske raspre nakon individualnog razmatranja teme. Razlozi za nužne organizacijske promjene i nove oblike rada djelomice su potaknuti idejom da se rad partijskih jedinica rastereti golemih teorijskih sastanaka (osim nužnih direktivnih materijala usmjerenih za političko podizanje članstva) ali i spoznajom da tzv. skupno proučavanje pojedinih tema iz teorijskog arsenala dovodi do zbrke na relaciji teorijski rad — partijska obveza — primjena. Jedan od razloga zasigurno je bio i traženje primjerenih oblika ideološkog uzdizanja nepartijaca, na širem planu — narodnih masa.

U skladu s navedenim napucima došlo je do određenih organizacijskih izmjena koje su umnogome odredile sustav i profil ideološkog rada: 1. ukida se ćelijski obrazovni rad a individualni odgoj proglašava za osnovu teorijske izobrazbe; 2. osnivaju se Dopsne partijske škole u trajanju od 6 do 10 mjeseci; 3. organiziraju se obrazovni seminari pod pokroviteljstvom okružnih komiteta; 4. uvode se dobrovoljni kružoci sa slobodnim formama rada na kojima se raspravlja o različitim pitanjima marksizma ovisno o interesu članstva (pod kontrolom propagandista okružnih komiteta); 5. proširuju večernji kursovi; 6. predavanja marksizma-lenjinizma postavljaju se na širu osnovu; 7. teorijski rad u sindikatima postavlja se kao temeljno pitanje partijske organizacije.¹⁶⁰ Potonji zahtjev poseže za objašnjenjem pozicije sindikata kao škole socijalizma, sintagme putem koje se najčešće javno posredovalo stajalište o novom poretku kao revolucionarnoj izmjeni i vlasti radničke klase,¹⁶¹ a u biti se najmanje djelatno radilo na njegovu odjelovljenju, tj. procesu klasnog osvještenja radnika. Očevidna potreba za osiguranjem komunističke linije u sindikalnom pokretu¹⁶² djelomice je vezana uz spoznaju da neposredni akcioni program,¹⁶³ na kojem se u poratnom razdoblju posebno inzistiralo, ne

¹⁵⁹ Navedeni dokument, str. 1.

¹⁶⁰ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1946; Izvještaj i prijedlozi za rad Agitpropa, koji su diskutovani sa drugom Đilasom i na posljednjem sastanku našeg Agitpropa, str. 2.

¹⁶¹ Usp. Nekoliko reči o našim budućim sindikatima (bez autora), *Borba*, od 13. januara 1945; str. 2; usp. *Vjesnik* — ZB-PER-37/250, 14. IV 1945, br. 4, Prva zemaljska sindikalna konferencija za Hrvatsku.

¹⁶² »Osnovni zadatak koji se pred našom Partijom postavio sa obnovom sindikalnog pokreta u zemlji, bio je da osigura komunističku liniju u radu sindikata.« Usp. Državni arhiv, 117 395/2373, Stvaranje jedinstvenog sindikalnog pokreta u zemlji, str. 38.

¹⁶³ Neposredni akcioni program sindikalne organizacije bio je u biti program borbe za obnovu i izgradnju zemlje. Udarničko takmičenje u privredi, borba oko organizacije i provođenja radne discipline, borba oko industrijalizacije i dr., bili su poluge realizacije programa koji je u načinu izvođenja bio sličan onom u Sovjetskom Savezu. Usp. nav. dokument, str. 33; Usp. *Tomaž Mastnak*, H kritiki stalinizma, KRT, Ljubljana, 1982, odjeljak: Ekonomske podreditve delavskega razreda in metode izkoriščanja, str. 29—77.

znači automatski i poziciju često naivno poimljene škole komunizma-socijalizma. Stoga je naviještenci zahtjev usmjeren i svoden na ideologijsko-prosvjetiteljsku i kulturnu misiju među radništvom.

Godina 1946. bila je u znaku provedbe osnovne orijentacije ka individualnom radu, te pokušaja organiziranja novih oblika ideologijskog rada: Dopisne partijske škole, večernjih kursova, kružoka i seminara.¹⁶⁴

Dopisna partijska škola CK KPH,¹⁶⁵ koja se u Hrvatskoj uvodi na sredini 1946. godine, bila je u osnovi svojevrсни eksperiment u ideologijsko-teorijskom uzdizanju kadrova, jer je umnogome slijedila intenciju i tematski program već ustanovljene Niže partijske škole pri CK KPH, ali je metodologija rada bila posve različita. Točnije, ona je osnovno oslonište imala u individualnom radu, a dopisno se posredovala literatura, upute za rad, način na koji partijski komiteti treba da pomažu u učenju i dr. Dakle, svrha takve izobrazbe bila je sistematsko-teorijsko uzdizanje partijskog kadra na osnovi veće samoinicijative, stimuliranje osobnih teorijskih afiniteta i odgovornosti. Rok trajanja Dopisne škole bio je od 6 do 10 mjeseci. Kandidati su bili dužni pismeno oblikovati stečena znanja iz zadanih tema marksizma-lenjinizma, te položiti ispite iz tri posve identična predmeta Niže partijske škole: Historija SKP(b), Partijska izgradnja i Narodnooslobodilačka borba i izgradnja naše države. Dakle, teorijskih predavanja marksizma-lenjinizma nije bilo, već su se putem oblasnih, okružnih i mjesnih komiteta pronosila određena iskustva, organizirala savjetovanja s polaznicima, kolektivne konzultacije, provodila evidencija i sl. Na kružocima koji su se povremeno održavali bistrila su se određena nejasna teorijska pitanja, no naglasak je bio na individualnom radu kao osnovnom principu učenja. Najzanimljivijom čini se ideja osobnog prijavljivanja i iskušavanja, bez obzira na teorijsku ili ideologijsku dotadašnju fundiranost, i mogućnost da su se u Dopisnu partijsku školu upisivali svi članovi Partije (dakle — samo izbor), bez obzira na partijski staž ili funkcije u Partiji.¹⁶⁶

Već prva iskustva pokazala su da nosivi program nije savladalo oko 15 do 20% kandidata.¹⁶⁷

U pravcu individualne samoizgradnje uz Dopisnu partijsku školu potkraj 1946. godine a naročito 1947. godine prišlo se intenzivnom ustanovljavanju kružoka, večernjih kursova i seminara kao prilagodljivijim oblicima rada. Na tragu tih polazišta je i uputa o večernjim kursovima i kružocima kao masovnim oblicima idejno-političkog uzdizanja,¹⁶⁸ dakle, oni su postali primjenjivi i na sve one koji nisu bili članovi Partije.

Tako se u Uputstvu CK Komunističke partije Jugoslavije programatske naravi: O daljnjem radu na ideološkom i političkom podizanju komunista i ideološkom i političkom podizanju radnih masa, od 21. rujna 1946. godine,¹⁶⁹ izdiferencirao pristup u organiziranju večernjih kursova i kružoka (potonji broje od 12—15 ljudi, a propitivanje i diskusija osnovni su principi rada),

¹⁶⁴ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1947, X, Teoretsko-predavački sektor, str. 2—3.

¹⁶⁵ AIHRPH, Fond CK SKH, 1946; Dopisna partijska škola.

¹⁶⁶ Nav. dokument, str. 2.

¹⁶⁷ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1947, X, Teoretsko-predavački sektor, str. 2.

¹⁶⁸ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1946, IX, 21, O daljnjem radu na ideološkom i političkom podizanju komunista i ideološkom podizanju radnih masa, str. 4—6.

¹⁶⁹ Nav. dokument, str. 6.

dok su seminari određeni kao posebni oblici rada pri višim komitetima (centralnim, pokrajinskim, okružnim i oblasnim) s najrazličitijom teorijskom ili polit-pragmatskom funkcijom (u biti partijskom) a u funkciji su i instruiranja predavača za kružoke.¹⁷⁰

Na početku 1947. godine kružoci su uglavnom u cijeloj Hrvatskoj bili organizacijski oformljeni, iako bez jasno definirane koncepcije i osmišljene metodike rada. Stoga je moguće govoriti o širokom dijapazonu različitih kružoka: od onih koji su djelatno bili bliski kursovima i oslanjali se na direktivni program rada od okružnih, oblasnih i kotarskih komiteta (primjerice, Daruvar, Lika, Brod, Sisak) do varijanti teorijskih sastanaka Partije s nužnim predavačkim kadrom (primjeri: MR Zagreb, Sveučilišni komitet, OK Varaždin). Glavne poteškoće izvirale su iz nerazumijevanja osnovne namjere konstituiranja kružoka; umjesto orijentacije na samoizgradnju u mnogim krajevima rad je bio jednoličan i svodio se na predavanje (primjer Istra), kružoci preglomazni (Zadar i Trogir umjesto predviđenih 15 — obrazovali kružok s oko 30 polaznika), u kružocima nisu sudjelovali nepartijci i dr. Pravilniji pristup organiziranju kružoka pokazala je zagrebačka organizacija ostvarujući suradnju sa sindikalnom organizacijom (oko 37 kružoka Političke ekonomije) te sa Zagrebačkim sveučilištem gdje je u debatne kružoke bilo uključeno oko 6000 studenata. Zanimljivo je da su za predavače debatnih kružoka bili organizirani večernji kursovi iz Historije SKP(b), Političke ekonomije, Pitanja lenjinizma, Nacionalnog i seljačkog pitanja i Dijalektičkog materijalizma. Inače, po programu rada kružoci su bili uglavnom slični; Historija SKP(b), Partijska izgradnja, Pitanja lenjinizma, Izgradnja naše države i Politička ekonomija predstavljali su okosnicu radnog programa.

Večernji partijski kursovi, čijem intenzivnijem formiranju se prišlo u toku 1947. godine, imali su određenu ulogu u obrazovanju posebice partijskog članstva. Njihova je organizacijska struktura bila čvršća i koherentnija s obaveznim rukovodiocem-predavačem i uvjetno strožom metodikom rada koja je uključivala promišljanje i propitivanje polaznika o konkretnoj problematici.

Svi okružni komiteti organizirali su večernje partijske kursove a primjenjivao se i princip jedno poduzeće — jedan kurs. Osnovna okosnica interesa i tome sukladno osnovna tema bila je Historija SKP(b). Tako je, primjerice, OK Brod 1947. godine organizirao tri tečaja iz Historije SKP(b), a Mjesna organizacija Zagreb čak 150 večernih kursova Historije SKP(b).¹⁷¹ Koliko je Historija SKP(b) bila u svijesti polaznika kursova temelj ukupne marksističke spoznaje ilustrativno govori komparativni podatak koji se vidi iz Izvještaja o kursovima u gradu Zagrebu od 4. travnja 1947. godine.¹⁷² U njemu se navodi da je Pitanje lenjinizma u Zagrebu učilo 415 polaznika a Historiju SKP(b) 7433 polaznika, dakle oko 18 puta više.

S obzirom na veoma složenu hiperorganizaciju koja je bila u funkciji orijentacije na masovno ideologijsko osposobljavanje partijskog članstva ali i naroda

¹⁷⁰ Nav. dokument, str. 5.

¹⁷¹ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1947, II, 10; Teoretsko-predavački sektor, str. 5.

¹⁷² AIHRPII, Fond CK SKH, Agitprop, 1947, IV, 4; Izvještaj o kursovima u gradu Zagrebu, str. 1.

općenito, javio se problem koordinacije i kontrole, literature, predavačkog kadra te identične tematike, kolizije u programu, neusklađenosti i sl., pitanje odnosa vanpartijskih i partijskih kursova. Stoga su ideologijski rad pratile vrlo često unutarorganizacijske mijene; kružoci su se transformirali u kursove, dolazilo do objedinjavanja kursova više radnih sredina, sindikalni su se kursovi inkorporirali u već postojeće partijske i sl.; hiperorganiziranje je pratio apel za pojednostavnjenje formi i načina rada. Tome je pridonosila i tendencija ideologijsko-političkog preodgajanja širokih radnih masa a rezultat je bio produkcija brojnih čitalačkih grupa i marksističkih kružoka koji su često bez programa i planova »plutali« između bezidejnosti i besadržajnosti i direktivnih političkih predavanja.¹⁷³

Na svim partijskim razinama istodobno su se održavali seminari kao »konkretna politička i praktična pomoć [...] rukovodiocima u pravilnom razrješavanju linije i zadataka [...] Partije«.¹⁷⁴ Stoga su njihovi programi bili prilagođeni tadašnjoj političkoj, partijskoj i ekonomskoj tematici, izgradnji narodne vlasti i ulozi Partije; u pitanju je bila razrada aktualnih članaka iz »Komunista« te tekstova Kardelja, Bakarića, Kidriča, Dilasa, kao i razrada partijske agitacije i propagande. Održavale su se različite vrste seminara: od onih o organizacijskim i rukovodećim pitanjima Partije namijenjenim sekretarima kotarskih i mjesnih komiteta, preko seminara s predavačkim kadrom iz sfere teorijsko-predavačkog sektora, do seminara na kojima se bistrila tekuća agitpropovska problematika.

Činjenicom da je Partija marksizam-lenjinizam prezentirala putem propagande i usmjerene prosvjetiteljske djelatnosti, otvorilo se pitanje izgradnje predavačkog kadra kao pretpostavke izgradnje partijskog članstva općenito. No, očigledno je bio na djelu paralelni proces ideologijskog i teorijskog osposobljavanja i predavača i polaznika što je za posljedicu imalo nisku razinu kvalitete predavanja, propagandističko-popularizatorski više no teorijski pristup tematici, kampanjski rad, oskudnost predavačkog kadra pogotovu hiperprodukcijom svih segmenata teorijsko-predavačkog rada. Ono što načelni problem djelomice određuje odnosi se i na snažno vrijednosno obojen tzv. ideal-timski pristup predavačkom kadru i kategoriju tzv. političke provjerenosti kadra. Pogotovo ako se ima u vidu da je taj kadar imao neposredno prenositi ne samo »marksistički nauk« već i poželjan vrijednosni sustav putem marksizma »[...] herojstvo, samoprijegor, poštenje, ljubav prema svojoj zemlji, sve one kvalitete, koje je stekao u narodnoj revoluciji i da stekne nove [...]«.¹⁷⁵

Isto tako, postavljalo se pitanje profesionalizacije predavačkog kadra te određenijeg odnosa spram teorijskog štiva (često nazivanog »apstraktnim« i posve) praktično-konkretno problematike o kojoj su predavači imali informirati i učiti polaznike. U zbilji problemi su bili organizacijski; intencija za kvalitetnim predavačkim kadrom, koji bi sublimirao revolucionarnost s nužnim teorijskim znanjem, uglavnom se nije ostvarivala.

¹⁷³ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1947, II, 10; Teoretsko-predavački sektor, str. 7.

¹⁷⁴ Nav. dokument, str. 6.

¹⁷⁵ K. Bulajić, O radu s partijskim aktivom predavača, *Partiska izgradnja*, 1949, br. 3, str. 24.

Aktivni predavača obično su sastavljeni od članova komiteta i agitprop odjela; u radu s aktivima predavača nije se pristupalo diferencirano već posve šablon-ski, nisu se čutili njihovi specifični afiniteti spram teorije i sl. Nedostatnost i posve oskudna teorijska razina predavača u nizu partijskih škola, seminara, kursova pokušava se u više navrata i djelomice poboljšati upućivanjem i samih predavača na niz kursova za tzv. viši ili srednji partijski kadar, ili pak, što se tek parcijalno i nesustavno htjelo, u partijskom zahtjevu za redefiniranjem uloge tzv. humanističkog znanstvenog kadra na Sveučilištu i u suodnosu s njim. Riječ je bila, dakako, o dalekovidnijem programatskom zadatku Partije sročenoj u materijalu Agitpropa CK KPJ od 17. lipnja 1947. godine ovako: »[...] naučnim radnicima sa neusmjernom perspektivom razvitka odrediti rad na rešavanju naučnih problema i na stručnom usavršavanju kao glavnu partijsku obvezu.«¹⁷⁶

Na početku 1947. godine pri CK KPH formirao se Aktiv predavača od rukovodilaca iz aparata CK KPH, Mjesnog komiteta MK Zagreb i aparata Komiteta centralnih ustanova i ministarstava koji je brojio oko 70 članova. Njegova je uloga bila konstantni tzv. terenski rad koji se ogledao, i u prigodničarskim skupovima i referatima, i ponešto studioznijem pristupu teorijskim temama, primjerice, o dijalektičkom materijalizmu, koji su nastavnici Partijske škole CK KPH održavali u okružnim centrima pred aktivima partijskih predavača (dakle, nižih instanci) i kandidatima Dopisne partijske škole.¹⁷⁷

Neosporno je da su svi oblici ideološkog rada, naročito Partijska škola u Hrvatskoj i šire, bili mjesta za regrutaciju partijskog kadra, tj. značajni činitelj partijske kadrovske politike. Prema podacima obznanjenim na Drugom kongresu KPH¹⁷⁸, u studenom 1948. godine, iz Hrvatske je Višu partijsku školu pri CK KPJ završilo 19 polaznika, Partijsku školu pri CK KPH — 537, Nižu partijsku školu Oblasnog komiteta za Dalmaciju i Gradskog komiteta Zagreba 139, Dopisnu partijsku školu 89, a razne večernje partijske kurseve i seminare 7688, dakle, sveukupno 8472 polaznika.

Zamjetno je da u toku 1947. i 1948. godine dolazi do niza organizacijskih promjena, koje nije moguće sustavno izložiti, uvjetovanih orijentacijom na omasovljenje i studiozniji pristup, ali dijelom i odlukom CK KPJ od siječnja 1948. godine kojom su reorganizirana partijska odjeljenja u uprave, dakle i konstitucijom Uprave za agitaciju i propagandu pri CK KPH.¹⁷⁹

Godine 1948. okosnicu sistematskoga ideološkog odgoja predstavljale su partijske škole: Partijska škola »Rade Končar« pri CK KPH, koju su polazili

¹⁷⁶ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, Dopis CK KPJ Agitpropu CK KP Hrvatske od 17. juna 1947. godine.

Inače, pitanje marksizma-lenjinizma na Sveučilištu (što zahtijeva zasebno proučavanje) bilo je imperativne naravi, vezano uz htijenje nove koncepcije Sveučilišta: »Na univerzitetu treba razviti učenje marksizma-lenjinizma do najveće mjere. Iz redova današnjih studenata treba da se stvori novi naučni, marksistički kadar za univerzitet, budući da danas u redovima nastavnika uopšte nema marksista [...].« »Za učenje marksizma-lenjinizma treba koristiti razne forme: kurseve, kružoke, debatne klubove, individualni rad. Studente ne treba natjerivati da uče po nekom strogom receptu, već im omogućiti da iz marksizma-lenjinizma uče ono što žele. Na kursovima treba da uče zajedno članovi KP, SKOJ-a i NSO-a.« Usp. AIHRPH, Fond CK SKH, Izvještaj sa part. savjetovanja Zagrebačkog sveučilišta i zapisnik sastanka Komiteta beogradskog univerziteta, 8. novembra 1947; str. 2—3.

¹⁷⁷ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1947, Teoretsko-predavački sektor, str. 1.

¹⁷⁸ A. Biber, Organizacioni Izvještaj CK KPH, Drugi kongres KPH, nav. dj., str. 145—146.

¹⁷⁹ Isto, str. 135—136.

politički sekretari i drugi članovi gradskih i kotarskih komiteta, četiri niže partijske škole kao osnova za partijske rukovodioce i mlade članove kotarskih gradskih i rajonskih komiteta i Dopisna partijska škola pri CK KPH.

Pitanje omasovljenja ideologijskog rada, koje se u duhu odluka Petog kongresa KPJ¹⁸⁰ podiže na prag nužne općosti — socijalističke perspektive zemlje (što je implicitno podrazumijevalo idejno izjašnjavanje na najširoj osnovi i bilo provjera idejne zrelosti), u cijelom je poratnom razdoblju vezano uz neprijeporne probleme. Profiliranje jedinstvene koncepcije ideologijskog obrazovanja, što se i zbog niza objektivnih razloga nije moglo ustanoviti (socio-strukturne, idejne, vrijednosne, obrazovne i druge razlike, zaostalost, slabi teorijski predložak) nadomješta se mozaikom nekoherentnih, segmentiranih i brojnih formi ideologijskog rada — od partijskih ćelija do Sindikata i Fronte.

Iako je bila riječ o vrlo razuđenom, a u organizacijskom smislu hijerarhijski striktno postavljenom kanonu, postojala je unutarnja predmetno-sadržajna nesređenost, dupliciranje programa obrazovanja, neprimjerenost poduke ili jednostranost, posebno nekoordiniranost svih akcija međusobno.

Tako su, primjerice, partijske ćelije u idejno-teorijskoj izobrazbi posve »plutale« između tzv. teških teoretskih pitanja i pragmatsko-svakodnevnih problema, kao i u jednostranom i neselektivnom pristupu (s obzirom na činjenicu različite razine pojedinih ćelija — tvorničkih, seoskih, po gradovima, na Sveučilištu i sl.). Stoga se već u toku 1947, a naročito 1948. godine prišlo jasnijem određivanju »ćelijskog uzdizanja« partijskog članstva u tri smjera: »1. U smislu partijske izgradnje; 2. U smislu upoznavanja ekonomske i državne politike i izgradnje narodne vlasti i 3. U smislu podizanja stručnosti i opće kulture;«¹⁸¹ i specificiranom programu za seoske, te ćelije u gradovima i tvornicama.

Konstitutivni prop-odjeli Fronte, koji su u nadležnosti imali i teorijsko-odgojni sektor, često su mehanički prenosili općeobrazovna iskustva partijskog Agitpropa (isti predmetnotematski blokovi, način izvedbe, literatura i sl.) bez one nužne selektivnosti, razumijevanja širine auditorija, ili se pak pojavljivala tendencija pretvaranja agitpropa u frontovske komisije.¹⁸² Isto tako, djelovanje partijskih agitprop komisija na idejnoteorijski rad u sindikatima bilo je često daleko od proklamirane zadaće u osiguranju komunističke linije, svodeći se velikim dijelom na kontrolu kulturno-prosvjetnih odbora ili aktivnosti.¹⁸³

¹⁸⁰ Pitanje ideologijskog rada i marksističkog obrazovanja, koje je imperativno postavljeno na Petom kongresu KPJ, bilo je ujedno u sprezi s povijesno utemeljenom procjenom socijalističkog interesa zemlje, te se stoga proteže u nizu formulacija: od nužde zaoštavanja budnosti i borbe protiv neprijateljskih, oportunističkih i drugih »elemenata« u Partiji, pitanja »prefunkcioniranja« marksizma-lenjinizma kao nastavnog predmeta na Sveučilištu do naloga da se na dobrovoljnoj osnovi osigura »najšire idejno-političko podizanje narodnih masa u duhu socijalizma«. Usp. A. Ranković, Izvještaj o organizacionom radu, Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, nav. dj., str. 180.

¹⁸¹ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1947, Nacrt plana izgradnje partijskog članstva, str. 1.

¹⁸² AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, Referat o ideološkom radu komunista od 8. XII 1946, str. 4.

¹⁸³ AIHRPH, Fond CK SKH, Bilten CK KPH od II mj, 1947 (bez oznake strane).

S jedne strane, nadavao se problem suodnosa (ili patronata) agitprop komisija partijskih komiteta nad sličnim odjelima unutar drugih društveno-političkih organizacija, a s druge strane kao sve naglašeniji opći problem biva: »[...] kako uskladiti marksističku izgradnju partijaca sa marksističkom izgradnjom vanpartijskih radnika, a da partiji ne budu dvostruko opterećeni sastancima i dvostrukim programom. Ili biva, da se sav ideološki rad svede na partijske kružoke ili se on raspline u bezidejno, bezsadržajno i u opće-političkom radu u sindikalnoj organizaciji preko predavanja i čitalačkih grupa«. ¹⁸⁴

Problemi koji su netom navedeni posebno su se reflektirali na ideologijski rad s omladinom (aktivni radničke a pogotovo seoske omladine su u tom pogledu bili najlošije organizirani), ¹⁸⁵ a jedino je na omladinskim radnim akcijama mobilizacijska spremnost mladih na obnovi i izgradnji zemlje kolidirala s intenzivnijim i raznovrsnijim odgojnim i kulturnim radom uopće. No, pri tom mora se imati u vidu posebno revolucionarni i emocionalni patos vezan uz često neproblematiziran sklop »kultizam rada«, što je imalo vrijednosno i emocionalno drukčije i dalekosežnije implikacije.

Čitalačke grupe, diskusioni kružoci i seminari kao najčešći oblici ideologijskog rada među mladima »trpjeli« su od neinformiranosti, nesinhroniziranih uputstava od Zemaljskog vijeća NOH-a i mnogih sličnih rukovodstava na razini grada, neodređenosti pojedinih tema, obimnosti i dr. ¹⁸⁶

Novost je u situaciji nakon Petog kongresa KPJ isticanje vlastite ideologije središnjim mjestom sučeljavanja i jedinstva zemlje, što se iskazuje ne samo u liku vanjske politike ili političko-teorijske problematike i nizu supripadnih mehanizama njene zaštite, već i u svim segmentima ideologijskog rada.

Na osnovi Zaključka Rezolucije o tekućim, organizacionim i agitaciono-propagandnim zadacima Partije Drugoga plenarnog zasjedanja CK KPJ o polit-ideologijskom radu kao nosivoj snazi Partije ¹⁸⁷ jasno se pokazuje orijentacija na sustavnost i masovnost takva rada, a zbivaju se i određene promjene u oblicima i tematskoj koncepciji.

U općepolitičkoj atmosferi, koja se u toku 1948. i 1949. godine očitovala u nizu protestnih mitinga i zborova (na kojima se objašnjavala novonastala politička situacija ¹⁸⁸), proučavanja Programa i Statuta KPJ te materijala s

¹⁸⁴ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, Teoretsko-predavački sektor od 10. II 1947, str. 7.

¹⁸⁵ J. Bučević, Neka pitanja ideološko-političkog rada u Narodnoj omladini, *Izvor*, 1948, br. 3, str. 138.

¹⁸⁶ Usp. D. Brozović, Problemi i zadaci ideološko-političkog rada u srednjim školama, *Izvor*, 1948, br. 7, str. 413—436; O ulozi i zadacima omladinskih literarnih kružoka (bez autora), *Izvor*, 1948, br. 8, str. 495—498.

¹⁸⁷ »Pojačati politički rad uopće, naročito politički rad na selu i ideološki rad u partijskim organizacijama kao i u Narodnom frontu na selu; u štampi, preko radija i u agitaciji i propagandi uopće posvetiti specijalnu pažnju za socijalistički preobražaj sela i za čvrsto pridržavanje i sprovođenje partijske linije na selu«. [...] »Obezbijediti da partijska rukovodstva na svojim sastancima konkretnije i sistematskije pretresaju pitanja agitacije i propagande, i pitanja prosvjete i kulture«. Citirano prema: S. Tomić, O kulturno-masovnom radu danas, *Socijalistički front*, 1949, br. 2, str. 25—26.

¹⁸⁸ Posredstvom mitinga, među ostalim, objašnjavale su se i tumačile sve mjere socijalističke izgradnje, značenje Petog kongresa Komunističke partije Jugoslavije i Drugog kongresa Komunističke partije Hrvatske, važnost izbora za organe Narodne fronte, značenje mjera koje narodna vlast poduzima u izgradnji socijalističkog društva, za poboljšanje ekonomskog standarda naroda i sl. Najznačajnije pitanje koje se kroz niz političkih predavanja mitinga trebalo pojasniti bio je odnos Partije spram Rezolucije Informbiroa. Usp. Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije (dalje: AIHRPD), Oblasnom komitetu KP za Dalmaciju, Dopis od rujna 1948, str. 1.

Petog kongresa, neposrednog izjašnjanja na najširoj osnovi i dr. dopijeva se do iznova uspostavljajućeg referentnog okvira.

I dok se na idejno-vrijednosnom planu zbiva eksplicitni rez koji je rezultirao jasnom diferencijacijom a i pooštrenom kontrolom svih formi ideologijskog rada, istodobno se utemeljuje metodički prijelaz uposebnjenja jugoslavenskoga socijalističkog modela.

Intenzifikacija i idejna mobilizacija naroda nalagala je nove oblike obrazovanja ali i jedinstvenu platformu ideologijskog rada.

Uvode se marksistički kružoci kao stalni oblici rada unutar Partije, Sindikata i Fronte, organiziraju večernji partijski kursovi, te pri gradskim komitetima osnivaju večernje partijske škole.¹⁸⁹ Iako različite dužine trajanja (3, 4, 5 mjeseci) njihov je program bio međusobno sukladan (osnovne tematske cjeline: KPJ u borbi za novu Jugoslaviju i izgradnju socijalizma, Partijska izgradnja, Osnovi lenjinizma, Ekonomika nove Jugoslavije),¹⁹⁰ te istovjetan s programom nižih partijskih škola. U cjelini, riječ je o provođenju novoga Jedinstvenog programa za ideološko odgojni rad partijskog i vanpartijskog članstva¹⁹¹ koji je imao više orijentacioni a ne striktno određen karakter s osnovnom nakanom da se nadiđu svi prijeponi u odgoju partijskog i izvanpartijskog članstva.

Osnovna tema u sklopu Jedinstvenog programa bila je: Borba KPJ protiv revizije marksizma-lenjinizma od partija Kominforma¹⁹² koja se obrađivala u četiri tematska predmeta: O ekonomskim odnosima među socijalističkim zemljama, Revizija marksizma-lenjinizma u nacionalnom pitanju od rukovodilaca SKP(b), Moral rukovodilaca partija Informbiroa i metode njihove borbe protiv KPJ, i Značaj borbe KPJ protiv revizije marksizma-lenjinizma. S obzirom na to da nije bila riječ, dakako, samo o metodologijskoj provedbi, već o tematskom sklopu koji se nužno valja postaviti i na historijsku i teorijsku razinu, pojavile su se teorijsko-pretpostavne teškoće posebice pri diferenciranju analitičkih polazišta jugoslavenskog od sovjetskog socijalističkog modela.

I dok se, s jedne strane, priskrbljuje autoritet marksističko-lenjinističkog nasljeđa kao izvorni teorijski predložak (čak se u toku 1948. godine prenatraglašeno inzistira na identičnoj teorijskoj okosnici), istodobno se zahtijeva pravo na različitost te primjena istih teorijskih postavki na konkretni povijesni realitet Jugoslavije. Stoga je osnovni metodički prigovor u radu večernjih partijskih škola, iako i on ima naznake općeg mjesta, bio da se teorijske postavke nisu »[...] povezivale s našom praksom, nije se, tumačenjem tih postavki, pokazivala ispravnost i dosljednost politike naše Partije u primjeni marksizma-lenjinizma kroz Narodno-oslobodilačku borbu kao i u izgradnji socijalizma. Tumačenjem teoretskih postavki nije se raskrinkavala klevetnička kampanja Informbiroa i marksistički obrađivala suština sukoba između CK VKP(b) i naše Partije

¹⁸⁹ Usp. Milo Popović, O radu večernjih partijskih škola, *Socijalistički front*, 1949, br. 4, str. 59—72.

¹⁹⁰ Nav. dj., str. 59—61.

¹⁹¹ AIHRPD, Dopis Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju svim kotarskim — gradskim komitetima KPH-a, od 4. listopada 1949. (br. 3458/49).

¹⁹² AIHRPD, Dopis svim kotarskim — gradskim komitetima KPH-a (Agitprop odeljenjima), od 3. XI 1949. (br. 3930/49).

itd. Zatim, kad se, na primjer, govori o državi, revoluciji i diktaturi proletarijata (teme iz »Osnova lenjinizma«) također se ne obrađuju dovoljno i ne razvjetljavaju teoretska pitanja naše države, naše revolucije; uz sistem diktature proletarijata ne objašnjava se paralelno i sistem naše narodne demokracije itd.«¹⁹³

Ono što je zamjetno jest nastupno promoviranje organizacijskih pomaka u ideologijskom radu s elastičnijim i hijerarhijski manje opterećenim oblicima. Primjer za to je ideologijsko-odgojni rad u sklopu Narodne fronte, ozbiljujući se u nizu manjih, prikladnih formi: predavanja, marksistički kružoci, seminari, no čini se najbitnijim postavljen selektivan pristup. Tako su u sklopu Fronte bili razrađeni posebni programi rada za ideologijsko-obrazovni rad u posebnim radnim brigadama, za kurseve namijenjene gradskim organizacijama Narodne fronte, za kružoke — organizacijama Narodnog fronta na selu, teme za predavanja na Sveučilištu, za mlade članove Komunističke partije i kandidate i sl.¹⁹⁴

U imanentnim poteškoćama vezanim uz koherentan teorijski program i njegovo ustanovljenje, posebno se bistrila spoznaja o nuždi sabiranja vlastitih teorijskih ili na teorijskom tragu bliskih dosega. Tomu su, posebno u tom prvom naletu pripomogli članci, referati i govori istaknutih jugoslavenskih rukovodilaca,¹⁹⁵ zatim rezolucije, zaključci kongresa te intenzivna plenumska savjetovanja na vrhu. Takvi su materijali predstavljali nosivu literaturu uz nadalje prisutne Osnove lenjinizma, a istodobno su se postupno gubili brojni primjerci nesistematske i nekritički odabrane prijevodne literature iz sovjetske produkcije. No, takva će literatura zasigurno, ne toliko u eksplicitnoj formi, koliko u načinu, stilu, razini promišljanja i interpretacije, imati u bitnom konzekvencije na oblikovanje teorijske spoznaje u nas i biti implicitno njen pronositelj (sudac!?).

Marksizam-lenjinizam kao predmet ideologijskog rada

S legitimacijom novoga socijalističkog poretka Komunistička partija Jugoslavije istodobno je marksizam-lenjinizam promovirala u osnovni predmet ideologijskog rada.

Premda je riječ, kao što je navedeno, o već uhodanoj praksi proučavanja marksizma-lenjinizma u međuratnom i ratnom razdoblju, posebno od članova

¹⁹³ Milo Popović — O radu večernjih partijskih škola, nav. tekst, str. 61.

¹⁹⁴ Tako je, primjenom diferenciranog pristupa u sferi ideologijskog rada, primjerice, za članove Fronte na selu naglasak bio na temama vezanim uz problematiku sela (Izgradnja socijalizma na selu, Prednosti zadružnog gazdinstva nad individualnim, Prirodna bogatstva i mogućnosti socijalističkog razvitka FNRJ i sl.), dok su u gradu kao prioritetne teme iz tzv. privrednog sklopa vezane uz industrijalizaciju. Isto tako, program kursova za gradske organizacije Narodne fronte temeljio se na studioznijem pristupu, pogotovo u analizi uloge i programa KPJ spram nacionalnog pitanja, Petogodišnjeg plana, pitanja socijalističke izgradnje, odnosa prema Fronti i dr.

Za mlade članove KP i kandidate inzistiralo se više na teorijskom predlošku i sl. Usp. AIHRPH, Fond RK SSRNH, 4/III/1, 1949.

¹⁹⁵ Riječ je o govorima Tita, Bakarića, Kardelja, Kidriča i drugih istaknutih rukovodilaca prigodom mnogih skupova (posebno *Tito: Politički izvještaj CK KPJ na Petom kongresu*) te niz članaka: npr. Titov članak: Temelji demokracije novog tipa iz *Komunista* ili ulomci iz *Borbe: Za oslobođenje Jugoslavije; Kardeljev: Put nove Jugoslavije, Kidričov: O karakteru naše privrede iz Komunističke partije* i dr.

Partije, ustanovljenjem vlasti zbiva se ne samo formalni već i sadržajni prijelaz. Odnosno, marksizam-lenjinizam zadobiva institucionalnu poziciju, smješta se u kontekst legitimne doktrine (iako se tako, kao što je već navedeno, do 1948. godine javno ne obznanjuje) i iz nje izvedivih oznaka.

Upravo činjenica da je predmet proučavanja, izobrazbe, prosvjeđivanja, idejnog osvještenja (to su termini koji su se u sferi ideologijskog rada najčešće koristili) vladajuća teorija — ideologija, ona je umnogome imala nepobitne konzekvencije na sam predmet.

No, pri tom valja naglasiti da nije riječ toliko o neposrednoj metodičkoj provedbi (koja unatoč tzv. tehničkim modifikacijama nije nadišla shematizirane i unificirane kanone) koliko o nuždi sustavne i permanentne indoktrinacije marksizmom-lenjinizmom kao pretpostavci ozbiljenja povijesne zadaće Partije. Ilustracije radi, iz direktivnog materijala CK KPJ: O daljnjem radu na ideološkom i političkom podizanju radnih masa, od 21. rujna 1946. godine, navodim neka opća mjesta:

»[...] partijska organizacija u radu na političkom i ideološkom podizanju članstva Partije ne vodi dovoljno računa o različitom nivou pojedinih članova, o njihovoj ličnoj sklonosti ka izučavanju ovog ili onog pitanja iz oblasti marksizma-lenjinizma, skupno proučavanje pojedinih predmeta i tema shvaćeno je kao kruta organizaciona obaveza, a ne kao obaveza svakog člana Partije da se ideološki uzdiže, da bi mogao više koristiti Partiji i narodu — s jedne strane, a da se lično osposobi i da mu se otvori volja da sam radi na svom uzdizanju — s druge strane [...] često se zaboravljaju želje masa da izučavaju lenjinizam-marksizam i da se idejno i politički podižu, ne posvećuje se dovoljno pažnja vanpartijskim masama uopće, ne vodi se dovoljno računa o činjenici da i desetine hiljada nečlanova Partije — radnika, intelektualaca, pa i seljaka, žele da se naoružaju učenjem Marksa-Engelsa-Lenjina-Staljina na čemu bi rad znatno učvrstio povezivanje Partije s masama i olakšao ostvarivanje partijskih zadataka [...]«. »[...] U radu se inteligencijom karakteristično je da se ne vodi računa o tome da inteligencija proširuje svoj vidik izučavajući dublje baš ona pitanja iz marksizma-lenjinizma koja će joj omogućiti brže prevaspitavanje i uspješniji rad na obavljanju konkretnih zadataka[...]« (kurz. B. Kašić).¹⁹⁶

Iako su u citiranom tekstu u upotrebi tzv. neposredno-operativni termini kao »naoružani učenjem«, »ideološko uzdizanje«, »preodgajanje« i sl., njihov je sadržaj mjerodavan za poimanje društveno-političke funkcije marksizma u neposrednom poratnom razdoblju.

Društvena djelotvornost marksizma-lenjinizma bila je u direktnoj sprezi s aktualnom pozicijom Partije spram neposrednoga socijalnog projekta zemlje. Uz klasno-osvješćujuće, teorijske i druge imanentne razloge, marksizam-lenjinizam je u neposrednom akcionom programu imao i mobilizacijsko-socijalizirajuću i integrativnu ulogu u šire radno angažiranom i radikalno postavljenom planu obnove i izgradnje zemlje, učvršćenju političke vlasti i sl. Prije no što se analizira marksizam-lenjinizam u svojstvu predmeta ideologijskog rada, čini se potrebnim obznaniti načelni prijedor do kojeg se pri tom neizbježno dolazi. Na djelu je protuslovnost pozicije unutar koje predmetnost

¹⁹⁶ AIIRPH, Fond CK SKH, Agitprop, Materijal CK KPJ: O daljnjem radu na ideološkom i političkom podizanju komunista i ideološkom i političkom podizanju radnih masa, od 21. IX 1946, str. 2.

marksizma, dakle revolucionarna preinaka ili izmjena svijeta (koja se zbiva na razini cjelokupne socijalne preobrazbe) postaje (i) predmet ili nauk u liku marksizma-lenjinizma. Ako se dalje, na teorijskom nivou time otvara raspra oko određenja marksizma u smjeru: predominacije »nazora na svijet« nad cjelinom orijentacije, na polit-pragmatičkom planu nužno se postavlja pitanje njegove društvene djelotvornosti: instrumentalizacije ili, u radikalizirano-izvedivom slijedu, imanentne ostvarivosti Marxove nakane.

S obzirom na to da se odnos spram marksizma iskazuje kao poimanje njegova subjekta (Komunističke partije) ujedno, to je prije u obzoru pažnje pitanje njegova naučavanja. Ma kako ta riječ zvučala neprikladno, ona dijelom značenjski pokriva taj segment ideološkog rada. Dakle, i sve što se time predmnijeva.

Marksizam je, što posvjedočuje upravo povijesno revolucionarno iskustvo Komunističke partije Jugoslavije, bio »linija vodilja« i uputa za akciju, okvirni program njezina djelovanja, potom, navlastita pretpostavka Partije na vlasti. No, samim tim činom, on se pojavljuje i u funkciji političke doktrine »[...] gdje je potrebno iz razloga agitacije i propagande (iz razloga usvajanja, objašnjavanja stvari, približavanja masama jednog načina mišljenja, jednog stava ili čitavog niza odluka, instrumenata za svladavanje određenih situacija [...]) dati jednu fiksiranu doktrinu, nedvojbenu u svojim osnovama — aksiomatski dakle fundiranu — tako da ne bi bilo zabune što je marksizam, što marksizam nije, koja teza jest marksistička, koja je diskutabilna [...] i da postoji s uvjerenjem, da postoji jedan 'inventar', jedan 'katalog nesumnjivih teza' koje prihvaćamo i sa kojima onda možemo operirati.«¹⁹⁷

Marksizam-lenjinizam postaje imenitelj za sustav marksističkog nauka, svega marksističkog znanja i skupni pojam za ideološki (teorijsko-idejni) rad uopće.

Pri analizi marksizma-lenjinizma kao predmeta odgoja i obrazovanja treba tek podsjetiti na neke momente referentnog okvira: a/ situiranost vlastite teorijske misli postaje krhka i ima ove oznake:

— naslijeđeni socio-kulturni kontekst koji, prema Kardelju, odlikuju i mnogobrojni ostaci »[...] nesvjesne idejne zaostalosti, koji su možda i važniji problem od otvorene antisocijalističke akcije«,¹⁹⁸

— odsutnost nužnih teorijskih pretpostavki;

— odsutnost marksističke interpretacije vlastite zbilje te epohalne programske razine, što je 1948. godine, u svjetlu sukoba s Informbiroom, otvorilo pitanje teorijskog »identiteta« spram nametnutog modela ideološke zatvorenosti;

¹⁹⁷ V. Sutilić, Marksizam, socijalistička revolucija, politika, *Kumrovečki zapisi*, 1984, br. 1, str. 149.

¹⁹⁸ Edvard Kardelj je u govoru na Trećem kongresu SK Srbije, gdje je i iznio navedeno polazište, posebno naglasio, s tim u vezi, pitanje ideološko-političkog rada te ustvrdio: »Tu su ostaci reakcionarne prošlosti najtvrdokorniji, jer se ne vezuju samo za otvoren antisocijalistički stav, nego i na zaostalost, na zaostala shvaćanja u glavama ljudi koji inače stoje na socijalističkim pozicijama. A takve se pojave ne mogu iskorijeniti nekim formalnim zaključcima, ili administrativnim mjerama, ili jednostranim rušilačkim kritikama, nego samo takvim idejnim i političkim razvitkom i napretkom socijalističkih snaga i svakog pojedinog borca za socijalizam, koji će omogućiti da jedan novi socijalistički kvalitet, jedan novi socijalistički moral i mentalitet postane ne samo stvar najsvjesnijeg dijela ljudi, nego stvar najširih narodnih masa«. Usp. Govor druga Kardelja na Trećem kongresu SK Srbije, *Aktuelni politički problemi*, Glavni odbor SSRNH, Zagreb 1954, str. 14.

b/ nepropitujuća poopćenost cjelokupne marksističke teorijske problematike sa sovjetskim teorijskim iskustvom (na razini nosivih teorijskih pitanja i spram ukupnosti marksističkog teorijskog nasljeđa);

c/ naglašenost orijentacija ka bezkonfliktnosti¹⁹⁹ kao osnovnom ideologijsko-vrijednosnom opredjeljenju i stupu političke i socijalne harmonije unutar vrijednosnog sustava. Poništavaju se protuslovlja a prevladale su vrijednosne tendencije ka jednakosti, kolektivizaciji, jedinstvu, univerzalizaciji i socijalizaciji vrijednosti.

Marksizam-lenjinizam je u svojstvu predmeta ideologijsko-obrazovnog rada imao funkciju homogenizacije vrijednosti kojima se afirmirao neposredni revolucionarni program (među inim, projekti nacionalizacije, kolektivizacije, koncept agrarne reforme i dr.).

Marksizam-lenjinizam, kao predmet ideologijskog rada tih godina, ponajprije odlikuje vidni redukcionizam Marxova djela u sadržajnom, tematskom, intencionalnom i svakom drugom pogledu.

Redukcionizam se iskazuje i na razini tzv. poopćivih mjesta s principima pozicije marksizma-lenjinizma u SSSR-u, koja u ime ideologijske institucionalnosti marksizma tridesetih godina, reducira izvore marksizma na svega nekoliko autora i djela, ponajprije na djela Engelsa, Lenjina i Staljina. Time su se u SSSR-u, pomjeranjem marksizma s područja teorije u ideosferu, ozbiljile pretpostavke ideologizacije lingvistike ili, kako je M. Pupovac s pravom ustvrdio, analizirajući rez koji se u sovjetskoj lingvistici zbio 1929/30. godine: »[...] zadatak lingvistike (i drugih društvenih znanosti) postaje to da bude realno 'znanstveno' ostvarenje ideologije.«²⁰⁰

U nas je, prema podacima o izdavačkoj djelatnosti od 1945. do 1950. godine,²⁰¹ najviše štampano Lenjinovih i Staljinovih knjiga i brošura, a znatno manje Marxovih, pa Engelsovih.

Teorijski doseg i razina interpretacije Marxove nakane u materijalima za ideologijski rad nije bio upitan; problem se postavljao na razini usvajanja marksističkog nauka ili metodike rada s polaznicima, a ne na razini sadržajnosti danih materijala. Tako se i sve kritičke opservacije na marksizam-lenjinizam kao predmet odnose ili na pitanje prilagodbe predavanja i marksističko-lenjinističke literature učenicima i polaznicima određenih partijskih škola i instruiranje partijskog članstva ili na pitanje poteškoća »usvajanja« od polaznika, no nikada na predmet sam.

Marksizam-lenjinizam imao je rang neupitnosti i samorazumljivosti. Upravo se na razini njegova teorijskog opredmećenja odvijala izražajna ideologizacija marksizma.

Isto tako, na djelu je bila institucionalizacija i disciplinarna podjela marksizma na tragu Staljinovog scijentiziranja marksizma u kojemu se on i obznanio u jasnoj ideologizaciji.

Kao primjer disciplinarne podjele marksizma (a ujedno i instrumentalizirani neposredan pristup marksizmu) jest načelno osigurana ideja o podešenosti

¹⁹⁹ Z. Mlinar, Društvene vrednosti, razvoj i konflikti, *Sociologija*, 1971, br. 3, str. 377—387.

²⁰⁰ M. Pupovac, Lingvistika i ideologija, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1986, str. 95.

²⁰¹ Statistički podaci o izdavačkoj delatnosti u našoj zemlji, *Naša književnost*, 1948, br. 12, str. 838—840.

marksizma konkretnom studiju, što je na Sveučilištu trebalo omogućiti diferenciran pristup u ideologijsko-političkom radu. »Za ovaj rad Agitprop našeg Komiteta izradio je plan za svaki fakultet posebno, koji je podnesen na odobrenje Agitpropu CK. Tako na pr. na medicini i veterini će se u debatajnim kružocima prorađivati 'Biologija i marksizam' od Prenanta.«²⁰² O provedbi te ideje i konzekventnosti takva opredjeljenja na Sveučilištu i šire nema objelodanjenih podataka.

Refleksije kanonizacije marksizma koju je izveo Staljin u pojmovnoj i terminologijskoj shemi, pri određivanju koncepcije socijalizma, u slijedu poredaka od kapitalizma do više faze komunizma²⁰³ i dr., bile su neposredne, implicitno uključene u čin usvajanja marksizma. Naime, Staljinove znanstvene pretenzije, posebno udio u Historiji SKP(b), te Pitanja lenjinizma, imale su prvenstveno mjesto u marksističko-lenjinističkoj izobrazbi kadrova, bile izvorišta marksističke spoznaje.

U raspravu se također uvodi i polit-pragmatička i mobilizacijska usmjerenost diskursa. Njime se osiguravao imperativ agitpropovskog rada u odgoju masa u duhu marksizma-lenjinizma s kojim je istodobno išla i permanentna propaganda marksizma-lenjinizma²⁰⁴, što F. Jameson s pravom naziva »negativnom hermeneutičkom funkcijom marksizma«.²⁰⁵

Na razini tematskih sadržaja prezentne literature riječ je o društveno-simboličkom predstavljanju revolucionarnih promjena i svega onog što one pronose, ali i o unutarnjoj napetosti između anticipatorskoga utopijskog naboja i puke pragmatičke funkcije (problem odnosa »utopijskog zadovoljenja i ideologijske manipulacije«²⁰⁶), što se osobito posreduje metodičkom intervencijom ustanovljenih aktiva predavača. (Oni se pojavljuju više u funkciji popularizatora no učitelja marksizma, a u interpretaciji strategija ubjeđivanja bitnija je no promišljanje.)

Pri tom je na razini diskursa dolazilo do zaklanjanja cjeline revolucionarnih značenja — svega utopijskog tzv. univerzalnim diskursom — narodnodemokratskom frazeologijom (metafore koje omogućuju pomak, ali označavaju i identifikaciju sa ozvaničenim sistemima narodne demokracije), ili do identifikacije utopijskog s ideologijskim za što je paradigmatički primjer — svijet parola.²⁰⁷

²⁰² AIHRPH, Fond CK SKH, Organizaciono-instruktorsko odjeljenje, Izvještaj Sveučilišnog komiteta KPH — Zagreb, od 4. XII 1947, str. 3.

²⁰³ Tako se, primjerice, Gajo Petrović u knjizi: Mišljenje revolucije, analizirajući Staljinovu koncepciju socijalizma, posebno kritički osvrće na sukcesivno stupnjevanje socijalističko-komunističkog poretka unutar kojeg ne samo što se distingvira niža od više faze komunizma, već se i diktatura proletarijata smatra posebnim prijelaznim razdobljem u tom sklopu. Takvo poimanje socijalizma, po mišljenju autora, posve protuslovi Marxovoj nakani i orijentaciji cjelokupna njegova djela. Usp. G. Petrović, Mišljenje revolucije, Naprijed, Zagreb 1978, str. 180.

²⁰⁴ Propaganda marksizma-lenjinizma u cijelom neposrednom poratnom razdoblju odista je bila imperativne naravi, što se vidi iz agitpropovskih materijala. Usp. AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, Pribilješke sa sastanka Agitprop komisije održanog 29. VII 1946. godine.

²⁰⁵ Usp. F. Demson, Političko nesvesno, Rad, Beograd, 1984, str. 359.

Valja pripomenuti da autor time podrazumijeva klasni karakter i funkcionalnost ideologije kao takve.

²⁰⁶ Isto, str. 355.

²⁰⁷ Parole su najzornije očitovale funkcionalnu upotrebu utopijsko-obećavajućih principa novog poretka prijelazom u neposredno-mobilizacijsku poruku. Pri tomu su se najčešće koristili simboli zgusnutog diskursa kojima su se posredovale nove promjene bez klasno-revolucionarne konotacije.

Ideologijski rad često je bio svodiv na puku recepciju gotovih i fiksnih recepata i u njemu se velikim dijelom i iscrpio, unatoč nizu zamjetnih pomaka u oblicima ideologijskog odgoja, u akcentiranju samoizgradnje kao temelja teorijskog učenja, upriličenim debatrim i diskusionim načinima proradbe materijala i sl.

Obilujući interpretativnim nanosima uglavnom u citatologijskoj maniri, bez teorijskih uvida u cjelinu marksizma i elementarnih teorijskih predznanja, ideologijski je rad bio empirijski dokaz predmetnog redukcionizma.

Skučenost takve tvrdnje, ma koliko bila dokazljiva, proizlazi iz »previda« cjeline historijskog sklopa u kojemu se pitanje predmetnosti marksizma i marksizma-lenjinizma kao predmeta drukčije postavljalo. Naime, dužnost marksizma-lenjinizma upravo je bila u njegovoj prosvjetiteljsko-odgojnoj funkciji; dakle da poslije rata kao revolucionarni nazor na svijet izravno utječe na neposredne zadatke izgradnje i obnove zemlje, a isto tako da bude teorijska potkrepa netom izvedene revolucije.

Ali, isto tako, dospijevanje do povijesne slike neposrednih poratnih godina, a posebno hipotetičkog okvira za vlastiti teorijski uzlet, moguće je određenim analitičkim iskoracima. No, svakako su u takvu pristupu kao ograničavajući razlozi i nadalje posve nedostatna istraživanja o strukturnom diferenciranju društva, posebice s obzirom na proces klasnog osvještavanja koji je bio funkcija eksplicitno postavljenog programa marksističkog obrazovanja (ili važeće pojmovne strategije »marksizam-lenjinizam«).

Imajući u vidu ti i opća polazišta: program rada, metodiku rada i vijednosno-teorijski nivo literature koja se koristila u proučavanju marksizma-lenjinizma, pokušat ću u kronologijskom slijedu dati uvid u naslovljenu problematiku. Godine 1945. i 1946. prema programu rada Niže partijske škole pri CK KPH i tek ustanovljene Dopsne partijske škole, tri osnovna predmeta marksizma-lenjinizma bila su: Historija SKP(b), Partijska izgradnja i NOB i izgradnja nove Jugoslavije.

Isto tako, dijelovi toga programa u segmentiranom i reduciranom obliku predstavljali su u osnovi i planove rada partijskih kružoka, ćelija u tvornicama, seoskih jedinica, okružnih, kotarskih i mjesnih komiteta i dr.

Riječ je o direktivnom modelu odgoja i obrazovanja; nacрте planova i programe rada određivao je Agitprop, kao i upute za rad te minimalnu i maksimalnu literaturu za određene tematske cjeline.

Svaki se predmet proučavao u nizu tematskih cjelina, a za svaku je točno propisivana literatura koja se odnosila na određena poglavlja knjiga, govore i članke jugoslavenskih rukovodilaca, načela određenih zakonskih dokumenata (primjerice, Ustava FNRJ). U pravilu se nije njegovao princip koherentnosti ili cjeline djela.

S obzirom na to da je Historija Svesavezne Komunističke Partije (boljševika) — Kratki kurs, imala ulogu osnovnoga teorijskog predmeta i bila uvod u osnovna teorijska pitanja marksizma-lenjinizma u međuratnom, ratnom i poslijeratnom razdoblju sve do 1949—50. godine, kad se postupno eliminira iz programa, čini se mjerodavnom za demonstraciju navedenih postavki.

Znano je da je Historija SKP(b) bila nosiva literatura za idejno-teorijski rad i odgoj jugoslavenskih komunista tretirana i u svijesti polaznika marksističko-lenjinističkog pouka kao »[...] prva knjiga koja sadrži enciklopediju osnov-

nih znanja iz oblasti marksizma-lenjinizma.²⁰⁸ Činjenica da je do kraja rujna 1948. godine tiskana u sedam izdanja s tiražom od 360.000 primjeraka²⁰⁹ te da su se komunisti najčešće opredjeljivali za partijske kursove »Historija SKP(b)« svjedoči ne toliko o konstituciji predmeta Historije SKP(b) koliko o načinu njegova shvaćanja.

Točnije, na razini kolektivne svijesti zbivao se proces poželjne identifikacije sa SKP(b) i njenom historijom — u funkciji utopijske — povijesne misije revolucije.

Historija SKP(b) nije bila samo linija vodilja koja je imala »dati osnovno znanje o zakonima razvitka društva« kao i »[...] dragocjene rukovodeće principe za praktičnu djelatnost naše Partije«²¹⁰, već je simbolički predstavljala revoluciju uopće, priskrbljujući ne samo ona njezina neposredno-empirijska značenja koliko tzv. utopijsko-mitska (nada, budućnost, humanizam, svjetsko zajedništvo), što je implicitno predmnijevalo neizmjernu ljubav i apsolutno divljenje spram SSSR-a — »velikog brata« i dr.

Upravo su utopijski rubovi značenja kod Historije SKP(b), potkrepljeni zadržavajućom snagom Oktobra i prve zemlje socijalizma te pobjedonosnom antifašističkom misijom Crvene armije u drugom svjetskom ratu (koji su posredovani i jugoslavenskom agitacijom i propagandom), proizvodili apriorno prihvaćanje Historije SKP(b), neupitnost njezina sadržaja.

Historija SKP(b) podignuta na nivo osnovnog predmeta marksizma-lenjinizma legitimira zapravo cjelokupni (predtekstualni) kontekst, izravno upućujući na odnos Komunističke partije Jugoslavije spram historijskog iskustva SKP(b) i SSSR-a i napose spram sovjetske marksističko-lenjinističke produkcije kao osnovnog izvorišta marksističke teorije.

Usporednom analizom sadržaja predmeta: Historija SKP(b)²¹¹ i knjige: Historija SKP(b) — Kratki kurs²¹², ustanovljuju se identičke tematske cjeline koje se i podastiru u vrlo sličnom koncepcijskom slijedu. Jedino je predmetu: Historija SKP(b) pridodata kao posljednja tema: »Partija boljševika — inspirator i organizator pobjede nad njemačko-fašističkim zavoje-

²⁰⁸ Usp. Desetogodišnjica »Kratkog kursa Historije SKP(b)« (bez autora), *Borba* od 30. septembra 1948., str. 2.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Upute za izučavanje predmeta »Historija SKP(b)«, prema: Upute za izučavanje materijala Dopolisne partijske škole, Izdanje Partijske škole pri CK KPH, Zagreb 1946, str. 7.

²¹¹ Tematske cjeline predmeta »Historija SKP(b)« bile su: *Borba za stvaranje marksističke socijal-demokratske partije u Rusiji*, *Učenje Lenjina-Staljina o ideološkim osnovama Boljševičke partije*, *Učenje Lenjina-Staljina o organizacionim osnovama Boljševičke partije*, *Učenje Lenjina-Staljina o taktičkim osnovama Boljševičke partije*, *Učenje Lenjina-Staljina o teoretskim osnovama Boljševičke partije*, *Lenjinsko-staljinsko učenje o nacionalnom pitanju*, *Partija boljševika u periodu prvog imperijalističkog rata*, *Partija boljševika u borbi za diktaturu proletarijata*, *Partija boljševika u periodu inostrane vojne intervencije i građanskog rata*, *Borba partije boljševika za obnovu narodne privrede 1921—25*, *Borba partije boljševika za socijalističku industrijalizaciju*, *pretvaranje SSSR-a u moćnu industrijsku državu*, *Borba partije boljševika za kolektivizaciju seoske privrede*, *za pretvaranje SSSR-a u moćnu kolhoznu državu*, *Partija boljševika u borbi za završavanje izgradnje socijalističkog društva i sprovođenje staljinskog Ustava*, *Partija boljševika — inspirator i organizator pobjede nad njemačko-fašističkim zavojevačima*. Usp. Upute za izučavanje predmeta »Historije SKP(b)«, Upute za izučavanje materijala..., str. 7—18.

²¹² Usp. *Historija Svesavezne komunističke partije (boljševika)*, *Kratki kurs*, *Kultura*, Zagreb 1945.

vačima«, a odjeljak »O dijalektičkom i historijskom materijalizmu« koji je u 'Historiji SKP(b)' sročio Staljin (glava IV), dobio u sklopu predmeta status tematske cjeline: »Učenje Lenjina-Staljina o teoretskim osnovama Boljševičke partije«.

S obzirom na to da je riječ o teorijskom fundusu marksizma-lenjinizma, navodim sadržaj koji je u navedenoj tematskoj cjelini (i inače) prezentiran u formi pitanja: »— Što je marksistički-dijalektički metod?, — Što je marksistički filozofski materijalizam?, — Koje su osnovne crte marksističkog dijalektičkog metoda?, — Koje su osnovne crte marksističkog filozofskog materijalizma?, — Značaj marksističkog dijalektičkog metoda za praktičnu djelatnost partije proletarijata, — Što je historijski materijalizam?, — O načinu proizvodnje, — (proizvodnim snagama i proizvodnim odnosima), — Koje su osobine proizvodnje?, — Pet društvenih formacija i njihove karakteristike«. ²¹³ Osnovna je literatura koja se navodi za teorijske osnove marksizma-lenjinizma (i za cijeli sklop, ujedno) Historija SKP(b), odnosno četvrto poglavlje: »Menjševici i boljševici u periodu stolipinske reakcije. Boljševici se formiraju u samostalnu marksističku partiju (1908—1912), odjeljci: »Teorija« i »Metod« iz Osnova lenjinizma ²¹⁴, te Lenjinov tekst: »Tri izvora i tri sastavna dijela marksizma«. ²¹⁵ U tzv. literaturi maksimum — Lenjinovi životopisi Marxa i Engelsa te Opći pregled iz Engelsovog Anti-Dühringa.

Na Sveučilištu je ipak bio ponešto drukčiji pristup.

U okviru političke akcije za »pravilno, marksističko gledanje i tumačenje pojedinih nauka« ²¹⁶ i razvijanje marksističke svijesti, iznalazile su se elastičnije i manje shematizirane forme učenja teorijskih osnova marksizma-lenjinizma (kursovi, debatni kružoci, seminari i dr.). Unutar njih Historija SKP(b) više je »služila« razumijevanju različitih oblika borbe proletarijata dok su se studenti (pri tom se sigurno računalo na njihovu višu teorijsku razinu) u učenju dijalektičkog i historijskog materijalizma više imali orijentirati na Engelsova »Anti-Dühringa« i »Ludwiga Feuerbacha« te na Staljinova »Pitanja lenjinizma«. ²¹⁷

Za sustavnost daljnjeg razmatranja, a naročito s obzirom na posljedičnost Staljinovih osnovnih teorema na teorijski vidokrug niza generacija kojima je Staljinov »zdravorazumski« — jednoznačan i reduktivni teorijski iskaz bio često jedini pristup Marxovu djelu, čini se potrebnim tek naznačiti osnovna polazišta.

²¹³ Upute za izučavanje predmeta »Historije SKP(b)«, Upute za izučavanje materijala..., str. 11.

²¹⁴ »O osnovima lenjinizma« — uvodni je dio Staljinovog djela »Pitanja lenjinizma«. Usp. J. Staljin, Pitanja lenjinizma, Kultura, Zagreb 1946 (odjeljci: Metod i Teorija str. 17—34).

²¹⁵ Lenjinov tekst: »Tri izvora i tri sastavna dijela marksizma«, koji je više puta tiskan u neposrednom poratnom razdoblju, dugo je ostao mjerodavna interpretacija marksizma u nas i osnovni predložak udžbeničke i druge literature. Naime, unutar nastojanja koja su s kraja četrdesetih godina smjerala refilozofikaciji Marxovih kategorija i promišljanju Marxova djela u cjelini, opstojala je i vrlo žilava težnja da se marksizam tumači u kanoniziranim obrascima, sastavnim dijelovima i izvorima (ekonomijskim, filozofijskim i utopijsko-socijalističkim). Valja istaći da su takva stremljenja najplodonosnije uporište imala u sferi tzv. idejno-teorijskog rada i marksističkog odgoja i obrazovanja.

²¹⁶ AIHRPH, Fond CK SKH, Izvještaj sa part. savjetovanja Zagrebačkog sveučilišta i Zapisnik Sastanka Komiteta Beogradskog univerziteta, od 8. VII 1947, str. 3.

²¹⁷ Isto.

U svom filozofskom sustavu Staljin je kanoniziranje marksizma najzornije izveo upravo tumačenjem dijalektičkog i historijskog materijalizma, prirode i društva, svijesti i bitka. Tako je, prema Staljinu, marksistički filozofski sistem — dijalektički materijalizam upravo stoga što je njegovo prilaženje i metoda spoznaja prirodnih pojava — dijalektička, »a njegovo tumačenje prirodnih pojava, njegovo shvaćanje prirodnih pojava, njegova teorija — materijalistička.«²¹⁸

Simplificističko tumačenje, a posebno podvajanje dijalektičkog materijalizma na dijalektiku i metodu, imalo je nadalje nepobitne konzekvencije unutar kojih dijalektika fungira kao puki spoznajni odnos spram materijalnosti kao objektiviteta.

Iz Staljinovog odvajanja dijalektike od materijalizma, preokretanja i nerazumijevanja Hegelova filozofskog sustava, tj. nerazumijevanja Marxove i Engelsove recepcije Hegelove dijalektike te, kako L. Veljak pri promišljanju staljinskog marksizma u svjetlu teorije odraza ustvrđuje, interpretiranja Marxa i Engelsa Feuerbachom, utemeljuje se teorija odraza.²¹⁹

Staljinovo poimanje dijalektičkog materijalizma i jasna gnoseološka koncepcija, koja je svoje ideološke obrise bjelodano iskazala u staljinskoj državi i vlasti, određuje definiciju i historijskog materijalizma. Naime, historijski materijalizam nije ništa drugo do »proširenje postavki dijalektičkog materijalizma na proučavanje društvenog života, primjena postavki dijalektičkog materijalizma na pojave društvenog života, na proučavanje historije društva.«²²⁰ To mehaničko prenošenje dijalektike na historijska zbivanja te dedukcija principa iz filozofskog sustava na historijsko područje (opća povezanost, kretanje iz kvantitete u kvalitetu, jedinstvo i borba suprotnosti)²²¹, odlike su historijskog materijalizma u Staljinovoj verziji.

U knjizi Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma J. Habermas kritički osvjetljuje sudbinu historijskog materijalizma upravo s pozicije staljinskih netom navedenih posljedica, naglašavajući pri tom da su mnoga historijsko-materijalistička istraživanja izvedena poslije Staljina bila neumitno vezana uz taj teorijski okvir.²²²

Ukratko: shematizam, jednoznačnost, redukcionizam i zagubljenost Marxove nakane, apovijesnost i mehanicističko poimanje društvenih procesa te oscilacije od teorije adekvacije do čiste teorije odraza kao neprijepornog označitelja subjekt-objekt odnosa, dominantne su oznake Staljinova »filozofskog« radu. Nije teško uvidjeti značenje Staljinovog djela u cjelini, a posebno njegovih teorijskih uvida na oformljivanje slike svijeta mnogih polaznika kursova Historije SKP(b), Niže partijske škole i drugih oblika ideološkog rada. To prije što se 1945, 1946, 1947. godine, razumljivo, nije »izvodila« kritička recepcija Staljinova djela ni djela klasika marksizma-lenjinizma. Na tim se postavkama, koje su imale i naznake modusa za definitivno objašnjenje povijesti i povijesnih tokova, kumulativno odvijao proces učenja marksizma-lenji-

²¹⁸ Usp. Historija Svesavezne komunističke partije (boljševika)..., str. 111.

²¹⁹ L. Veljak, Marksizam i teorija odraza, Naprijed, Zagreb 1979, str. 160.

²²⁰ Usp. Historija Svesavezne komunističke partije (boljševika)..., str. 111.

²²¹ P. Vranicki, Historija marksizma, Drugi dio, str. 293.

²²² J. Habermas, Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma, Veselin Masleša, Sarajevo 1985, str. 131.

nizma sve do potkraj četrdesetih godina, iako su se mnoge ideje u bjelodanom ili izvedenom obliku zadržale i dugo poslije.

Isto tako, neke od brošura za ideologijski rad nastale poslije 1948. godine, za Jugoslaviju u bitnom prijeponog događaja, i dalje su osnovni teorijski fundus o dijalektičkom i historijskom materijalizmu crpile iz Historije SKP(b).²²³ Valja pridodati da upravo 1948. godinu odlikuje i naglašeno neobjektivan odnos spram Historije SKP(b). Uz obljetničke hvalospjeve (jer riječ je o desetogodišnjici izlaska Historije SKP(b)²²⁴), uporište se nalazi dijelom i u ideologijskoj tvrdnji o jugoslavenskom iskustvu kao zbiljskoj potkrepi temeljnih polazišta u Historiji SKP(b). »Zar svrgavanje buržoazije i uspostavljanje vlasti koja ima sve osnovne karakteristike diktature proletarijata ne svjedoči najrječitije o tome da se teoretsko bogatstvo koje se sadrži u 'Historiji SKP(b)' kod nas ne samo duboko proučava i pravilno shvaća, nego i stvaralački primjenjuje?

Zar eksproprijacija buržoazije i stvaranje društvene svojine na sva osnovna sredstva proizvodnje ne svjedoči najrječitije o tome da se teorija marksizma-lenjinizma, koja je izložena u 'Historiji SKP(b)' kod nas ne samo duboko proučava i pravilno shvaća nego i stvaralački primjenjuje?

Zar svakodnevni uspjesi naše socijalističke izgradnje ne potvrđuju najrječitije da se bogato iskustvo SKP(b) kod nas ne samo duboko izučava i pravilno shvaća nego se i stvaralački koristi.«²²⁵ Nužda dokazivanja »pravovjernosti« i vjernosti osnovnim teorijskim postulatima prve zemlje socijalizma nije bila tek puko inzistiranje već imperativ povijesne situacije (računalo se, među ostalim, i na mogućnost pomirenja).

Ako se u prvim nastupnim iskazima spram informbiroovskih kritičara teorijsko izvorište marksizma-lenjinizma razumijevalo kao teorijsko i drugo zajedništvo, ubrzo potom njime se legitimiralo pravo na socijalistički sam izbor i vlastiti teorijski put.

U duhu partijskog polazišta da će se odmah poslije rata ideologijski odgoj usmjeriti u pravcu partijske izgradnje, poduke o osnovnim načelima cjelokupne državne politike i izgradnje zemlje te podizanja nivoa stručnosti i opće kulture²²⁶, »Partijska izgradnja« i »Narodno-oslobodilačka borba i izgradnja nove države« imale su status posebnih tematskih cjelina iz opusa marksizma-lenjinizma.

U sklopu »Partijske izgradnje«, predmeta koji je koncepcijski sadržavao tri dijela: a/ marksističko-lenjinističko učenje o Partiji; b/ unutarnju partijsku izgradnju i c/ rad Partije s masama²²⁷, osnovni je naglasak bio na analizi Boljševičke partije kao partije novog tipa (organizacijske mijene, metode rada, povijesno iskustvo), premda je, posebno u potonjem dijelu dana historij-

²²³ Usp. Program Komunističke partije Jugoslavije (prvi dio), O dijalektičkom o historijskom materijalizmu (drugi dio), Novo pokoljenje, Zagreb 1949; Usp. Dijalektički i historijski materijalizam, Stenografske beleške sa predavanja na Institutu društvenih nauka (šveska druga), Glas, Beograd 1949—1950.

²²⁴ G. Šprljan, O desetogodišnjici izlaska »Historije SKP(b)«, *Socijalistički front*, 1948, br. 1, str. 79—82.

²²⁵ G. Petrović, Povodom desetogodišnjice Historije SKP(b), *Izvor*, 1948, br. 9, str. 548.

²²⁶ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, Nacrt plana izgradnje partijskog članstva, 1947, str. 1.

²²⁷ Upute za izučavanje materijala Dopisne partijske škole, nav. dj., str. 39.

ska geneza KPJ, njezina povijesna uloga kao i odnos spram masovnih organizacija — Fronte, AFŽ-a, Sindikata. Nosiva literatura je, primjereno predmetu, bila marksističko-lenjinističke produkcije (KOSOJ, Historija SKP(b), Pitanja lenjinizma), prigodne brošure Kalinjina, Ščerbakova, Jaroslavskog, Ponomarjeva, Borisova, Dimitrova, prigodne brošure, članci i govori jugoslavenskih rukovodilaca: Josip Broz Tito, NOB i organizaciono pitanje naše partije; A. Ranković, Organizaciono pitanje KP u NOB-i; M. Đilas, O današnjim zadacima Partije.

Iako je, kao što je već naznačeno, kod polaznika Partijske škole te niza kursova na tu temu, bila prisutna težnja za identifikacijom sa SKP(b) kao uzorom partije novog tipa te, shodno tome, potreba prilagođivanja ili ujednačavanja organizacijskih i metodičkih modusa djelovanja, uočljivo je da se u Uputama za izučavanje predmeta »Partijska izgradnja« inzistiralo upravo na dinamičnosti i promjenjivosti formi već u narodnooslobodilačkom ratu ozbiljenoj različitosti i izvornosti. Na primjer, »[...] *mi nećemo forme i metode rada SKP(b) šablonski primjenjivati na naše prilike* (kurz. B. K.), već ćemo, upoznavajući se s iskustvom SKP(b), pronalaziti najprikladnije forme i metode za naše prilike.«²²⁸

Taj značajan naputak posebno imao je biti podsticajan za predmet: »Narodno-oslobodilačka borba i izgradnja nove države«, koji je imao informativno-pregledni karakter, dodirujući sva bitna pitanja uloge Komunističke partije Jugoslavije (od strategije i taktike u NOB-u, odnosa spram nacionalnog pitanja, uloge Jugoslavenske armije do osnova vanjske politike Jugoslavije, nove državne strukture i ekonomije, nastanka i djelovanja narodnih odbora). Osnovnu literaturu predstavljali su članci, rasprave, rezolucije, referati, proglašeni a posebno Titova knjiga: Borba za oslobođenje Jugoslavije i Kardeljeva: Put nove Jugoslavije.

U 1947. godini uvodi se i »Politička ekonomija« s namjerom da se analiziraju osnovna pitanja »[...] iz oblasti ekonomskih zakona kapitalizma i socijalizma.«²²⁹ Uvid u osnove ekonomijske problematike i nosivih kategorija (robna proizvodnja, teorija vrijednosti, kapital, novac) bazirao se na izvacima iz Engelsovog Anti-Dühringa i Marxove Bijede filozofije, Historije SKP(b), te Lenjinovog djela: Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma.²³⁰

U vezi s provedbom Petogodišnjeg plana posebno je bilo podsticajno Predavanje²³¹ Milentija Popovića, tadašnjeg predsjednika Planske komisije NR Srbije, održano u Radničkoj komori u Zagrebu 27. siječnja 1947. godine.

Inaugurirajući provođenje Petogodišnjeg plana, Predavanje je imalo agitacijsko-mobilizacijsku konotaciju, a ujedno je bilo u neposrednoj funkciji instruiranja aktiva predavača u sferi ideološkog rada vezano uz tematski sklop »Političke ekonomije«. M. Popović je, pri analizi društveno-ekonomskih pro-

²²⁸ Koliko je šablonska primjena recepata i formi teško izvodljiva svjedoči i iskustvo Partijske škole u proučavanju predmeta: Partijska izgradnja. Tako, na primjer, u Izvještaju Partijske škole od 15. veljače 1947. godine, među ostalim, stoji: »Ono što je za primjetiti jeste to da sav taj materijal iz boljševičke partije i kod nekih tema kao na pr. iz teme 'Rukovođenje Partije privrednom izgradnjom' (VII knjiga) teško se može u cjelosti koristiti za naše prilike« AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, nav. izvještaj, str. 4.

²²⁹ AIHRPH, Fond CK SKH, Izvještaj P. Š. »R. Končar« od 31. kolovoza 1947, str. 3.

²³⁰ AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop, 1947 (Literatura).

²³¹ AIHRPH, Fond CK SKH, Predavanje Milentija Popovića od 27. siječnja 1947.

mjena i aspekata novoga privrednog ustrojstva zemlje, apostrofirao razliku između socijalističkog i kapitalističkog načina proizvodnje. Naspram zakona kapitalističke privrede koje karakteriziraju: robna proizvodnja, slobodno i anarhično tržište, diktat kapitala i profitne stope, eksploatacija radne snage i dr., socijalistička se privreda u Jugoslaviji, u njegovoj interpretaciji, temelji na: državnom vlasništvu (uz državni, spominje se i postojanje zadružnog i privatnog sektora²³²), planskoj privredi, odnosno od države organiziranom tržištu, ekonomskom osamostaljenju. Tako i »[...] akumulacija koju vrši naš državni sektor postaje socijalno-društvena akumulacija, onaj višak proizvoda koji se stvara u našem državnom sektoru ne postaje više profit pojedinog kapitaliste, nego višak proizvoda koji je svojina cjelokupnog društva.«²³³

Zamjetno je da se, a tome je dani materijal imao poslužiti, inzistiralo na neumitnoj distinkciji kapitalističkog i socijalističkog načina proizvodnje, na jednoznačnosti i jasnoći njima supripadnih kategorija koje su više ocrtane u neposredno programatskoj no ekonomijskoj ulozi, ostajući u okviru globalno važećih ideologijskih paradigmi (kapitalizam-socijalizam, tržište-plan, privatno-državno). Premda se, istodobno, inzistiralo i na »borbi« za njihovo teorijsko raščišćavanje.²³⁴

Isto tako, mnoge tematske cjeline bile su prezentirane u obliku kursova i kružoka (od općih — primjerice, nauk o državi, politička ekonomija, privredna izgradnja zemlje do tzv. specifičnih: seljačko pitanje, organizaciono ustrojstvo Partije i sl.), a važio je i selektivni odabir programa za partijske ćelije po tvornicama i gradovima (s orijentacijom na ulozu radničke klase i sindikata u obnovi zemlje), za seoske jedinice (u fokusu: seljačko i nacionalno pitanje, uloga zadrugarstva), za kružoke na terenu i dr.

Iskustvo Partijske škole pri CK KPH prvih poratnih godina pokazalo je da su iscrpljeni nivoi učenja — usvajanja osnovnih pojmova marksizma-lenjinizma, iako su upravo teorijske osnove pripadale onom apstraktno-nerazumijevajućem kompleksu koji je za polaznike bio najmanje prilagodljiv, nepojaman i nejasan.

I dok su se često naglašavani principi samoizgradnje i individualnog rada omjeravali unutar polaznicima bliskijih i konkretnijih tema (privredni problemi zemlje, djelovanje u Fronti i dr.), mogućnosti teorijskog dijaloga osvojile su vlastite pretpostavke tek zapitanošću nad cjelinom teorijskog sklopa marksističko-lenjinističke produkcije.

Premda se iz prvog pristupa materijalima Petog kongresa KPJ ne može posve očitati mogući teorijski iskorak iz sklopa marksizam-lenjinizam, koji se nadavao kao neupitni, dovršen i zgotovljen teorijski sustav s izvedenim

²³² Čini se posebno zanimljivim stajalište Milentija Popovića o zadružnom i privatnom sektoru unutar socijalističke privrede. Smatrajući oba — već iskušanim i znanim načinima proizvodnje, autor zadružnom sektoru, u okolnostima vrlo stroge provedbe socijalističke privrede, »daje mogućnost razvoja u pravcu socijalističkog načina proizvodnje i potiranja u njemu kapitalističkih elemenata, dok privatni sektor ima status čisto kapitalističkog («Akumulacija koja se tamo odvija, to je kapitalistička akumulacija. Zbog toga je privatni sektor ona masovna baza iz koje svakodnevno izrasta kapitalizam u našoj zemlji», str. 3). On, po njegovoj interpretaciji, u najboljem slučaju može biti pozitivan tek u malom dijelu (zanatlije, seljaci i srednji seljaci). Usp. nav. predavanje, str. 2—4.

²³³ Isto, str. 5.

²³⁴ Ili, kako autor kaže, »[...] borba za uvođenje novih formi i metoda povezana je sa borbom na teoretskom raščišćavanju pitanja u pogledu naše ekonomske politike«, Isto, str. 15.

ideologijskim monopolom, poruke o nuždi teorijske razrade vlastitoga socijalističkog iskustva izrečene na Kongresu implicitno osiguravaju upravo tu mogućnost.

Procjenjivanje načelne pozicije marksizma-lenjinizma istaknute na Kongresu određeno je dvoznačnošću: — polit-taktičkim nastojanjem ali i uvjerenjem da se povijesno održi slika teorijskog identiteta — istoga teorijskog sklopa (»Treba imati na umu i činjenicu da bi se, usljed neopravdanog napada Informbiroa i, posebno, CK SKP(b) na našu Partiju, mogla — na terenu postojećih ideoloških slabosti — pojaviti nevjerica u klasike marksizma-lenjinizma i, samim tim, i revizionističke tendencije. Prema takvim mogućnostima moramo povećati našu budnost i svaku revizionističku pojavu, u samom početku, teoretski i politički likvidirati. Uslijed napada CK SKP(b) na našu Partiju takođe je moguće da se pojavi izvjesno potezjivanje razvitka i tekovina savremene teoretske misli u SSSR. Te pojave treba osuditi kao nepravilne [...]«²³⁵, a istodobno jasnim htijenjem ka »neophodnom i neodložnom razrađivanju naše problematike [...]«²³⁶, zahtjevom za izgradnju vlastitih teorijskih kadrova²³⁷. Jer, kako je bilo istaknuto na Petom kongresu: »Naša osnovna slabost nije izučavanje marksizma-lenjinizma uopšte, na osnovu djela klasika, nego razrada naše stvarnosti i tekovina naše revolucije i puteva izgradnje socijalizma kod nas na osnovi marksizma-lenjinizma.«²³⁸ Smisao prijeloma koji se u svijetu javnog oglašavanja, interpretacija i tumačenja sukoba s Informbiroom, pomjera od obazrivog do kritički-polemičkog, naglašenog i plošnog iskaza s neodmjerenim formulacijama (što je povijesno, dakako, imalo svoje obrazloženje), na unutarnjem planu dopijeva do postupnih ali nužnih ishodišta.

Prosudjivanje nove situacije nužno je dovodilo u pitanje upravo onaj posredovan teorijski »prtljag« i njegovu obavezujuću snagu istinitosti.

Problem se naprosto rastvorio na više razina.

Vežano uz naslovljeno pitanje, očigledni su bili pomaci u koncepciji predmeta »Marksizam-lenjinizam«, u slijedu proučavanja pojedinih tema pa i u literaturi.

Tako je, primjerice, osnovni program rada Srednje partijske škole u NR Hrvatskoj potkraj 1949. godine obuhvaćao pet predmeta: Dijalektički materijalizam, Političku ekonomiju, Historiju radničkog pokreta, Historiju KPH i Partijsku izgradnju,²³⁹ a u večernjim partijskim školama proučavali su se: Osnovi lenjinizma, Narodno-oslobodilačka borba i izgradnja države, Partijska izgradnja i Ekonomika nove Jugoslavije.²⁴⁰

Primjećuje se, već na osnovi površnih uvida, da Historija SKP(b), posebno usvajanjem direktivnog — Jedinstvenog programa za ideološku izgradnju

²³⁵ M. Dilas, Izvještaj o agitaciono-propagandnom radu, Peti kongres KPJ..., str. 222.

²³⁶ Isto, str. 223.

²³⁷ U sklopu intenzifikacije marksističko-lenjinističkog obrazovanja posebno značenje imala je izgradnja socijalističke inteligencije i, s tim u vezi, na Kongresu se apostrofira nužda za organiziranjem Više škole za društvene znanosti (pri tom se misli na marksizam-lenjinizam) te podizanje Više partijske škole na razinu znanstvene ustanove.

²³⁸ Isto, str. 223.

²³⁹ IHRPD, br. 2233/50 (Instrukcije za kružoke vanrednih slušača (dopisnika) srednje partijske škole).

²⁴⁰ IHRPD, br. 1587/49, Plan tema za večernju partijsku školu.

partijskih i vanpartijskih organizacija u drugoj polovici 1949. godine, postupno nestaje s pijedestala prvog i osnovnog teorijskog predmeta marksizma-lenjinizma. To, dakako, ujedno nije značilo i njezin izostanak iz osnovne literature.

No, provedba takva nastojanja nailazila je na niz poteškoća vezanih uz višeslojne zapreke — od naglašavanja zajedničke teorije i simboličkog potvrđivanja na javnoj sceni, ideološke privlačnosti Historije SKP(b) do pronalazačnja »zamjene« upražnjenom teorijskom mjestu, učinjene epohalnim rezom. Stoga kritička opaska koju je iznio M. Belinić na Drugom plenumu CK KPJ u siječnju 1949. godine: »Historija VKP(b) na raznim kursevima i školama još uvijek se izučava kao neki vječiti recept za sve zemlje jednako i za sva vremena jednako za provođenje revolucije i izgradnje socijalizma itd. i zbog toga se dešava da se ljudi potpuno krivo teorijski odgajaju i nisu u stanju da vrše mobilizaciju masa onako kao što bi to mogli učiniti kad bi se klonili takvog načina izučavanja Historije VKP(b)«²⁴¹, ocrtavala je dijelom i unutarnje opreke »stanja duha« koje se nisu mogle jednostavno nadići političkim potezima.

Uočljivo je da su novim promjenama u ideološkom radu »Dijalektički materijalizam« odnosno »Osnovi lenjinizma« zadobili status osnovnog predmeta marksizma-lenjinizma (umjesto dotadašnje Historije SKP(b)), a u nosivoj literaturi umjesto dominantnog Staljinovog opusa, ravnopravno bivaju zastupljeni Lenjin (njegov poznati članak: Tri izvora i sastavna dijela marksizma) te u određenim tematskim cjelinama članci Tita, Kardelja, Đilasa.²⁴²

S tematskim sklopom »Borba KPJ protiv revizije Marksizma lenjinizma sa strane partija Kominforma«²⁴³, koji se počinje predavati u toku 1949. godine, učinjen je prijelom u predmetnosadržajnoj koncepciji. Riječ je o prijelomu na jasnoj ideološkoj razini, ali i njime posredovanom nagovještaju teorijske emancipacije, izlaskom iz vladajuće marksističke hermeneutike. Premda je naglasak u proučavanju »Borbe KPJ protiv revizije Marksizma-lenjinizma [...]« bio na prirodi ekonomskih odnosa među socijalističkim zemljama, nacionalnom pitanju, kategoriji moralnosti rukovodstva Informbiroa te historijskoj analizi samog sukoba (dakle, predavanja su smjerala na iskustveno dokazljiva pitanja), time se nužno detabuizirao i demistificirao cijeli kompleks

²⁴¹ M. Belinić (diskusija), Drugi plenum CK KPJ, Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948—1952, str. 221—222.

²⁴² IHRPD, br. 3528/49, Program za predmet: Osnovi lenjinizma. Inače, Osnovi lenjinizma proučavani su po tematskim cjelinama koje se po redoslijedu razlikuju od prethodne prakse a, isto tako, i integriranjem tema i tekstova jugoslavenskih rukovodilaca. Navodim teme redom: Marks-Engels — osnivači naučnog socijalizma; Što je lenjinizam (u sklopu te tematske cjeline koristi se i Titov tekst: U čemu je specifičnost NOB i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije, iz *Komuniste*, br. 1/1947); Imperijalizam (integriran je i Kardeljev referat s Petog kongresa KPJ); Partija novog tipa (u literaturi su: Titov tekst: Temelji demokracije novog tipa i Kardeljev: O narodnoj demokraciji u Jugoslaviji); Država i revolucija i diktatura proletarijata i Karakter narodne demokratije.

²⁴³ AIHRPD, dokument br. 3830/49. U obradi cijeloga tematskog sklopa naglasak je bio na reviziji marksističko-lenjinističkih postavki od rukovodstva SKP(b) u sferi međunarodnoga radničkog pokreta (o bitno teorijskim kategorijama nije bilo zborna). Tako se, kao primjeri revizije marksizma-lenjinizma, spominju: narušavanje principa ravnopravnosti i uzajamne suradnje, metode hegemonije i komandiranja, hegemonistički i velikodržavni interes SSSR-a spram drugih socijalističkih zemalja.

pitanja dotada općevažećeg marksizma-lenjinizma, izazivajući niz vrijednosnih, teorijskih i ideoloških nedoumica.

Novost situacije ogledala se u epohalnom postavljanju marksizma-lenjinizma u: a) nužno drukčiji situacijski okvir označen historijskim promjenama, ponajprije ideološkim rezom u međunarodnom pokretu; b) »povratak« teorijskom ishodištu.

A to se na primjeru marksizma-lenjinizma kao predmeta ideološkog rada očitovalo u ovom:

a/ Prekoračuju se granice uske predmetnosti dospijevanjem marksizma-lenjinizma u središte javnog interesa. U funkciji javnog saobraćanja s narodom, što je poslije sukoba s Informbiroom Komunistička partija Jugoslavije intenzivno provodila, marksizam-lenjinizam postaje masovni medij ideološko-političkog opredjeljenja, legitimacija jugoslavenskoga socijalističkog puta.

Posebno zanimljivim čini se da prijepori vezani uz neistinite optužbe Informbiroa o jugoslavenskoj reviziji marksizma-lenjinizma postaju javni, istodobno, s eksplicitnim obznanjivanjem marksizma-lenjinizma.

Naime, kao što je već rečeno, neposredno poslije oslobođenja nije javno spominjan marksizam-lenjinizam, ni njemu supripadne kategorije.

Nakon sustavnog proučavanja Programa KPJ te drugih materijala Petog kongresa u svim osnovnim partijskim organizacijama, u toku 1949. godine javno su organizirana predavanja i slušanja²⁴⁴ na temu »Borba KPJ protiv revizije marksizma-lenjinizma [...]« preko radija (radio-stanice Zagreb). Isto tako, održavana su predavanja na narodnim sveučilištima, školama, u poduzećima, kulturnim i fiskulturnim društvima.

Marksizam-lenjinizam je u socijalno-integrativnom smislu podignut na razinu principa kolektivnog i društvenog jedinstva zemlje.

b/ Na unutrašnjem planu, a što je nadalje omogućilo bitni teorijski iskorak, došlo je do teorijskih previranja, ponajprije kritičkim sumnjama, propitivanjima i refleksijama na niz do tada nedodirivih pitanja nedvojbene i neizdvojne marksizma-lenjinizma.

Uvidom u jedan materijal²⁴⁵ Agitpropa, koji je vjerojatno nastao potkraj 1949. ili na početku 1950. godine, uočljivi su dosezi otvaranja teorijskih nazora spram dotad neprikosnovenih teorijskih istina. Naime, na jednom je mjestu sabran širok dijapazon pitanja o nizu teorijskih postavki koje su se do tada u kanoniziranoj formi mahom prezentirala kao gotove i fiksne recepture marksizma-lenjinizma.

S obzirom na relevantnost takva teorijskog stremljenja, navodim bitna mjesta iz tog materijala:

»[...] O problemu odumiranja države u savremenim uslovima:

— Kako treba shvatiti izraz »Jačati državu« u socijalizmu (koje elemente, šta u stvari treba jačati i kako pripremiti odumiranje države);

²⁴⁴ Isto.

²⁴⁵ Riječ je o nepotpisanom materijalu u Agitpropovskom vlasništvu (AIHRPH, Fond CK SKH, Agitprop). Uočljiva je podudarnost teorijskih promišljanja s pitanjima otvorenim Trećim plenarom (održan potkraj 1949. god.), a inače posvećenom školstvu (primjerice, o odnosu marksističke sociologije i historijskog materijalizma, o filozofiji i dr.).

— Da li je birokratizam nužna pojava u periodu izgradnje socijalizma i o birokratiji u socijalizmu;

— Primećuje se da se u radovima sovjetskih rukovodilaca vrlo malo govori o učvršćivanju i proširivanju socijalističke demokratije, o stvarnom učešću masa u upravljanju državom i dr.

Čime se sve to može objasniti? Tome svakako nije uzrok samo oštra borba protiv trockizma i ostalih neprijatelja socijalizma nego i nepravilno shvatanje o državi;

4. — Može li se reći da se sovjetska teorija o državi razvijala jednostrano (smatramo da se može reći jer je previše apsolutizirala svoju praksu, jer je previše pažnje obraćala problemima administracije i uprave a zapostavljala pitanje učešća narodnih masa);

5. — Može li se reći da je Staljin izvršio ispravke učenja o državi [...].

»1. Delovanje zakona vrednosti u socijalizmu.

2. O proširenoj reprodukciji u seljačkoj radnoj zadruzi tipa IV.

3. Da li je industrijalizacija zakon izgradnje socijalizma za sve zemlje.

[...]

5. Da li je pravilna definicija proizvodnih snaga u kratkom kursu SKP(b) (problem živog rada).

6. Proizvodne snage i produkcionni odnosi u socijalizmu.

[...]

9. Iz oblasti agrarne politike: pitanje kolektivizacije kao zakona; da li su MTS obavezna pojava, pitanje okućnice, pitanje karaktera kredita u seljačkim radnim zadrugama.

10. Na koji će se način odvijati proces likvidacije birokratije u socijalističkoj državi i u kojem će se pravcu razvijati ekonomska osnova tog procesa.

»1. Koreni birokratizma — ekonomski, politički i drugi.

2. Socijalistička Jugoslavija kao dijalektička negacija postojećeg stanja u socijalizmu — analiza subjektivnih i objektivnih faktora.

3. Klasni karakter seljaštva u kapitalizmu — (klasa ili međusloj).

4. Kako treba gledati na odnose Partije i države u socijalizmu.

5. Uloga objektivnog i subjektivnog faktora za pojavu revizionizma u SSSR-u.

6. Pitanje karaktera sovjetskog društvenog uređenja.

[...]

9. Pitanje kriterija istine (praksa). Pitanje kritike i samokritike.

10. O neravnopravnosti razvitka u socijalizmu [...].²⁴⁶

I dalje, postavljen zahtjev o rekonstrukciji predmeta koji su predstavljali teorijsko tkivo marksizma-lenjinizma osvjeđočuje jasan teorijski pomak:

»1. Program iz filozofije nezadovoljavajući i nesistematičan.

2. U proučavanju bolje bi bilo polaziti od materijalizma i tu izučavati zakone dijalektike.

3. Potrebno bi bilo da dijamatu prethodi kurs iz logike.

²⁴⁶ Isto, str. 1—3.

4. Potrebno bi bilo da proučavanju istorijskog materijalizma prethodi opšta istorija.
5. Program istorije međunarodnog radničkog pokreta.
6. Pitanje programa za Osnove lenjinizma.
7. Da li programi kao Nacionalno pitanje, O partiji, O diktaturi proletarijata spadaju u istorijski materijalizam i koliko.

1. Odnos formalne logike i dijalektike. Naš stav prema formalnoj logici.

[...]

2. Da li postoje antagonističke protivrečnosti u socijalizmu.

4. Kakva je razlika između marksističke sociologije i istoriskog materijalizma.

5. Šta je predmet a šta sadržina marksističke filozofije.

Pitanje prelaznog perioda.

Šta je 'konačna izgradnja socijalizma'.²⁴⁷

Nužda za reaktualizacijom teorije, što je zorno prikazano teorijskim nedoumicama, upitima ili mogućim otklonima u prezentnom tekstu, imala je uz historijsku argumentaciju i potkrepu u programskoj koncepciji Komunističke partije od Petog kongresa nadalje.

Na Drugom, Trećem i Četvrtom plenumu CK KPJ jasno je kritizirana praksa posredovanoga teorijskog iskustva, dogmatskog i kanoniziranog pristupa, zapostavljenosti obrade domaće revolucionarne prakse²⁴⁸ i teorijske nedostatnosti. Pri tomu su se kao osnovni teorijski postulati ustanovili: sprega marksističko-lenjinističke teorije s revolucionarnom praksom, borba protiv monopola nad teorijskom sferom te, konzekventno tomu, teorijsko samoosvještenje — izlaskom iz nekritički prisvojenoga teorijskog modela i orijentacijom na vlastito (teorijsko-praktičko) iskustvo.

No u nizu rasprava na plenumima, koje su poprimale oznake teorijskih ili rubno-teorijskih monologa ili sučeljavanja, dodirnuti su neka pitanja bliska marksizmu-lenjinizmu u funkciji predmeta ideološkog rada.

Uz objekciju o proučavanju marksizma-lenjinizma u partijskim školama i inače, vezanu uz načelne prijepore oko marksizma-lenjinizma, evidentne su bile zamjerbe oko literature, odnosa spram Staljinovog djela, posebno Historije SKP(b), idejnosti škola i dr., kvalitete predavačkog kadra, načina propagiranja marksizma-lenjinizma.

Tako je, primjerice, Marko Belinić na Drugom plenumu, imajući u vidu situaciju u Hrvatskoj, kritički apostrofirao daljnju praksu kontinuiranog »priviziva« Staljinovog djela u citatološkoj maniri, čak kad je to neprimjereno ili pak u opreci sa izgradnjom socijalizma u Jugoslaviji.²⁴⁹

²⁴⁷ Isto, str. 3—4.

²⁴⁸ Na Drugom plenumu CK KPJ utvrđeno je: »Neodložan je zadatak svih viših partijskih foruma i njihovih organa da počnu rad na pravilnom tumačenju i uopštavanju tih iskustava, da se suprotstave svakom njihovom zapostavljanju, svakom proglašavanju praktičnih iskustava i organizacionih formi drugih zemalja za vječno važeće teorijske zakone i postavke marksizma-lenjinizma«. Usp. *M. Dilas*, Pitanja agitacije i propagande, Drugi plenum CK KPJ, Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948—1953, str. 192.

²⁴⁹ »Kroz naše listove i preko radio-stanice često se daju stare stvari, koje s praktičnom izgradnjom socijalizma u našoj zemlji, u sadašnjim uslovima, ne samo da nemaju ništa

Na tom tragu se na Trećem plenumu u naglašenom obliku postavilo pitanje prijevodne, posebno udžbeničke literature iz sfere društvenih znanosti koja zbog nedovoljnosti, jednostranosti, pseudoznanstvenosti i dr.²⁵⁰ ne može figurirati kao osnovni referentni okvir znanstvenih spoznaja.

U raspravi je, postupnim radikaliziranjem, uveden i na Četvrtom plenumu potpuno razobličen Staljinov znanstveni autoritet te eksplicitno prekinut u marksizmu-lenjinizmu uspostavljeni lanac Marx-Engels-Lenjin-Staljin.

Premda kritičke opservacije Staljinovog djela dobrim dijelom operiraju više pretjeranim kritičkim kvalifikacijama no znanstvenim sudovima,²⁵¹ javnom intervencijom ozbiljena je pretpostavka za promišljeni i znanstveno kritički pristup sovjetskoj teoriji i praksi, na što upućuje zahtjev J. B. Tita na istom Plenumu.²⁵²

Uz idejnu upitnost sovjetske prijevodne produkcije koja je uglavnom imala ulogu osnovne literature za marksizam-lenjinizam, uočljiv je nov metodički pristup samom predmetu.

Osnovna orijentacija bila je u oblikovanju otvorenog marksističkog obzora (»[...] naš zadatak se, u tom pogledu, danas sastoji u prvom redu u razvijanju borbe za primjenu zakona dijalektičkog i istorijskog materijalizma u svim oblastima nauke i kulture u razvijanju borbe protiv reakcionarnih — idealističkih, mehanicističkih, vulgarizatorskih, nacionalističkih, dekadentskih i dogmatskih shvatanja«²⁵³) i dokidanju uskog klasičnostrukturiranog i kanoniziranog marksizma-lenjinizma u liku nastavnog predmeta (»Otuda izlazi da bi svako izdvajanje marksizma-lenjinizma u poseban nastavni predmet (riječ je o uvođenju takvog nastavnog predmeta na univerzitetima) bilo pogrešno«²⁵⁴). Zamjetno je da se taj stav izrečen na Trećem plenumu potkraj 1949. godina nije mogao konzekventno protegnuti i na sve oblike ideologijskog rada u kojima je marksizam-lenjinizam bio često nosivi predmet. Tako Zajednički okvirni program za ideološki rad u masovnim organizacijama²⁵⁵ tiskan 1950. godine, i dalje sadrži temu: Osnovi marksizma-lenjinizma²⁵⁶, no ona i

zajedničkog nego su i veoma štetne. U raznim predavanjima i u štampi citiraju se razne stvari iz Staljinovih radova, i to one stvari koje praktički za izgradnju socijalizma kod nas ne pomažu masama, a još manje našim rukovodećim kadrovima«. Usp. *M. Belinić*, Drugi plenum CK KPJ, Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948—1952, str. 221.

²⁵⁰ *M. Đilas*, Problem školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji, Treći plenum CK KPJ, Sednice Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, str. 300—301.

²⁵¹ *M. Đilas*, O teorijskom radu naše Partije, Četvrti plenum CK KPJ, Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948—1952, str. 594, str. 610.

²⁵² *Josip Broz Tito*, Četvrti plenum CK KPJ, nav. dj., str. 616—617.

U Titovom polazištu uočava se nužda obazrivijeg i promišljenijeg odnosa spram sovjetske teorije i prakse, očitovana u ovom: »Jedna je stvar kad mi diskutujemo i govorimo o tome da tamo ništa ne valja, a druga kad to napišemo kao dokument u kome hoćeš da analiziraš situaciju u jednoj zemlji, u kojoj ne znamo kako je sada [...]. Jer niko od nas ne može pretendovati (na to) da sâm da analizu o jednoj zemlji. To je stvar studija, izmjene mišljenja, rasprava i tek ono što nastane od toga može biti teorijsko djelo koje treba da proučavaju naši partijski kadrovi« (str. 616—617).

²⁵³ *M. Đilas*, Problem školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji, Treći plenum CK KPJ, nav. dj., str. 302.

²⁵⁴ Isto, str. 303.

²⁵⁵ Zajednički okvirni program za ideološki rad u masovnim organizacijama, Rad, Beograd 1950.

²⁵⁶ Osnovi marksizma-lenjinizma sadrže ove cjeline: O marksističko-lenjinističkom učenju, Prvobitna zajednica, Robovlasničko društvo, Feudalizam, O kapitalizmu, O imperija-

sadržajno i konceptijski odudara od ranijih sličnih predmeta te po općim naznakama najviše podsjeća na predložak usko-pojmljenog — reduciranog predmeta »Historijski materijalizam«.

Iako se u mnogo čemu raspoznaje metodološka i druga ovisnost (u koncipiranju programa u povezivanju teorijskih kategorija u načinu prezentacija — zanimljivo je da još dugo vremena obitava podjela na nižu i višu fazu socijalizma i sl.), osnovni obra. se razabire u poimanju programskog prioriteta. Točnije, vlastito iskustvo postaje načelno i meritorno polazište. Stoga je i u Zajedničkom okvirnom programu za ideološki rad upriličen ovakav raspored tema za proučavanje: Istorija KPJ, Izgradnja socijalizma u FNRJ, Borba protiv revizionizma SKP(b) i Osnovi marksizma-lenjinizma.²⁵⁷

U novoj koncepciji ideološkog rada među partijskim članstvom osnovu čine: bitni principi iz marksističko-lenjinističke nauke historija KPJ i marksističko-lenjinističko učenje o izgradnji socijalizma.²⁵⁸ Ako se netom poslije Petog kongresa KPJ obazrivo postupalo spram Kratkog kursa Historije SKP(b) objašnjenjem o potrebi proučavanja samo »posljednje četiri glave«²⁵⁹, ali o nuždi najobimnijeg korištenja Lenjinovih djela: Šta da se radi i Korak napred, dva koraka nazad, te pojedinih dijelova O osnovama lenjinizma — Staljina, na sredini 1950. godine u »Komunistu«²⁶⁰ se navješćuje da će se predmet »Historija SKP(b)« uskoro zamijeniti »Historijom međunarodnog radničkog pokreta«. Predstojala je temeljna i kritička prorada svih predmeta koji su imali ovakav sustavni slijed: »Dijalektički i historijski materijalizam«, »Politička ekonomija«, »Osnovi marksizma-lenjinizma«, »Historija međunarodnog radničkog pokreta«, »Historija KPJ«, »Partiska izgradnja« i »Ekonomika FNRJ«.

Zamjetno je da je na tom tragu na Savjetovanju u Upravi za agitaciju i propagandu CK KPJ u vezi s radom partijskih škola,²⁶¹ održanom na sredini 1950. godine, inzistirano na bitnim promjenama u dotadašnjim programima za proučavanje »Dijalektičkog materijalizma«. Promjene su se odnosile na izraženiji historijski pristup u rasporedu predmetnih sastavaka, dokidanje skolastičkog proučavanja dijalektike po »crtama« te povratak izvornim djelima klasika: Anti-Dühringu, Ludwigu Feuerbachu (Engels) i Materijalizmu i empiriokriticizmu (Lenjin).

---

lizmu, Komunistička partija — partija novog tipa, O proleterskoj socijalističkoj revoluciji, Seljačko pitanje, Nacionalno pitanje, Država u socijalizmu i socijalistička demokratija; Vidi: Zajednički okvirni program..., str. 9—10.

²⁵⁷ Nav. dj., str. 8—10.

²⁵⁸ Sistem ideološkog vaspitanja u KPJ, *Komunist*, 1950, br. 4—5, str. 157.

²⁵⁹ »Temeljito izučavanje ove četiri glave, uz najobimnije korišćenje izvora, to jest dela Lenjina i Staljina, pre svega Staljinove knjige »Pitanja lenjinizma«, treba da zauzima jedno od prvih mesta u programima rada naših partiskih škola, redovnih i dopisnih kurseva i kružoka, u programima individualnog rada svakog pojedinog partijca. Time se, naravno, ništa ne smanjuje značaj izučavanja ostalih glava »Kratkog kursa istorije SKP(b)« (kurz. B. Kašić). U tom se dijelu teksta, nadalje, naširoko objašnjava potreba proučavanja upravo onog dijela iz »Historije SKP(b)« koji ima neposredno praktično značenje u etapi socijalističke izgradnje. Usp. Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije i problem teoretskog podizanja partijskih kadrova, *Komunist*, 1949, br. 1, str. 7.

²⁶⁰ Sistem ideološkog vaspitanja u KPJ, nav. tekst, str. 158.

²⁶¹ Savjetovanje u Upravi za agitaciju i propagandu CK KPJ u vezi sa radom partijskih škola (D. V.), *Partiska izgradnja*, 1950, br. 8, str. 101.

IV. dio

MARKSIZAM-LENJINIZAM I IZDAVAŠTVO

Činjenica da je marksizam-lenjinizam u neposrednom poslijeratnom razdoblju dobio posebno mjesto u marksističko-lenjinističkoj produkciji nedvojbeno govori o njegovom udjelu u izdavaštvu.

Rukovodno načelo izdavačke djelatnosti o što većem izdavanju klasika i marksističke publicistike proistjecalo je iz partijskog naloga da se na širem planu što brže omogući elementaran uvid u nazore marksističkih mislilaca te usvajanje osnovnih marksističkih postavki. U tom smislu izdavanje marksističko-lenjinističkih djela bilo je u izravnoj vezi s najšire pojmljenim marksističkim preodgajanjem narodnih masa u cjelini. No, isto tako, time je započeo proces praćenja i objavljivanja radova marksističko-lenjinističke proizvodnje, što je višeznačno profiliralo i sam marksizam-lenjinizam kao predmet izdavaštva.

Iako marksizam-lenjinizam u izdavaštvu nipošto nije bio reducirana samo na marksističko-lenjinističku produkciju, već se protezao na pisanu riječ u cjelini (partijska glasila, časopisi, razni interni partijski materijali i sl.), kao što se njime supsumirala i tzv. kategorija idejnosti u širem kulturološkom obzoru (posebno u književnosti), za početak čini se uputnim o tomu nešto više reći.

1. Svi kvantificirani — statistički pokazatelji o rezultatima izdavačke djelatnosti u razdoblju od 1945. do 1950. godine, a posebno u razdoblju od 1945. do 1948. god., bez obzira na određene razlike, govore o jasnoj orijentaciji na masovnu marksističko-lenjinističku produkciju, zbog čega je njezin udio bio velik u izdavaštvu općenito.

Prema objavljenim podacima o izdavačkoj djelatnosti marksističko-lenjinističkih djela i marksističke publicistike u Partiskoj izgradnji²⁶², u Jugoslaviji je od 1945. do kraja 1949. godine tiskano oko 186 izdanja knjiga u tiražu od 13.310.357 primjeraka ili ukupno knjiga i brošura — 1159 u tiražu od 16.758.757 primjeraka, što je u osnovi predstavljalo šestinu cjelokupne izdavačke djelatnosti. S obzirom na to da je prema podacima Direkcije za informacije pri vladi FNRJ na sredini 1948. godine udio marksističko-lenjinističke literature u izdavaštvu bio 15,14 posto²⁶³ (dakle, po tiražu odmah iza djela iz književnosti), nastavljen je bio zacrtani trend rasta. Već 1945. godine štampane su 164 knjige i brošure u tiražu od 1.452.500 primjeraka; 1946. godine — 172 publikacije u 2.991.200 primjeraka, 1947. godine — 148 u 2.441.042 primjeraka, 1948. godine u prvih šest mjeseci — 138 djela u 1.571.604 primjerka.²⁶⁴ Prema podacima koji važe za NR Hrvatsku u razdoblju od 1942. do kraja 1948. godine (a koji za kriterij imaju vrstu djela)²⁶⁵, vidljivo je da su djela marksizma-lenjinizma i djela iz književnosti udvostručena (primjerice, broj djela za marksizam-lenjinizam popeo se od 33 na 76),

²⁶² Usp. D. Milenković, Rad partiskih izdavačkih preduzeća, *Partiska izgradnja*, 1950, br. 2, str. 40.

²⁶³ Usp. Statistički podaci o izdavačkoj djelatnosti u našoj zemlji, *Naša književnost*, 1948, br. 12, str. 839.

²⁶⁴ Isto.

²⁶⁵ Planiranje izdavačke djelatnosti (J. K.), *Socijalistički front*, 1949, br. 2, str. 79.

a djela iz publicistike i nauke — udesetorostručena (od 47—455). S obzirom na daljnju neizdiferenciranost moguće je tek zaključiti da se unutar publicistike i nauke velikim dijelom skrivala marksističko-lenjinistička produkcija.

2. I najpovršniji uvid u neposredno poslijeratnu tiskanu produkciju svjedoči o predominaciji sovjetskih prijevodnih djela općenito (pri tom posebno mjesto zauzima sovjetska književnost²⁶⁶) a napose radova iz opusa marksizma-lenjinizma.

Uz Staljina i Lenjina prevedeni su brojni pisci i teoretičari službenog marksizma-lenjinizma u nizu popularno-publicističkih izdanja od Ždanova i Molotova do Sorokina, Višinskog, Sukova, Rozentala, Kornilova, Aleksandrova, Kovaljova, Dimitrova, Leontijeva, Vigotskog, Ljapina i dr.

Na temelju Tabelarnog prikaza o broju i tiražu knjiga i brošura u FNRJ 1945. i 1947. godine, podastrom na sjednici Narodne skupštine pri raspravi o Prijedlogu općedržavnog budžeta za 1948. godinu²⁶⁷, vidljiv je progresivan rast udjela prevedenih djela, a posebno njihovih tiraža u cjelokupnoj marksističko-lenjinističkoj produkciji.

BROJ I TIRAŽ KNJIGA IZAŠLIH U FNRJ 1945. GODINE

Vrsta djela	Broj	Tiraž	Prevedenih djela — broj	Tiraž	Broj	Ukupno tiraž
Marksističko-lenjinistička publicistika	87	701.000	53	649.000	140	1,350.000
Nauka	11	69.100	15	329.000	26	398.100

BROJ I TIRAŽ KNJIGA IZAŠLIH U FNRJ 1947. GODINE

Vrsta djela	Broj	Tiraž	Prevedenih djela — broj	Tiraž	Broj	Ukupno tiraž
Marksističko-lenjinistička publicistika	21	372.000	74	1,265.000	95	1,637.000
Nauka	16	96.500	78	587.300	94	683.000

3. Svojevrсна oznaka izdavačke djelatnosti bila je posredovanost sovjetskog modela i koncepcije izdavaštva koja je u posljedičnosti dovodila do direktnog upliva i utjecaja na jugoslavenski program izdavanja i objavljivanja marksistič-

²⁶⁶ Usp. Bibliografije koje u toku 1948. godine sustavno objavljuje »Slovensko bratstvo« (mjesečni časopis Slovenskog komiteta Jugoslavije). Koliko se sovjetska književnost prevodila bez ikakvog selektivnog kriterija i zadržke djelomice potvrđuje i detaljistička podjela navedenih bibliografija na: Književnost, Naučnu književnost i Aktualna pitanja, te nadalje na rusku, ukrajinsku i bjelorusku književnost. No i mimo toga, tih su se godina uz obavezne ruske klasike i kritičare s područja književnosti (u jednom Uputstvu o planovima izdavačke djelatnosti donijete od Agitpropa CK KPJ potkraj 1946. godine stoji nalog o obaveznom prevodenju djela Bjelinskog, Dobroljubova, Černiševskog i Plehanova), prevodili brojni, često posve anonimni autori, zbornici sovjetskih pripovjedaka, izbori iz sovjetske lirike i dr.

²⁶⁷ Usp. Ekspoze ministra Milovana Đilasa o razvitku kulturnog života u Jugoslaviji, *Književne novine* od 27. travnja 1948, str. 1.

ko-lenjinističkih djela. Stvarao se sistem ovisnosti o izdavanju marksističko-lenjinističkih radova u SSSR i, kako je, 1950. godine, pri kritičkoj recepciji izdavaštva, ispravno primijećeno: »[...] čekalo se na nova izdanja i smatralo da je preduslov za štampanje tih djela kod nas njihovo štampanje tamo. Tako je pomagana monopolistička politika SSSR-a u pogledu štampanja i komentarisanja dela klasika marksizma-lenjinizma, odnosno kriterij naše izdavačke delatnosti svoden je na automatsko prenošenje onog izbora i onakvog teksta kako je to postavljeno u SSSR, a nije njegov osnov tražen u realnim potrebama naše zemlje i razvijanju kriterija za samostalno odabiranje prema tim potrebama.«²⁶⁸

U sklopu svestranog odnosa sa SSSR-om koji se ponajprije temeljio na neupitnom povjerenju, dakle i nekritičkom preuzimanju svih, posebno marksističko-lenjinističkih djela, izdavačke kuće (među njima i savezno izdavačko poduzeće »Kultura« koje je bilo zaduženo za izdavanje djela marksizma-lenjinizma) nisu se trudile da izraze privid samostalnosti. Razumljivost njihove pozicije to je veća što je posredovanje bilo direktivno, odnosno programi izdavačke djelatnosti odobravani su od Agitpropa CK KPJ, te načelna sumnjivost u množinu jugoslavenskoj zbilji neprimjerenih, jeftinih i nerijetko bezvrijednih brošura i izdanja iz sovjetske produkcije nije dolazila u obzir.

Dokle utjecaj na izdavaštvo nadilazi i pitanje međusobne partijsko-izdavačke, državne suradnje (njihove kompetentnosti, jugoslavenske podložnosti i dr.) i dopijeva u prostor aktivne socio-kulturne komunikacije, ilustrira ovaj podatak. Uz stalne rubrike prijevodnih radova iz Sovjetskog Saveza, glasilo KPH »Naprijed« potkraj 1945. godine dobiva i mogućnost da u ideoprojekciji o SSSR-u i njegovoj popularizaciji (što je bio i agitpropovski nalog) sudjeluje i on »sam« (SSSR o sebi). Riječ je o prijedlogu Predstavništva Sovinformbira u Beogradu (potpisnik: N. Tjapkin)²⁶⁹ da člancima, fotografijama i drugim materijalima (koji su imali obavezujuću snagu istinitosti) izravno doprinese slici SSSR-a (koja je poprimala mitske obrise), a direktnim uviranjem u javnost time se smanjivala mogućnost interpretacije »slike«, jačala cenzura, proširivala kontrola i dr.

4. Izdavanje marksističko-lenjinističkih djela, unatoč prioritetnom mjestu u izdavaštvu te programatskom opredjeljenju, trpjelo je od koncepcijske neosmišljenosti, nesustavnosti i nekoherentnosti i, što se čini bitnim, potpune odsutnosti kritičkoga selektivnog kriterija, koji je, s obzirom na to da je najvećim dijelom bila riječ o prevodilaštvu, bio neosporna pretpostavka.

Iako se pod marksizmom-lenjinizmom u izdavaštvu prvotno i ponajprije razumijevalo izdavanje djela četvorice klasika — Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina, od 1945. godine nadalje on je postajao sve više plodonosan zaklon

²⁶⁸ D. Milenković, Rad partiskih izdavačkih preduzeća, str. 43.

²⁶⁹ AIHRPH, CK SKH, Agitprop, Dopis od 27. studenog 1945. U Dopisu, među ostalim, stoji: »Do sada list 'Naprijed' je objavljivao naše materijale od jedne prilike do druge. Ja mislim da to ne zadovoljava čitaoce, koji se, kao prema pravilu, vrlo živo interesuju životom u Sovjetskom Savezu. Polazeći baš od ovog gledišta, drugovi Đilas i Mitrović predložili su da se materijal o Sovjetskom Savezu objavljuje sistematski, u svakom broju. [...] Veoma Vas molim da predate članke redakciji 'Seljačka sloga', kao i da zamolite urednika ovog lista da mi piše kakvi su mu članci o životu u Sovjetskom Savezu potrebni. [...]«. Istaknuti dijelovi Dopisa ukazuju na dvojni ulogu njegovog pisca: on se čas pojavljuje u ulozi prosuditelja, a čas u ulozi novinara, mada nije ni jedno ni drugo.

za masovni upliv neselekcionirane sovjetske produkcije²⁷⁰, a istodobno značenjski pokrivaio misaone dosege istaknutih jugoslavenskih rukovodilaca i teoretičara: Tita, Kardelja, Đilasa, Kidriča, Pijade i dr.

I dok je, s jedne strane, naplavina mnoštva popularnih izdanja o brojnim pitanjima marksizma-lenjinizma i socijalizma pomjerila izdavačke kriterije s područja vrijednosno-teorijske prosudbe što je izvornim teorijskim radovima »proizvelo« kritički neizdiferencirani status, s druge su strane i prevedena izvorna djela klasika marksizma-lenjinizma konzekventno izražavala sve nedostatnosti. Riječ je ne samo o nesustavnom prevodenju djela Marxa, Engelsa i Lenjina, već i o obratnom slijedu prioriteta (o tomu najbolje govori tiraž Staljinovih djela koji je bio trostruko veći od Marxovih, primjerice), vidnom redukcijom i posrednom i posredujućem pristupu izvornom Marxovom i Engelsovom učenju.²⁷¹

U vremenskom rasponu od 1945. do potkraj 1948. godine od Marxovih djela najveći tiraž imali su Kapital, Gradanski rat u Francuskoj i Beda filozofije; Engelsov: Anti-Diring, Poreklo porodice i Razvitak socijalizma od utopije do nauke; Država i revolucija, Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Materijalizam i empiriokriticizam i Seoskoj sirotinji od V. I. Lenjina, Pitanja Lenjinizma i Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje J. Staljina²⁷², te Historija SKP(b).

Osnovna slabost izdavačke djelatnosti ogledala se u orijentaciji na brošure a ne na knjige, što je pridonosilo još izraženijem sadržajnom redukcijom. I dok je jedino u Marxa omjer brošura i knjiga u korist knjiga (13 izdanja prema 5), u Engelsa je broj izdanja brošura premašio broj knjiga za tri puta, u Lenjina je bio više no udvostručen, a u Staljina gotovo učtverostručen. Tako je prema pokazateljima o izdavačkoj djelatnosti u razdoblju od 1945. do 1950. godine tiskano Marxovih 13 izdanja raznih knjiga u 279.000 primjeraka i 5 izdanja brošura u 90.000 primjeraka, Engelsovih 6 knjiga u 28.000 primjeraka i 17 brošura u 221.018 primjeraka; 1 knjiga Marx-Engelsova u 15.000 primjeraka te 13 brošura (iste) u 138.000 primjeraka; Lenjinovih — 29 knjiga u tiražu od 487.000 primjeraka i 72 brošure s tiražom od 976.922 primjeraka; Staljinovih — 13 knjiga u tiražu od 339.600 primjeraka i 49 brošura u 672.042 primjeraka.²⁷³ Iako su iz tih podataka moguća razna usporedna izvođenja, vidljivo je da su Marx i Engels u odnosu na Staljina i Lenjina vidno zapostavljeni prevedeni autori.

Zasebno je pitanje u tom sklopu, a proistječe dijelom iz neosviještenosti izdavačkog programa marksističko-lenjinističkih djela i pasivne recepcije po sovjetskom diktatu, samokritički odnos spram marksističko-lenjinističke teorije uopće.

²⁷⁰ Dovoljan je podatak da je do početka 1949. godine udio klasika marksizma-lenjinizma u cjelokupnoj marksističko-lenjinističkoj produkciji u Jugoslaviji bio tek 39,5 posto. Prema: Statistički podaci o izdavačkoj delatnosti u našoj zemlji, *Naša književnost*, str. 840.

²⁷¹ Napomene radi, mnoga su izdanja Marxovih i Engelsovih djela prerađena ili dopunjena prema kritičkoj redakciji Marx-Engels-Lenjinovog Instituta, a neki zbornici (na primjer: Marx-Engelsov zbornik: O književnosti i umetnosti) sastavljeni prema istim tiskanim u Moskvi.

²⁷² Usp. Statistički podaci o izdavačkoj delatnosti u našoj zemlji, *Naša književnost*, str. 840.

²⁷³ D. Milenković, Rad partiskih izdavačkih preduzeća, *Partiska izgradnja*, str. 41.

Napomenuti neupitnost marksizma-lenjinizma kao vlastite pozicije, diskurzivnu zaodjenutost marksizma-lenjinizma (i njemu supripadnih pojmova) narodnodemokratskom frazeologijom, odnos spram sovjetskog modela kao neprikosnovenog uzora, nije dostatno objašnjenje. I dok se, s jedne strane, pitanje situira oko skrovitih pretpostavki za teorijski razgovor u tom vremenu, s druge se ono nadovezujuće projicira u ideofunkciji marksizma-lenjinizma. Drugim riječima, upravo visoko postavljena ideofunkcija marksizma-lenjinizma kao nadovezna točka istraživanja bila je u neposrednom poratnom razdoblju ograničavajuća i granična spona teorijskom promišljanju.

Listajući prve poslijeratne časopise²⁷⁴ i glasila, primjetno je da nema marksističko-lenjinističkog časopisa izrazite teorijske profiliranosti odnosno teorijskog časopisa koji bi se bavio pitanjima marksističko-lenjinističke teorije. Naime, uz časopise s kulturno-književnom fizionomijom (u Hrvatskoj od 1945. godine izlazi »Republika«, mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život, od 1948. godine — »Kulturni radnik«, organ Saveza kulturno-umjetničkih društava Hrvatske, »Izvor«, časopis za književnost i kulturna pitanja, Historijski zbornik u izdanju povijesnog društva Hrvatske i »Djelo«, časopis za politička, ekonomska i kulturna pitanja), izlazilo je više partijskih glasila i časopisa, koji su, bez obzira na različite partijske zadaće, bili u biti ideologijski pronositelji marksizma-lenjinizma.

I »Borba« i »Naprijed«, koji su pripadali centralnoj partijskoj štampi (glasilo CK KPJ, odnosno glasilo KPH) pronosili su programska stajališta Komunističke partije, te su uz informativnu imali i direktivno-instruirajuću namjeru. I kad je riječ o tzv. marksističko-lenjinističkom opusu, njihova uloga je oscilirala od prosvjetiteljsko-edukacijske, agitacijsko-propagandne do izravno direktivne.

Ne upuštajući se ovom prigodom u konkretnu analizu tekstova na stranicama »Borbe« i »Naprijeda«, koji bi potpadali pod »marksizam-lenjinizam«, uočljiva je do 1949. godine odsutnost izvornih teorijskih tekstova domaćih autora i predomnacija prijevodne (u najvećem postotku sovjetske) marksističko-lenjinističke literature. To se bjelodano vidi na listu »Naprijed« koji je imao i stalnu rubriku prijevoda radova sovjetskih autora iz domene marksističko-lenjinističke teorije (uz Staljinove i Lenjinove radove, »Naprijed« je tiskao tekstove Selektora, Kovaljova, Kalinjina, Aleksandrova, Leontijeva i dr. s prilično širokim tematskim rasponom: od karaktera marksizma, odnosa materijalizma i idealizma, uloge inteligencije do komunističkog morala i dr.).

Centralni partijski listovi u svakom su slučaju bili izravni zvaničnici partijske platforme, ali i mjera njene propulzivnosti u sferu javnosti. Na tom su tragu upravo putem partijskih listova vidljivi dosezi partijskih koraka (strategijsko-taktičkih) koji su prvih godina smjerali naglašenoj ideologijskoj homogenizaciji društva.

²⁷⁴ Informacije radi, prema podacima Agitpropa CK KPH od 20. rujna 1946. godine u Hrvatskoj je izlazilo 26 različitih edicija i časopisa od kojih je najveći dio bio uske specijalističke namjene (od *Farmaceutskog glasnika* do *Filatelijske i Poljoprivredne znanstvene smotre*). Tek nekoliko časopisa (mada i oni vrlo škrt) pokrivali su tzv. društveni angažman u tom vremenu (*Republika*, *Seljačka sloga*, *Žena u borbi*).

²⁷⁵ Usp. S. Gredelj, S onu stranu ogleдалa, Izdavačkoistraživački centar SSO Srbije, Beograd 1986, str. 36.

Tomu u prilog govori i provedeno istraživanje Stjepana Gredelja²⁷⁵ koji je analizom sadržaja lista »Borbe« (komparativno s »Politikom«) utvrdio najistaknutije teme novinskih napisa u tom razdoblju. To su: revolucionarni etatizam, masovna demokracija, kult rada, »statistički optimizam«, sloboda (u užem smislu nacionalnog oslobođenja), riješeno nacionalno pitanje, jugoslavenski patriotizam i socijalizam, no on se tek potkraj 1948. godine pojavio s izrazito visokom učestalošću.²⁷⁶

Direktivno-instruirajuću ulogu imao je i partijski časopis *Partiska izgradnja* (organ CK KPJ za partiska organizaciona pitanja) koji je počeo izlaziti odlukom Politbiroa CK KPJ 1949. godine.²⁷⁷

Pretežno namijenjena partijskom vodećem kadru u pronalaženju primjerenih metoda rukovođenja Partijom i u prenošenju praktičkih iskustava, koja su po nakani poopćiva, *Partiska izgradnja* je užim spektrom tema, upućenih selektivnom auditoriju (za razliku od »Borbe« i »Naprijeda«), imala u osnovi više internu upotrebu.

Ponešto drukčiju profilaciju kao i komunikacijsku upotrebu imali su »Komunist« i »Socijalistički front«.

»Komunist« od samog početka (prvi poslijeratni broj izlazi u listopadu 1946. godine) ima određene teorijske pretenzije, koje se konceptijski potkrepljuju 1951. godine kada i službeno postaje organ CK KPJ za marksističku teoriju i praksu.

Intencijom da bude mjesto obznanjivanja izvornih teorijskih prinosa jugoslavenskih rukovodilaca (od samih početaka u »Komunistu« se tiskaju tekstovi Tita, Kidriča, Pijade, Dilasa, Vlahovića)²⁷⁸ i sustavnom prezentacijom najviših partijskih skupova (Peti kongres KPJ, Prvi, Drugi, Treći, Četvrti plenum i dr.), »Komunist« jasnije no druga partijska glasila legitimira svoj status i djelomice potkrepljuje tezu da su nosiva teorijska pregnuća, promišljanja marksizma-lenjinizma i pravo na njegovo tumačenje — zasluge i povijesno »pravo« najužeg dijela partijske avangarde.

Argumentacija za pokretanje posebnih partijskih časopisa po narodnim republikama dana je na Petom kongresu KPJ u sklopu nove ideološke platforme. Ona je obuhvaćala, i konzistentniju izdavačku djelatnost marksističko-lenjinističke orijentacije u cjelini, i direktniju ideološko-partijsku profiliranost časopisa. Tako je, uz »Crvenu zastavu«, organ CK KPS u Srbiji i »Delo«, organ CK KPS Slovenije (s predratnom tradicijom), od studenog 1948. godine počeo s izlaženjem »Socijalistički front« kao organ Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske.

²⁷⁶ Isto, str. 34.

²⁷⁷ U uvodnoj notici prvog broja *Partiske izgradnje*, među ostalim, stoji: »Materijali koji će se obrađivati u 'Partiskoj izgradnji' biće ujedno i stav naše partije, odnosno partiskog rukovodstva po određenim, konkretnim pitanjima, a to znači da će niz materijala biti i direktivnog karaktera« (1949, br. 1). *Partiska izgradnja* izlazi zaključno s 1952. godinom.

²⁷⁸ U *Komunistu* je 1946. godine izašao *Titov* članak: Specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije (1946, br. 1), a 1947. god. (br. 2) tekst: Temelji demokratije novog tipa, zajedno s *Kidričevim*: O nekim principijelnim pitanjima naše privrede. U 1949. godini Kidrič objavljuje: Karakter robnovčanin odnosa u SFRJ; *Dilas*: O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu (br. 1) a *Kardelj*: O narodnoj demokratiji u Jugoslaviji (br. 4) i dr.

Polazište Petog kongresa KPJ i daljnjih plenuma da je zbiljski doprinos marksizmu-lenjinizmu upravo u konkretnoj analizi izgradnje jugoslavenskog socijalizma, ogleda se dvojako na primjeru »Socijalističkog fronta«: širokim rasponom tema (od analize Oktobra pa do posve konkretnih pitanja socijalističkog zadrugarstva) tretiranim s izraženijom ideologijskom osjetljivošću i evidentnim teorijskim redukcionizmom. Jer, njegova partijska zadaća je, među ostalim, bila da »[...] svim našim trudbenicima — graditeljima socijalizma — što više približi političku liniju naše Partije i nadahnjuje ih na nove i nove podvige u velikom djelu socijalističke izgradnje.«²⁷⁹

S obzirom na to da je riječ o strogo partijskom časopisu, »Socijalistički front« kontinuirano je pratio i objavljiavao informacije i izvještaje s najviših partijskih sjednica u KPH.

Prestao je izlaziti zaključno s 1951. godinom.

U te prve poratne godine posebno je utkan fenomen idejnosti štampe i časopisa, koji se, bez obzira na to bila riječ o strogo partijskim glasilima i časopisima ili drugim, nadavao imperativno i nerijetko samorazumljivo.

I dok se u sferi kulturno-književnog izdavaštva (i časopisnog) time u načelu pojmió socrealistički obrazac²⁸⁰ po sovjetskom idcoscenariju, što je konkretno u spisateljstvu rezultiralo unisonim shvaćanjem književnosti ali i određenim idejnim nedoumicama i konfuzijom, u marksističko-lenjinističkoj teoriji riječ je bila o aksiomatskom i hermetičkom polazištu kojemu je imanentna neupitnost.

Stoga ni ne čudi da su uplivi marksističko-lenjinističkih radova iz SSSR-a, bilo u obliku zasebnih izdavačkih izdanja, bilo putem glasila ili časopisa (pri tome posebno mjesto imaju časopisi nastali na osnovi jugoslavensko-sovjetske suradnje)²⁸¹, naprosto i bez rezerve primani i integrirani.

Ako se izuzmu plošni, prigodno-obljjetnički tekstovi, hvalospjevne manire, teorijske i kritičke refleksije o prijevodnim radovima, marksističko-lenjinističke produkcije u pravilu nije bilo.

Prvi studiozniji osvrti na djela marksizma-lenjinizma pojavljuju se u 1948. godini, iako i u njima ideologijsko apriorno uvažavanje onesposobljava moć znanstvenokritičke prosudbe. U vrijeme održavanja Petog kongresa KPJ »Kultura« je izdala prijevod Lenjinovog djela Materijalizam i empiriokriticizam. U »Izvoru« se na to značajno Lenjinovo djelo osvrnuo Gajo Petrović

²⁷⁹ Usp. H. Šarinić, »Socijalistički front« — organ Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, *Izvor*, 1949, br. 6, str. 403.

²⁸⁰ »Teorija odraza postaje odlučujući ideološko-pragmatični kriterijum svekolike umetničke prakse, idealizovana fikcija zamenjuje kritički odnos prema stvarnosti a platonovska paradigma društvenu realnost, budućnost zamenjuje sadašnjost«. Usp. R. Peković, *Ni rat ni mir, Panorama književnih polemika 1945—1965*, Filip Višnjić, Beograd 1986, str. 43.

²⁸¹ U siječnju 1947. godine Slovenski komitet Jugoslavije počinje s izdavanjem stalnoga mjesečnog časopisa: *Slovensko bratstvo* (urednik M. Jurkovič, a potom S. Stoilkovič), koji trobojem 5/6/7 u 1949. godini prestaje izlaziti. Časopis nije imao teorijskih pretenzija, već više popularizatorsko-agitacijski karakter. Isto tako, od studenog 1945. do kraja 1948. godine izlazio je »Jugoslavija SSSR«, časopis za kulturnu suradnju Jugoslavije sa SSSR-om (odgovorni urednici: M. Bogdanović i O. Bihalji-Merin). Časopis nije ostvarivao ravnopravnu uzajamnu komunikaciju već je za jugoslavensku javnost podastirao informacije o tekućim uspjesima SSSR-a u sferi kulture, znanosti, ideologije, kinematografije i sl.

tekstom: O »Materijalizmu i empiriokriticizmu«²⁸², Boris Zihrel u »Komunistu«²⁸³

Iako oba teksta sadrže određeni patos i emocionalno — besprizivni diskurs (»prijevod genijalnog Lenjinovog djela«, »Lenjin je nemilosrdno razobličio ruske revizioniste«, »Svaka stranica 'Materijalizma i empiriokriticizma' odiše strašnom mržnjom prema filozofima idelistima«, »Mi ćemo dosljedno braniti materijalističko-dijalektičku filozofiju«, »[...] to delo pretstavlja genijalno razvijanje osnovnih postavki marksističkog filozofskog materijalizma« i sl.), oni daju uvid u osnovne Lenjinove nazore o dijalektičko-materijalističkoj teoriji spoznaje naspram (po Lenjinovom sudu), reakcionarnog empiriokriticizma. Sve učestaliji osvrti u povodu jugoslavenskih izdanja marksističko-lenjinističkih radova (Rodoljub Čolaković, poslije objavljivanja Trećeg toma Kapitala u rujnu 1948. godine, daje prilog u »Komunistu«²⁸⁴; u povodu prve knjige Izabranih djela V. I. Lenjina u našem prijevodu »Socijalistički front«²⁸⁵ objavljuje informativni prikaz; Gajo Petrović kritički progovara o knjizi: Marksistički dijalektički metod sovjetskog filozofa M. M. Rozentela u »Izvoru«²⁸⁶ a u »Socijalističkom frontu«²⁸⁷ daje prikaz Engelsove Dijalektike prirode i dr.) svjedoče ne toliko o ambiciji njihovih autora koliko o drukčijim duhovnim prilikama i pretpostavkama za nj.

Oni su oznaka nove povijesne (aktivno-djelatne) pozicije KPJ koja apriornu historijsku i teorijsku ispravnost počinje »mjeriti drugim aršinom«. Stoga teorijsko sazrijevanje plejade mladih jugoslavenskih teoretičara koji nisu puki recipijenti i propagatori, već se propituju za izvorišta misaonih dosega marksizma-lenjinizma, nije tek koincidencija u historijskom vremenu.

Branko Bošnjak daje analitički prikaz još neprevedenog Marxova djela: Sveta porodica ili kritika kritičke kritike protiv Bruna Bauera i komp.«²⁸⁸ u »Izvoru«²⁸⁹, a Predrag Vranicki objavljuje: O nekim pitanjima marksističke teorije u vezi sa Ždanovljevom kritikom Aleksandrova u »Republici«²⁹⁰ Time se u raspravu uvodi kritički diskurs kojemu tek predstoji otklon od hipoteke ideoloških naslaga.

²⁸² Usp. G. Petrović, O »Materijalizmu i empiriokriticizmu«, *Izvor*, 1948, br. 7, str. 421—436.

²⁸³ B. Zihrel, Povodom izlaženja na srpsko-hrvatskom Lenjinovog djela »Materijalizam i empiriokriticizam«, *Komunist*, 1949, br. 1, str. 132—137.

²⁸⁴ R. Čolaković, Povodom našeg izdanja »Kapitala«, *Komunist*, 1949, br. 1, str. 128—132.

²⁸⁵ *Socijalistički front*, 1949, br. 1, str. 78—79.

²⁸⁶ G. Petrović, O Rozentalovoj knjizi »Marksistički dijalektički metod«, *Izvor*, 1950, br. 1, str. 40—60.

²⁸⁷ G. Petrović, Povodom »Kulturinog« izdanja Engelsove »Dijalektike prirode«, *Socijalistički front*, 1950, br. 4; usp. primjedbe O. Mandića, te odgovor G. Petrovića o istom: O problemu negacije negacije, *Socijalistički front*, 1951, br. 2, str. 60—84.

²⁸⁸ Izdanje kojim se služio B. Bošnjak u tekstu: F. Mehring — Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels und F. Lassalle, II. svez. od jula 1844 — novembra 1847. Stuttgart 1902.

²⁸⁹ B. Bošnjak, Sveta porodica ili kritika kritičke kritike protiv Bruna Bauera i komp. od Fridriha Engelsa i Karla Marksa, *Izvor*, 1950, br. 9, str. 649—656.

²⁹⁰ P. Vranicki, O nekim pitanjima marksističke teorije u vezi sa Ždanovljevom kritikom Aleksandrova, *Republika*, nav. članak.

ZAKLJUČAK

Neposredno poratno razdoblje na opće i globalne sudove i ocjene nudi u istraživalačkom smislu i nove izazove.

Mnoga jednolinijska i jednosmjerna objašnjenja, koja su često i historijski obrazloživa, ostaju na pragu te općevažeće samorazumljivosti i nepropitivosti historijskog vremena koje često u znanstvenoj literaturi figurira kao »revolucionarni etatizam«.

Odnos Komunističke partije Jugoslavije spram marksizma-lenjinizma kao svoje teorijske pozicije u tom razdoblju zahtijevao je nužnost jasnijeg određivanja i prosuđivanja na temelju analitičkih uvida. U provedenom višerazinskom istraživanju marksizam-lenjinizam analizira se ne samo kroz prizmu programskih gledišta Komunističke partije Jugoslavije, već na svim nivoima na kojima se pojavljuje ili je djelotvoran (kao predmet ideologijskog rada, u izdavaštvu, kao agitacijska parola i dr.), ili se pak posreduje (agitacijsko-propagandni sustav).

Time se potkrepljuje uvodno naznačena teza o izravnoj upućenosti marksizma-lenjinizma na ideologijski sklop i agitacijsko-propagandnu sferu te odsutnost teorijske razrade i teorijskog promišljanja, no isto tako naznačuju teorijski, ideologijski, historijski i drugi razlozi za takvu situaciju marksizma. Uz privredno-mobilizacijsku usmjerenost, koja se u danim povijesno-socijalnim korelacijama nadavala kao temeljni zadatak Komunističke partije, neupitna poopćivost vlastitog iskustva s teorijom oficijelnog marksizma-lenjinizma iz SSSR-a, nepostojanost unutarnjih teorijskih pretpostavki (općeobrazovni i civilizacijski nivo stanovništva, nedostatnost teorijskih kadrova i dr.), činioci su danog referentnog okvira.

Iako je u radu naglasak na ideologijskoj funkciji marksizma kao povijesnoj nuždi kojom se legitimirao novi socijalistički poredak, u nizu segmenata društveno-povijesne zbilje razabire se odmak od svodivosti marksizma-lenjinizma na nju, kao što se u programskim koncepcijama i gledištima unutar KPJ očituju drukčiji pristupi utemeljeni u izvornim revolucionarnim pretpostavkama.

Stoga cijelo razdoblje od 1945. do 1950. godine odlikuje unutarnja protuslovnost koja se jasno obznanjuje ideologijskim rezom nastalim poslije sukoba Komunističke partije Jugoslavije s Informbiroom 1948. godine.

U tom kontekstu dobiva na značenju na više razina ustanovljen prijelaz (prijepori i izborne pretpostavke) ka uposebnjenju jugoslavenskoga socijalističkog modela unutar kojeg su se otvarale zbiljske mogućnosti za teorijsko promišljanje marksizma, a Marxa napose.

SUMMARY**MARXISM-LENINISM AND THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA
FROM 1945 TO 1950 (BETWEEN THE PROGRAMME ASPIRATIONS AND
IDEOLOGIC FUNCTION)**

Using the interdisciplinary approach the author discusses the relation between the Communist Party of Yugoslavia and the Marxism-Leninism in the immediate postwar context (1945—1950). In this research Marxism has been analyzed through the prism of programme standpoints of the Communist Party of Yugoslavia, on all the levels at which it occurred or was efficient (as the subject of ideological work, in publishing trade, as an agitation slogan etc.). The author emphasizes and reconstructs historically the role of agitprop apparatus (the agitprop of the Central Committee of the Communist Party of Croatia is given as an example) in creating the ideological sphere, taking it as a paradigmatic model in mediating the totality.

The author points at the evident absence of theoretical working out of the Marxism and at the direct orientation of Marxism-Leninism onto the ideological system and agitation-propaganda sphere. In this context she presents the theoretical, ideological and historical reasons for such a position of Marxism. Besides economic mobilizing orientation, which was the basic task of the Communist Party in those historical social correlations, and besides inconsistency of the internal theoretical assumptions, in action is the unquestionable generalization of the Party's own experience with the theory of official Marxism-Leninism from the USSR. Through the analysis, the ideologization of Marxism manifests at the level of its theoretically unthoughtful objectivization, at the level of its historical role, discourse, and value system. Also, ideological function of Marxism matured through the transmission of programme tasks of the Party in the process of ideological development and Marxist education of the communists and through incorporating the socio-realistic model into the whole cultural life, and art especially.

The author specifically points at the implications of uncritical taking over the Soviet theoretical experiences into the Yugoslav circumstances. She also clarifies methodological transition towards theoretical emancipation and particularity of the socialist path arising from an ideological cut in the conflict between the Communist Party of Yugoslavia and the Cominform in 1948.